

Ірина Еткіна

ПОНОРНИЦЬКИЙ КРАЙ ЧЕРНІГІВЩИНИ У 1942 р. (за щоденником Дмитра Захаровича Браженка)

У даній публікації вперше оприлюднений черговий уривок щоденника сільського вчителя с. Авдіївки Чернігівської області Д.З. Браженка часів Другої світової війни. В передмові матеріали даного уривка співставлено з іншими джерелами та даними наукової літератури, увага приділяється проблемам репресій окупаційної влади проти селянства, примусового вивезення жителів сіл на роботи до Німеччини, становища сільських шкіл під окупацією.

Ключові слова: щоденник, німецька окупація, партизани, повсякденне життя селян, сільська школа, примусове вивезення.

Дана публікація є продовженням оприлюднення щоденника Дмитра Браженка часів німецької окупації [7;8;9]. Хронологічні рамки цього уривка (1 січня – 21 серпня 1942 р.) не випадкові: початок року для автора є приводом осмислити прожите та подумати про майбутнє, а 21 серпня 1942 р. він покинув с. Авдіївку Понорницького району, де прожив 10 років, і виїхав із сім'єю до своєї рідні в село Ново-Аврамівку Хорольського району Полтавської області.

Причиною переїзду стало посилення німцями репресій в селі Авдіївці, від яких постраждала родина дружини Євдокії: загинув батько – Петро Мусійович Жук (колишній голова колгоспу «Перемога») та брат – Назар Петрович Жук (учитель, член підпільної групи у с. Верби Понорницького району). Автор щоденників думав, що вони були розстріляні, але сьогодні завдяки місцевому експедиційному загону на чолі з його онуком А. М. Лазаренком відомо, що батько і син Жуки були заживо поховані 30 липня 1942 р. у Понорниці. Разом з ними прийняли мученицьку смерть жителі с. Лузіки: ланкова місцевого колгоспу Софія Петрівна Іващенко і завідуючий школою у с. Рихлах (за німецької окупації) Іван Васильович Ковпинець, який збирав розвіддані про окупаційні війська та стан справ у райцентрі і передавав їх партизанам, ним же була створена молодіжна підпільна організація, яка розповсюджувала листівки у Понорницькому районі [1, с. 11].

Причиною репресій німців у свою чергу стала активізація дій партизанів у цьому районі. Проблема страшного трикутника: окупаційна влада – селянство – партизани, де селянство виступало найбільш жертвовною складовою, детально розглянуто у попередній статті [9]. Там же визначено, що щоденник Д. З. Браженка та командира партизанського загону імені Й. Сталіна М. М. Попудренка сходяться як сусідні пазли єдиного історичного полотна, які з протилежних світоглядних позицій розповідають про ті ж самі події.

Отже, 4 липня партизани обласного загону переправляються в Орловські ліси, що недалеко від Авдіївки, а 6 липня вчиняють напад на поліцію села Чорний Ріг, про що є записи і у Попудренка [14, с.334], і у Браженка. 17, 19 липня поліція Авдіївки виїжджала до с. Разльоти, де партизани готувалися до форсування р. Десни. 20 липня, згідно із записами Д. Браженка, в селі введено надзвичайний стан: під загрозою розстрілу селяни не мали права виходити за межі села, печі дозволено топити тільки до 5-ї години ранку, худоба залишилася без паші, населення було у паніці. Справа

© Еткіна Ірина Ігорівна – кандидат історичних наук, викладач Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка.

у тому, що з середини літа 1942 р. німецьке командування вирішило одним централізованим ударом розгромити чернігівських партизанів. Німці підтягнули частини 105-ї і 108-ї угорської дивізій. Загін О. Федорова спочатку прагнув прорватися до брянських лісів, але це йому не вдалося. Врешті загін стрімким маршем опинився у холменських лісах [1, с.17-18]. А це на підходах до Авдіївки. 24 – 25 липня 1942 р. партизани О. Ф. Федорова та М. М. Попудренка переїхали до Кістерських та Рейментарівських дач [14, с.338], чим спричинили надзвичайно напружену ситуацію у навколишніх селах. Однак становище партизан ускладнювалося, і німці підтягували значні сили: на станції Щорс висадилися частини 221-ї охоронної німецької дивізії, у Корюківці розташувалася Туркестанський каральний батальйон (представників якого Д. Браженко прийняв за вірмен), з північного сходу наступала угорська група Цвіслера, місцем базування якої стала Авдіївка. Щоб вийти з оточення, 28 липня 1942 р. на території рейментарівських лісів завершилося формування обласного партизанського з'єднання. Його командиром призначено О. Ф. Федорова, а першим заступником і командиром загону ім. Сталіна – М. М. Попудренка. Із загальної кількості 1200 осіб, 900 партизанів були з Чернігівщини. 30 липня до села вступає німецький каральний загін есесівців і козаків [1, с.18], з чим і пов'язані численні жертви і крайня жорстокість покарань жителів Авдіївки.

М. М. Попудренко у своїх щоденниках зазначає кількість вбитих німців та поліцаїв у сутичках з партизанами, а селянство переказує страшні новини про те, як партизани руйнують хати поліцаїв і службовців, а німці створюють списки колишніх активістів комуністичного руху з намірами помсти за співчуття партизанам. Жертвою такої помсти і став тесть автора щоденників, якого закатували лише за те, що у зв'язках з партизанами підозрювався його син Назар, що зовсім невчасно прийшов додому. І це після того, як старого і хворого вже чоловіка в самий мороз з січня до березня 1942 р. відрядили підводчиком до Новгород-Сіверського зустрічати німців, звідки він повернувся ледь живий.

Кульмінацією цього періоду у щоденниках Дмитра Браженка можна назвати 3 серпня 1942 р., день, коли в центрі села привселюдно було повішено одного з організаторів комуні «Свобода», колишнього голову Авдіївської сільської ради Миколу Омеляновича Васюка, якого радянська влада залишила у селі керувати підпільною групою. Він довгий час переховувався від німців у власній хаті, що мала вихід у підземні схованки. Вже до цього його дружина Наталія Петрівна і діти Петро, Марія, Володимир і Валентина були розстріляні. Докладний опис цієї події у щоденниках містить багато важливих нюансів: і психологічний осуд Васюка односельцями за те, що продовжував ховатися, коли забирали його родину; і моменти злорадства тієї частини села, що десять років тому була за його участі розкуркулена; й ідеологічні настанови німців місцевому населенню, задля чого вже використовувалися послуги професійного перекладача з німецької на українську мову. В цей же день були розстріляні жителі села: Софія Трохимівна Роговенко, дружина партизана, і Олександр Якович Куценко, за зв'язок з партизанами [1, с.11-12].

А партизани Федорова і Попудренка з оточення вирвалися і після боїв 1 і 3 серпня 1942 р., що відбувалися недалеко від Авдіївки, прорвалися на північний захід.

Автор щоденників, який з дня на день очікував власного арешту, вирішив більше не ризикувати і виїхати у більш спокійну Полтавщину, де немає лісів, партизанів, а отже, і німецьких репресій. Адже на той момент велика родина його дружини (Жуків) вже втратила батька, сина, зятя, та до Німеччини була вивезена найменша донька Катерина.

Другою важливою темою, піднятою у даному уривку автором щоденників, є замовчувана у радянській історіографії проблема остарбайтерів, що сьогодні закономірно стала предметом зацікавлення та дослідження провідних наукових установ та істориків України [2; 13]. Однак дана тема, як і всі інші аспекти Другої світової війни потребують подальшого збагачення джерелами особового походження. Щоденники часу створення, одномоментного з найтрагічнішими подіями, зустрічаються нечасто, але вони допомагають виявити ті випадки нетипового індивідуального досвіду лю-

дини, що демонструє розмаїття та взаємовинятковість життя часів Другої світової війни [6, с.71-73]. Як раз такі «винятки» з правил, що зводять нанівець стереотипи та схеми, в тому числі і з проблеми примусового вивезення сільського населення до Німеччини, описані у щоденнику Дмитра Браженка.

Жителі с. Авдіївки Понорницького району Чернігівської області вперше відчули на собі загрозу насильницького вивезення 2 червня 1942 р., хоча чутки ходили з зими. Комендант Понорниці спустив у село «наряд» на 133 особи. Швидко стало зрозумілим, що добровольців немає. Староста села перекинув невдячне завдання вербовки на бригадирів обшинного двору. Ті теж намагалися ухилитися, але змушені були давати списки людей. У списках було прізвище Катерини Жук – сестри дружини Дмитра Браженка, що була незаміжньою. До виїзду в Німеччину призначали переважно дівчат. Отже, на Чернігівщині, в зоні військового управління, з початку літа 1942 р. окупанти почали впроваджувати «другу програму Ф. Заукеля» (головного уповноваженого з використання примусової робочої сили), за якою планувалося доставити в Райх 200 тисяч українських жінок для роботи у домашньому господарстві [2, с.51].

Автор щоденників намагається передати не лише інформацію про подію, але і детальний опис емоційного стану самих від'їжджаючих та їх близьких. Закінчуючи сюжет про Катерину Жук, яка більше всіх боялася від'їзду у невідомість, слід додати, що родина Браженків почала отримувати від неї звістки вже на Полтавщині через рік після її виїзду. Катя дізналася про новини Авдіївки з листування з сусідкою, довідалась про нову адресу сестри Дуні, але все не могла повірити, що батька і брата Назара вбито, перепитувала про це. Про себе писала, що жила у господаря, який мав 8 корів, численну іншу худобу та птицю [9, 6 травня 1943 р.]. Влітку 1943 р. вислала аж 3 картки та фотографію, але Браженки отримували не все. Писала, що живе добре, святкувала свої іменини, справила обновки з одягу і взуття. Після закінчення війни Катерина Жук повернулася додому, хоча дехто з вивезених односельчанок залишилися в Європі, вийшовши заміж і оселившись у Польщі, Франції і т. п. [10]

Автор щоденників зазначає, що окупантам стовідсотково вдалося виконати лише перший «наряд». В подальшому населення чинило пасивний спротив, кожна наступна кампанія давалася місцевій владі все складніше. Навіть староста та бригадири виконували завдання формально – заносючи до списків тих, хто вже був відбракований у Мені німецькими лікарями, що Браженко оцінює схвальною приказкою: і кози ситі, і сіно ціле.

Український факт датовано у щоденнику початком серпня 1942 р.: серед 15 арештованих у сусідній Шаболтасівці осіб був довоєнний директор Авдіївської школи Петро Леонтійович Макій, якого комісія забракувала у Мені, хоча він виявив бажання їхати на роботу до Німеччини. 3 серпня 1942 р., одночасно зі стратою Васюка, Петра Макія розстріляли у Шаболтасівці. В інтерв'ю з онуком автора щоденників А. М. Лазаренком вплив факт того, що загинула не вся родина Миколи Васюка – його старший син – Борис Миколайович Васюк, що мав зв'язки з підпіллям і приймав участь у розклеюванні листівок, устиг до цього добровільно виїхати до Німеччини остарбайтером, чим врятував собі життя [10]. Отже, Борис Васюк та Петро Макій являють собою яскравий приклад нетипового індивідуального досвіду – попри існуючі стереотипи того, що добровольцями до Німеччини їхали виключно колабораціоністи та зрадники батьківщини, виявляється, що таким чином намагалися врятуватися учасники радянського підпілля. Відмінність лише у тому, що одному з підпільників це вдалося, а другому ні.

Третя важлива для автора тема – це робота авдіївської школи, яку він очолив за часів окупації. Отже, дане джерело проливає світло і на таку проблему воєнного повсякдення як становище освіти у період окупації, якій останнім часом приділяється достатньо уваги у вітчизняній історіографії [3;4]. Якщо наукові праці сучасних істориків висвітлюють тонкощі доктринальних ліній Е. Коха та А. Розенберга щодо освіти українців, то щоденники Браженка демонструють, як умоглядні конструкції впроваджувалися у конкретному селі Авдіївка.

Проблеми завідуючого школи спочатку виникали не з окупаційною владою,

а зі своїми односельцями, які порозтягали майно школи по дворах і почали його зносити назад тільки після німецьких погроз, при цьому і Дмитро Браженко нажив собі немало ворогів. Для нього така поведінка свідчила про невігластво односельців. Тільки у лютому 1942 р. стало відомо, що відкривають 4-річну школу (до цього автор щоденника не вірив, що німці обмежать навчання тільки початковою освітою, тобто зупиняться на доктрині Е. Коха).

Перші розпорядження окупаційної влади були зовсім безглуздими – з ідеологічних причин дозволялося користуватися тільки дореволюційними підручниками. Але навряд чи вдалося б такі роздобути, адже вони були заборонені і давно вилучені звідусіль радянською владою. Пізніше дозволено було користуватися радянськими підручниками, але викресливши і заклеївши все «шкідливе в настоящий момент». Малися на увазі всі кліше радянської ідеології та портрети Сталіна. Для вихованого в дусі радянської ідеології Браженка такий світоглядний стрибок виявився досить болісним, він відчував, що робить злочин не стільки через любов до Сталіна, скільки через страх до радянської тоталітарної машини. Виризанням та заклеюванням підручників займалися учителі й інших шкіл на Чернігівщині, що відомо з матеріалів окупаційної преси. Не менш дивною була кадрова політика у галузі освіти: всім членам комуністичної партії заборонено було займати посади вчителів. Але на селі люди з вищою освітою майже стовідсотково співпадали з членами ВКП(б), а Дмитро Браженко в силу молодості просто не встиг ще вступити до партії (був кандидатом у члени). Така політика привела до того, що у школі викладали учителі без відповідної освіти.

Чи не найбільшим головним боєм завідувача школи була вкрай низька явка учнів: упродовж тримісячного навчального року (з лютого по травень 1942 р.) вона не перевищувала 25 %, незважаючи на відчайдушні зусилля Дмитра Захаровича у відвідуванні батьків у люті морози і заметілі. З початком весняних сільськогосподарських робіт ситуація тільки погіршилася – учнів задіяли у випасі кіз. Тому, виходячи з даного джерела, можна цілком погодитися з висновком про те, що німці затято проводили політику «деінтелектуалізації» в Україні [4, с.147], але вона природно сприймалася українським селом, яке впродовж радянського довоєнного періоду так і не вийшло з власної вікової «деінтелектуалізації». Підтвердженням цієї тези є той факт, що у четвертому класі Дмитро Браженко з'ясує, що діти не знають назв місяців року. Очевидно, що у цьому була винуватою не німецька окупаційна влада. Говорити про насадження ідеологічних штампів нацизму в сільській школі принаймні у 1942 р. не приходиться, оскільки спочатку ці штампи треба було донести до вчителів. Перші спроби у цьому напрямку можна вбачати у намаганні німців організувати двотижневі курси для вчителів, яким викладалися історія України, географія «Нової Європи» та України. Наскільки це була ефективна практика, виходячи з того, що учителі не мали і базової освіти, можна сумніватися. Складно не погодитися з враженням очільника прифронтового району «Б» групи армій «Південь», який у серпні 1942 р. доповідав своєму керівництву: «Рівень підготовки учня, який закінчив 4-класну школу, настільки низький, що його недостатньо навіть для роботи ремісником чи конторським службовцем» [12, с.108].

Щоденник Д. З. Браженка окреслює також проблему трудової експлуатації селянства окупаційною владою: і введення податку на землю, натуральних податків молоком, м'ясом, яйцями. Безперечно, політика німців була спрямована на перетворення України на продовольчу базу Німеччини. Однак в умовах військової зони управління, особливо в умовах постійно існуючого фронту з партизанами, зробити це було не так легко, і голови німецьких військових були зайняті більш актуальними проблемами. Податки були вкрай обтяжливими для самого автора щоденників, який практично не мав власного господарства. Крім того, виходячи з тексту джерела, оподаткування використовувала одна частина села, яка більше постраждала від радянської політики розкуркулення, як помсту іншій частині, чиїми руками вона здійснювалася. Саме цим автор пояснює реквізицію корови, що годувала дві родини, у свого тестя. Кількість молока і яєць, що була розкладена на селянство, не була зavelикою, про що пише сам Браженко. Щоб оцінити рівень визиску селянина с. Авдіївки, треба порівняти

становище у зоні військової окупації з відповідною ситуацією у райхскомісаріаті «Україна», що дає можливість дане джерело, оскільки його автор переїхав у 1942 р. з Чернігівщини на Полтавщину, про що буде мова у наступних публікаціях.

Щоденник Д. З. Браженка дає багатий ґрунт для роздумів і з проблеми релігійного життя в Україні за часів німецької окупації, що також є актуальною у наукових колах [11]. Джерело чітко відображає той маятник, що колихнув українське село від войовничого атеїзму радянської доби до обов'язкової церковної релігійності часів окупації, що окреслює ще одну лінію розколу українського села. Ну а про рівень релігійного світогляду самого автора та містичних уявлень його односельців, мабуть, не можна читати без посмішки.

1. Авдіївка в роки окупації. Рукопис. Експедиційний загін «З попелу забуття» під кер-м А.М. Лазаренка. – Авдіївка, Сосницький район, Чернігівська область, 2004. – 30 с.

2. Гальчак С., Пастушенко Т., Шевченко М. Українські робітники нацистської Німеччини: вербування, примусова праця, репатриція // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г.В. Боряк, Ю.А. Левенець, В.М. Литвин, О.Є. Лисенко (відп. ред.), О.С. Онищенко, О.П. Реєнт, П.Т. Тронько; – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2011. – Кн. 2. – С.44 – 91.

3. Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г.В. Боряк, Ю.А. Левенець, В.М. Литвин, О.Є. Лисенко (відп. ред.), О.С. Онищенко, О.П. Реєнт, П.Т. Тронько. НАН України. Інститут історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2011. – Кн. 1. – С. 697-732.

4. Голиш І., Голиш Л. Трагедія знівченого дитинства // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова колегії), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець, В. М. Литвин, О. Є. Лисенко (відп. ред.), О. С. Онищенко, О. П. Реєнт, П. Т. Тронько; Рецензенти: О. С. Рубльов, В. Ф. Шевченко. НАН України. Інститут історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2011. – Кн. 2. – С. 127 – 174.

5. Греченко Г. Чернігівщина на шпальтах окупаційних газет // Сіверянський літопис. – 1999. – №2. – С.82-102.

6. Дубик М. Індивідуальне і колективне у досвіді українських жертв нацистських переслідувань: джерелознавчий аспект // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. В.А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – Вип. 13. – К., 2010. – С.70-77.

7. Еткіна І. Понорницький край Чернігівщини на початку німецької окупації (за щоденником Дмитра Захаровича Браженка) // Сіверянський літопис. – 2013. – №2. – С.71-89.

8. Еткіна І. Понорницький край Чернігівщини наприкінці 1941 р. (за щоденником Дмитра Захаровича Браженка) // Сіверянський літопис. – 2014. – №1 –3. – С.90-119.

9. Еткіна І. Чернігівщина напередодні німецької окупації очима сільського вчителя (Дмитра Захаровича Браженка) // Сіверянський літопис. – 2012. – №3-4. – С.44-60.

10. Інтерв'ю з Лазаренком Анатолієм Миколайовичем (онуком автора щоденників).

11. Лисенко О., Михайлуца М., Поїздник І. Релігійне життя в Україні (1941 – 1946 рр.) // // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г.В. Боряк, Ю.А. Левенець, В.М. Литвин, О.Є. Лисенко (відп. ред.), О.С. Онищенко, О.П. Реєнт, П.Т. Тронько –К.: НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2011. – Кн. 2. – С. 175 – 230.

12. Потильчак О. Трудові ресурси цивільного населення України і система примусової праці в часи німецької окупації // Там само. – Кн. 2. – С. 92 –127.

13. «Прошу вас мене не забувати»: усні історії українських оstarбайтерів / гол. ред.

Г. Грінченко; упоряд. І. Ястреб, Т. Пастушенко та ін. НАН України. Інститут історії України; Український дім Дюссельдорф; Міжнародний благодійний фонд «Україна 3000»; Східний інститут українознавства ім. Ковальських. – Х.: Право, 2009. – 208 с.

14. Щоденник М.М. Попудренка // Партизанська слава. Чернігівська область/ Упорядники: О.Б. Коваленко, О.В. Лисенко, І.М. Цимбаленко; довідникові матеріали: Т.А. Афанасьєва, Т.В. Донченко, О.М. Сидоренко, І.К. Чаус. – Чернігів: Десна Поліграф, 2011. – С.270 – 372.

Щоденник Д. З. Браженка

Січень 1942 рік

1 СІЧНЯ

Пройшов тривожний 1941 рік. Це був рік жахливих страждань і важких переживань. Друга половина цього року пройшла у війні між СРСР і Німеччиною. Перегорнувши сторінки світової історії [...]

З цих режимів. Інакше світ існувати не може. Коли б не виникла війна учора, то вона б виникла сьогодні або завтра. Так написано на судьбі людського суспільства.

6 місяців війни показали силоміць германської армії і її блискавичні удари. Немає тепер ніяких точних даних які б говорили про місце фронту. Доходять слухи, що фронт дійшов до Волги. Ленінград і Москва ще не зайняті але оточені. Війна тепер ще й тим жахливого типу, що вона іде одразу [...] і в тилу. Сотні, тисячі [...]

Коли знаєш, що брат чи батько, чоловік чи син десь перебувають на фронті і можливо що і в живих немає.

Я зараз маю посаду. Дуже вдячний окремим громадянам в цьому. Людина я була безвредна а й корисна для народу. Мабуть не знайдеться таких, які б ганьбили мене, може й є та я б їх не назвав людиною, що за копійку готов умертвити людину. Але істотна відмінність людей в позитивному до мене відношенні. В цьому подяка і всьому колективу. Я тепер працюю директором Авдіївської середньої школи. [...]

Кожен день тепер буваю в школі і та прежня пригніченість і смуток пустці в стінах школи зникають. Буду готувати школу до готовності прийняти знову дітей в свої обійми. Хай це буде хоч і через 8 місяців. А тим часом я наберусь енергії, закріплю свою силу волі. Мене мучить в ряді моїх поступків безсилість волі, хоч цього можна і позбутися. Хай перший день нового 1942 року буде днем моєї присяги в тому що всі антиморальні і антипсихічні вчинки будуть усунені, а на їх місце виникнуть життєрадісні, сильно вільні і здорові мої поступки і вчинки.

Положивши на кілька секунд перо і дивлячись в одну точку, в чолі роєм снують різні думки. Ось пробіг перший день січня 1941 року, коли я був на дорозі з Авдіївки до Бахмача для поїздки в Бахмач. А згадавши за Бахмач, мимовільно згадується моя рідна оселя, бо завжди їдучи додому проїжджаєш робиш пересадку в Бахмачі. Рідна оселя!. Рідна моя мати! Рідні мої брати і сестри! Де ви що з вами? Нас чотири брати було взято на фронт. Я нахожусь дома, а де ще три брати. Можливо що більше й не прийдеться побачити. Яка буде тоді жаль! А як хотілося побути літом 1941 р. дома, побачити свою рідненьку, братів і сестрицю.

Не знаєш тепер і не відаєш що дома твориться. Коли б хоч скоріше ходили листи. Дістанеш звісточку хоч з двох слів і то повеселієш. Я їм про себе передавав звістку через трьох утікачів з пліну, які йшли в Хорольський або через Хорольський район. Коли б хоч вони одержали звістку про мене, то може б полегшало б на душі моїй старій матері. Думаю в 1942 році літом побувати дома, а той зовсім переїхати туди.

День сьогодні сонячний і морозяний. Я замість того щоб справляти новий рік, звонив карти і дошки в школу та стеклив вікна.

* Перша сторінка окремого зшитку вирвана, обірвана знизу та затерта

** Перша сторінка окремого зшитку вирвана, обірвана знизу та затерта

*** Обірвання перша сторінка окремого зшитку (на звороті)

**** Затерті два рядки внизу сторінки

2 СІЧНЯ

Ходив сьогодні у Лузіки в початкову школу з приводу інвентаризації майна. Вперше був у Лузіках після приходу німців. Там де колись були вулиці тепер лежать тільки кучі кирпича та огарки дерева. Під час бою одна вулиця зовсім згоріла, а інші погоріли окремими участками. Згоріло щось біля 36 дворів. Колись убивство людини, або пожежа одного двору були причиною довгого говору і здивування, а тепер це увійшло в привичку і не приводить до здивування. Погода морозяна і взялась інієм.

3го СІЧНЯ

Продовжую приймати шкільне майно. Нагадування громадянам щоб зносили майно тільки приводить до наживання ворогів. Так і тепер чомусь окремі громадяни стали нарікати на мене і кричати на всі лади, взиваючи часто непристойними словами. І це здійсмають гамір ті баби, які найбільше потягли шкільного майна. Враховуючи їх несвідомість і дурість я не зацікавлений донести про них в старостат. Але якщо і далі це не буде припинятися я їм нагадаю останнім попередженням. Від зла на цих людей, від того, що я ж працюю на благо народу, а не для себе, сьогодні чуть було не написав про них в старостат.

Сьогодні моя діяльність ще була крім приймання шкільного майна, і інвентаризацією наявного майна. Провели оцінку всього майна, що складає на 1 січня року 289997 крб. включаючи вартість школи 200.000 крб. а всі будівлі 288200 крб., а останнє – майно.

Погода сьогодні ще холодніша ніж учора. Вечером в місячну погоду природа являла щось живописне. Іній окутав красивим ковром дерева і провода. Вечером гуляв у Корнія.

4 СІЧНЯ

Неділя. Вихідний день, але сьогодні я його в цьому розумінні не використав, закінчував складати сміту по ремонту Авдіївської середньої школи. Робив обміри школи, вираховував кількість необхідного скла та інше.

Погода сьогодні морозяна. Говорять, що мороз досягав до 35^о можливо що трохи є й брехні, ну та недалеко від цього. Вечера тепер я провожу як по шаблону в грі в карти. Так і сьогодні просидів з тестем за ігрою до 10 годин вечора. Ріжимо в дурачка. «Дураками» буваємо майже порівні а коли й він переважить.

5го СІЧНЯ

Рано вставши закінчив писати сміту, а потім, поснідавши пішов у Понорницю, по справах школи. По шляху зайшов у сільстаростат, ознайомив старосту з смітою. Старости не прийшлося побачити. Ознайомив його замісника, а потім з ним поїхав у Понорницю. Там мені сказали що школи цю зиму зацікавитися не будуть і ремонт зараз проводити тільки своїми силами.

В райстаростаті отримав заробітну плату за 5 днів 50 крб., виходячи з місячної ставки завідуючих середньої школи 300 крб. Але що ці гроші. Сьогодні був на базарі, ціни на все самошеші. Молоко 3 крб. літра, сало 50 крб. хунт, масло 40 крб. хунт, м'ясо бичаче 3 хунти жита за хунт, цибуля 1 крб.штука, за хунт гасу 40 хунтів жита і таке інше. Щоб все купити необхідно в місяць одержувати не менше 3000 крб. Добре коли б щоб хоч пайок дали. Ходив після базару до Параски, де побувши годин дві пішов додому.

Зайшовши в одну уборну і пробувши там кілька хвилин, заходять в друге отделение якісь видно два чоловіки і не знаючи що там є третя особа почали балакати про fronti. Чуть як один каже, що ходять слухи ніби Ростов і Смоленськ зайняті красними, що вони ніби запропонували вибратись германцям з Чернігівської області і Сумської. Зараз ідуть бої за Курськ. Я підтримую безумовного другого, який сказав, що лише чутки, а не дійсність. Оказалось, що то розмовляли два поліцаї.

Прийшовши додому узнав що одного поліцая з с. Авдіївки Сокола Микиту убито партизанами в селі Жуклі. Загін поліції почав оточення партизанів в результаті чого й виник бій. Деталів обстановки бою не відомо.

Сю ніч мені приснився мій брат Коля. Сниться наче він літав над нашим двором радянським літаком і кинув записку на парашуті. Записка горівши проявила писання, що він живий і скоро повернеться.

6го СІЧНЯ

Сьогодні випав надзвичайно теплий для січня день. Правда хмарний, а з стріх капало. Завтра Різдво, але не помічається серед населення того пошвавлення, що було в попередні роки. Багатьом невеселе це буде свято. Ось сьогодні ховали поліцейя вбитого в Жуклі партизанами. Ховали його з воєнними почестями. Впускання в могилу проводили під залпи рушничних пострілів, автоматів і пушки. Стрілянина було така піднялася, що ті хто не знав причини її хотіли було ховатися в погреб. Я в цей час був у школі і стеклив вікна. Така моя натура і вдача. Не можу сидіти, згорнувши руки, коли бачу що можна щось зробити. Вікна з розбитими шибками. Чому не вставити шибки, коли є скло, а стекольцику хоч кланяйся в ноги.

Сумні звістки надходять з сел. Ось сьогодні ходять балачки, що в Крисках розстріляно 12 чоловік. Хто говорить що явилися партизани в германській формі і розстріляли 12 охоранників. Хто говорить, що то були німці і розстріляли 12 охоранників і партійців. Сьогодні так точно і не вияснилось хто кого постріляв. Це було наче позавчора.

7го СІЧНЯ

Хоч і не віриш снам, а коли присниться якийсь сон то задумаєшся, що він значить. Ось сьогодні приснився мені такий сон: наче захотів я риби свіжої. З ким саме, знаю що втрюх, наче з воєнними ми вирушаємо в придесенські села за рибою, наче в якесь село де живуть Крижанівський В.Г. і Козел І.П. Ось тягнуться валки підвід з свіжою й великою рибою. Але купити нам не вдалося, бо вже продається на хліб. Потім пригадую, що я їду по якомусь вузькому крутому хребту. Далеко унизу вирує життя. Боюсь щоб не впасти. Ось на шляху наче в будинок Крижанівського зустрічаю його дружину, яка збиралася спати. Трудно було її обминати, так уже було вузько. Я держусь за неї рукою все ж таки обминув не впавши з гори. Потім я наче там в дворі Крижановського на високій вишці зрізаю лопатою траву і скидаю її далеко вниз. Як зліз з вишки не пригадую. Пригадую далі, що двір Крижанівського стоїть високо над Десною. В дворі ходить велика отара овець, яка на пастбище посилається на луг далеко в низ. Отара овець не його і чиясь чужа. Від різних думок дньом не заснеш спокійно.

Сьогодні перший день різдво. Річнє свято християн. Але мало чим цей день відрізняється від буденного дня, особливо для мене. Умови склалися такі, що немає за що погулять, а до другого когось не наслідно сходити. Бо тепер один одного боїться. Прийшов було в село. Там ходять балачки, що в Понорниці розстріляно вчора чотирьох поліцейських. За що – невідомо. Очевідно за черезмірну їх поведінку серед населення, за бандитські дії, спираючись на німців. Дньом і вечером час переводив за картожною грою.

9го СІЧНЯ

Третій день різдвяних свят але в установах уже робочий день. Школа хоч і установа, але наскільки там немає чого робити, то для мене і цей день як вихідний. До цього ще й погода сьогодні паршива. Майже з самого ранку розігралась така хуртовина, що й світу не видно.

Перед вечером зайшов у контору колгоспу «Веселий гай». Там чуть зашло дві жінки, щоб переночувати в колгоспі з конем. Самі вони з під Києва і їдуть за чоловіками що в пліну в Новгород-Сіверську. Вони розповідали про бідкування населення Києва через недостачу харчових продуктів. Цього й треба було ужити, бо це є безпосередній продукт війни. Населення Києва їде в села і за безцінь віддає раніше нажите майно. Добрий якісний костюм чи пальто можна придбати за 1¹/₂ – 2 пуди жита. На гроші ціни такі: пуд муки – 500 крб., жита – 300 крб. Яйця десяток – 30 крб. в столовій пообідати суп – 25 крб. курка 150 крб., коробка спичок 15 крб. і т. і. Питається що буде весною, коли тепер уже ходять пухлі люди? Особливо для тих що немає в себе запасів майна і продуктів.

10го СІЧНЯ

Субота. Ранком стояла красива тиха й морозяна погода. Снігу за вчорашній день і за ніч навалило вколіна. Якщо в такій пропорції будуть випадати осадки і далі, то зима буде обильна на сніги. Ранком ідучи в школу, мене зазвала до себе баба Савковна.

Попитала чи буде пайок. На щастя її я її потішив тим що бачив, а бачив, що її занесено в список для одержання пайка. Потім почала гадати.

Ану скажи хліб сіль, чи бути Дмитрію Захаровичу в школі? Як бути на хліб на сіль, справа в ліво кругом. Як не бути на печину на вугіль, а бути зліва направо кругом, на місці.

Бути вам в школі Захарович. Бачте показує на хліб на сіль і зупинилась на місці. Переводячи гадання кілька разів христилась.

А ну скажи хліб сіль чи бути в Авдіївці порунянам (партизанам) і чи горіти силу, як що так бути на печину на вугіль, а якщо не бути і селу не горіти, на хліб на сіль марш. Ну тут голка з ниткою настромено в кусочок хліба і пішла не то на хліб на сіль, не то на печину й вугіль.

Щось за перестрашка буде.

Коли ув'яжешся в розмову з бабою, то скоро не відстанеш.

Прийшовши в школу сторож мені сказав, що хтось ноччу приходив і дьоргав за двері. Слід мене довів до одної хати на Єгоровці. Ухожу в хату. За столом бачу сидить кілька стариків, в хаті людно і топиться піч. Зир на лавку, аж там лежить покойник. Оце думаю вскочив. Поздоровавшись сказав.

Ладно колись другий раз скажу. А потім коли хазяїн попитав чого я прийшов, я йому сказав чому.

То мабуть жінка ходила до того діда, вказавши на Пимона, – то може й зайшла в школу. Тепер я добре придивився що покойником була старуха.

Дньом я був зайнятий в школі по підготовці квартири. Вставляв шибки в другі рами, а потім вставив і рами. Думаю переходити в школу жити. По різних обставинам набридло мені жити в тестя. Може чим буде і хуже, але сам собі буду хазяїн. Сьогодні остаточно взнав в колгоспі, що я заробив в колгоспі 121 трудовень.

Вечером було зайшов до Картіля. Там грали в підкидного «дурачка». Не повезло мені. Був кілька разів «дурачком».

– Не заробив вечеряти, – сміялися з мене.

11го СІЧНЯ

Ранком не знаєш чим тепер будеш дньом зайнятий. Побрившись, пішов було до одного товариша, щоб підстригтись, але його дома не було і не удалось підстригтись. Ще учора вечером договорились у Картіля щоб прийшов я і сьогодні грати в карти. Пообідавши я й пішов. Спочатку було везло, а під кінець як науручив хто – одна масть попадалась і ні одного козирчика. І так кілька разів, та к що додому прийшлося іти і сьогодні «дурачком». Зате вже дома себе оправдал. В ігрі з жінкою і тестем я був менше дурачком.

Говорять, та учора і сам я бачив, як направляли в Новгород-Сіверськ арештованих понорницький поліцаїв. І правильно. Поліція організована для дотримання порядку, а не для безпорядка. Дехто з них був такої думки щоб в поліції були тільки бандити і розкуркулені в свій час. Це означало що поза законом мститися над тими хто приймав участь в розкуркулюванні і репресірував. То був один період, були такі закони. Тепер другий період і другі закони. Люба дія поза законом повинна бути суворо засуджена. Поскільки законів ще немає то до любої дії треба підходити обережно. Бандитські дії і тепер ще також строго переслідуються. Що значить зайти до якогось дядька і без всяких основ забрати кабана, або майно чи що інше, опираючись, що так приказали германці. Частина поліцаїв пиячить, а не охороняють село. Тверда дисципліна відсутня. Це великий порок. Ось являється один поліцай з Авдіївки в Понорницю, озброєний як треба. Взяв на спит тамошню поліцію. Обійшов увесь будинок де розміщене райправління, оглядав усе, наче чогось шукав. Десь на санях лежав один п'яний. Заходить в будинок, ходить по коридору, заглядає в кімнаті. Заходить в штаб поліції, там було два поліцейських. Починає перебирати рушниці. Потім виходить звідти і заглянув у кімнату де сиділи арештовані.

– Ей, ти, побуть тут, а я збігаю кудись! І вискочив.

І ніхто не попитав чого він тут ходить і що йому треба. Вірить у білу пов'язку на рукаві. Але ж цю пов'язку може надіти хто завгодно. Називається одержав установку

авдіївський поліцай, чого він їздив. Приїхав же він у Понорницю з старостою колгоспу добрим конем, а назад їхали клячою, бо поліцаї забрали його і поїхали на Авдіївку по «дуже» важливих ділах: обслідувати причини убивства дівки, що було уже зроблено і поліцаєм з Авдіївки акта було доставлено підчас його візиту по Понорниці. В поліції мусять бути люди самостійні, розсудливі, обережні, находчиві, уміючи і знаючи з ким і коли випити, менше носа задирати і тільки тоді порядок буде, а не безпорядок. Безпідставні постріли повинні бути усунуті. Зробити постріл в селі чи в хаті може привести до неприємностей і невдоволення населення. Правда в цьому відношенні починає укріплятися дисципліна.

12 СІЧНЯ

Все привожу в школі порядок. Приказав сторожу щоб повимітав класи. Не перешкоду нечисті і запущеності, а тим більше коли є кому зробити і нічого не робиться. Сам же я позабивав фанерою вікно без шибок в бувшому воєнному кабінеті. Перед вечером був в сільуправі. Говорив з приводу матеріалу для школи. Треба зробити 100 парт! Тільки тепер треба починати заготовляти ліс. Дещо договорився. Колгоспи почнуть возити ліс. Сьогодні дружина ходила в Понорницю на базар. Ціни високі. Купила хунт сала за 60 крб. і 10 хунтів цибулі за 50 крб.

13 СІЧНЯ

В школі готовив свою квартиру, протопив її, законопатив вікно досками в сусідній квартирі, а більше нічого й не зробив. Стоїть морозяна погода. Скільки вже зими пройшло, а з відлигою ні одного дня не було. Встановились морозяні дні. Чуть не кожен день стоять морози вище 20°. Зимна птиця мерзне. Біля школи лежать замерзші синиці і горобці.

Вечером нас з Дунею пригласили гулять до Горового Івана Тимоховича. Добре погуляли. За різдво вперше гуляю і випив кріпкої самогонки.

14го СІЧНЯ

Як не мороз, так сніг. Ноччю знову увалило снігу. Та і днём проходив сніг. Якщо вся зима така буде, то обільна весна буде водою. Вже в полі лежить вколіна снігу. Сьогодні старий новий рік. Майже увесь день я перевів у гульні. Було пішов за патефоном до Горового Ів. Т. і там загулявся. На столі появилася пляшка спирту і там біля неї я одгуляв до самого вечора, ще й Дуня попробувала, а вона також прийшла за мною, а більше того що також хотіла погулять.

15 СІЧНЯ

День перевів у школі. Вечером було пройшов у контору «Веселого гаю», там дізнався нового те що незабаром будуть налоги. Безумовно що при появі їх ціни на ринку зменшаться. Червонець знову буде набирати силу. Тепер дядько розсуждає так: грошей мені не треба, а може ще й пропадуть. Краще їсти сало.

По селу пронеслися слухи, що партизани зайняли село Елементаровку****. Місцева поліція приведена в бойову готовність і в тривозі. Що буде завтра – переночуємо то побачимо.

16го СІЧНЯ

Я коли що уже рішив зробити, то доведу до краю, так і з шкільною квартирою, коли вже вирішив перейти, то перейду, хоч бачу мої старі починають себе вдавати, що вони б і не проти того щоб ми вже зимували в їх. Сьогодні вже Дуня і Катя провели побілку кімнат. Помагав уже й я їм води носить та топити грубку. Ідучи по воду, мені сказав один хлопець, що партизани зайняли села Козилівку за 9 км. і Орлівку за 15 км. від Авдіївки. Віднісши воду в школу, пішов я в село добитися правди чи правда цьому. Правда.

Козилівський староста втік і уже тікаючи бачив, як його хата горіла, вартовому в селі крикнув: «Спасайсь! Партизани зайняли Козилівку і Орлівку». Воєннополонені, що йшли на Орлівку, повернулися назад і розповідають, що чули постріли і бачили що село Орлівка горить. Інші навіть розповідають, що були в селі, та випустили їх партизани. В селі партизанів багато, загромаджені ними школа і вулиця. Наче б то

**** Перша сторінка окремого зшитку вирвана, обірвана знизу та затерта.

піймали кількох поліцейських, розділи їх наголу і водили по селу. Село горить з чотирьох сторін.

В Авдіївці піднялася паніка. Найбільше бояться пожежі, та ще й тепер зимою. Вечерком хто підводою, а хто пішком з дітьми евакуїрувалися з кутка Наточієвки і інших кутків що прилягають до лісу, в другу сторону села. Ми більш цінне майно поховали в погребі, а потім відправив я дружину з дітьми з Вальою та Ніною на другий край села до Євгені (жінчиної сестри). Чомусь сльози появляються, коли побачиш дітей, що не знаючи чому їх евакуїрують. Вечером поховавши під піч зерно, з старим до 11 год. грали в карти.

17 СІЧНЯ

Спав не роздвіваючись і не роззуваючись. На випадок тривоги не прийшлося б затрачати часу на вдівання. Умившись і тепло одівшись пішов провідати сім'ю. Все в порядку. Приказав щоб ще посиділи і сьогодні до особого мого розпорядження. Ідучи додому зайшов до учителя Кочкарди. Бачу, що живе не хуже за мене, а ще краще. Муки хватає, терти ще не приходилося.

Учора вечеряли, а сьогодні обідало і снідало в нас два поліцейських з Жуклі, приведених до нас начальником місцевої поліції. Від партизанів утекли в Авдіївку поліцаї з Жуклі, Козилівки і Авдіївки*****. Жукляни розповідають, що в Елементаровці***** позавчора вбито одного дядька з Жуклі, що їздив купляти туди поросля, вважали ніби його за розвідчика, також двох місцевих селян, хто вони – не знаю.

Зараз 16 годин, але ще тривожно. Нічого про партизанів, про їх місцеперебування невідомо. В Авдіївці заведено, вірніше притягують все населення до чергування. Всі жінки і чоловіки від 16 до 55 років чергують ноччу по кутку. Сьогодні мені також випало чергувати з Кашичем А. і Жук Ів. на сьомому кутку. Рушниця не давали. Та й період зараз!

18го СІЧНЯ

І на волосок не спав ноччу. Чергували втрійох. Один постоїть 20 хвилин, потім другий, а потім третій. Не подобається мені організація охрани села. Наперед висилаються беззбройні чергові, які коли що замітять неладне повинні доносити в штаб, який розміщений позаду. На випадок чого то таким черговим вірна погибель. Прийшов було додому хотів заснути, але також сон не бере. Чомусь від безсоння нападає безсонниця.

Ось сьогодні приклад одної несправедливості. В Новгород-Сіверськ колгоспи посилають підводи за німцями. Наче кожне село по 15 підвід. З 1^ї бригади підводчиком виділили мого тестя. Невже не можна бригадиру було знайти молодшого і здоровішого чоловіка. І це на 8 день по морозу! Старий так і каже: пропаду в дорозі. Яка в цьому нікчемність бригадира.

Сьогодні всі люди ходять наполохані, наче горобці коршунном. Але більше паніки чим правди. Одні толкують одно, другі друге по питанні партизанів. Орлівка остається в руках партизанів. Навіть дехто говорить що і Жуклі взято. Це ніби розповідають втікачі з Жуклі. Орлівка і посольки наче горять. Одні колгоспники брали дубину в лісі, то бачили клуби диму над Орлівкою і чули постріли. Так от одні авдіївчани бояться бути розстріляними, другі бояться пожежі, а інші заражаються страхом, наче епідемією і также тремтять. Я вихожу з такого міркування, що партизани зараз виконують принцип «хліб за хліб», за спалені села мадярами і поліцією, палять села активні боротьбою проти партизанів. Ось цього Авдіївка і боїться, поскільки Авдіївка в цьому відношенні має певні заслуги.

З Чернігова вже повернувся директор МТС Порубій, його розповідають що призначили інспектором Обл.ЗУ. Наче він то привіз і газету, що видається в Чернігові. Там де колись писалось: «Пролетарі, всіх країн єднайтесь», надруковано: «В своїй хаті, своя правда, сила і воля». Вираз Шевченківський.

***** Обірвана перша сторінка окремого зшитку (на звороті)

***** автор мав на увазі село Рейментарівка Холменського району.

19го СІЧНЯ

Сьогодні населення Авдіївки було перепужалось. І через необережність когось з поліцейських. Було біля 12 годин дня, під час водохресці. В Авдіївку приїхало багато прочан з Жуклі, Хлоп'яників і інших сел, щоб святити воду. Хтось було доніс поліцейським що охороняли село, що вже йде стрільба на площі. Насправді ще йшло богослужіння і вода ще не святилась. В цей час почувлися по напрямку лісу постріли з автомата і рушниць, згідно християнських обичаїв. Поліція що була в селі на площі подумала, що тривога і кинулись на підводи і бігом до лісу. Народ кинувся з водохресці бігом додому. Дехто і гладишки набив. Через кілька хвилин поліція повернулася назад, повідомивши, що нічого немає. Народ знову зібрався на площу. В цей час уже кінчилася вода святитися і почалась стрільба. Мабуть не було такої стрільби ніколи на водохресці. Хвилин 3 площа і центр села гриміли від пострілів, рушниць, автоматів і кулеметів.

Про Орлівку нічого невідомо. В Жуклі нічого не було. Все в порядку. Тепер нічого не приходиться приймати за чисту правду, доки точно не впевнився в цьому.

20 СІЧНЯ

Учора мені було поручено переписувати населення по селу на кутку Аксютівці. Переписувалось все населення від малого до старого. За день в селі нічого особливого не трапилося, крім того що було убито єврейку Черню*****. Через село їхали мадяри, чи хто їм сказав, чи може самі попитали чи є в селі юд, а потім дізнавши що є пішли до неї в хату, забрали і зарубали кінжалом. Зараз стоять сильні морози. Ця зима випала якась холодна. Жодного дня не була з відлигою.

21го СІЧНЯ

Ранком сьогодні їздив у амбари «Перемоги» за пайком. Мені визначено на сім'ю 21 кг. муки з мірчуки по 22 крб. 50 коп. за пуд. Ожидуючи комірника зайшов в сільуправління. Там мені Аврам Никонович виніс обвинувачення в тому, що під час водохресці хто-то в школі стріляв з нагана. Це мене чуть не вбило, коли сказав що п'ятно це лягає на мене. Чому? В школі я в той час не перебував, був на селі. Та й взагалі ніякої там стрільби не було, про це питав і сторожа. Хтось стріляв з поліцаїв на огородах Наточіївки, що вдавало наче в школі. Обвинувачення це серйозне. Достатньо матеріал скласти і заявити в відповідне місце, як зовсім безвинна людина може пострадати. Попробою доказати що в цьому я зовсім безвинний і стрільба з револьвера зовсім не була в школі, для цього є сусіди школи.

Сьогодні також переписував населення села по Аксютівці. Всього людей на кутку 312 чол., немає з армії 52 чол. що складає 14 %. Якщо з усього населення СРСР такої частини немає, то це складає 28 мільйонів чоловіків. Число солідне. Весь день пройшов при пригніченому настрої.

23 СІЧНЯ

Учора нічого істотного не трапилось. Мороз досяг до 39°. Пройшли по селі слухи, що наче заарештовано Куліша Євраха з жінкою* і відправлено в Понорницю. Причина не відома. Ясно що без причини не заарештували. Тим більше говорять що навіть їх розстріляли. Це говорить за те що обвинувачення на його ствердилось.

Учора поїхав в Н.Сіверськ з продуктами Лазаренко Я. який сказав що підводи виправлені в город не скоро повернуться. Де совість бригадира – виправить старого чоловіка в далеку дорогу в такі морози.

24 СІЧНЯ

День пройшов не відзначившись нічим. Вечером по справах школи заходив в сільуправління. Там офіційно було оголошено про податок. Встановлювалися такі податки:

хто має усадьбу до 0,25 га – 200 крб.

– // – від 0,25 до 0,50 га – 300 крб.

– // – від 0,50 і більш – 400 крб.

Було начальником поліції оголошено про те, що усі неукраїнці повинні негайно

***** Медведева Черня Іцківна.

взятися на облік. Україна для українців. Неукраїнці не мають права займати будьякі посади, хіба тільки тоді коли не знайдеться українець на цю посаду. Мороз і сьогодні не поменшав. Держало – 38^о.

25 СІЧНЯ

День пройшов в скуці і при нудоті. Вихідний, але немає де розважитися. Война. Наце приходиться зважити. В бригаді №1 були бригадні збори. Обрано другого бригадира Васюкова Ол. Андр. Там ще підтвердив староста села про введення податку на всіх без виключення. Мені прийдеться платити 200 крб. поскільки я маю 0,15 усадьби.

Балакають, що сьогодні хотіли похоронити за християнськими обичаями Куліша з жінкою, але заборонено чи поліцією, чи старостою.

По собачому жив, як собаку і похоронить, – казав староста.

Видно, що крупно обвинувачувався Єврах з жінкою. І похоронили як собак, покидавши в ямку без трун.

26 СІЧНЯ

В списку чергування дньом по селу мене все не було, а це вже ввели й мене. Сьогодні випало мені чергувати. Ось мені вручили молока, ліберку без затвора. Просто сміх бере. Для чого таку винтовку? Від дітей, так їх тепер і без винтовки напужаєш. Від партизанів? Та тільки коли він прийде то йому ніяка винтовка не страшна. Другий нібаче що чергуєш за такою гвинтовкою скаже, що не довіряють дати справної. А чому не дали справної, то й не відомо. Говорять, що ніби немає кращої. Сьогодні мороз з вітром. Надуло до 40^о морозу.

27 СІЧНЯ

Учора був у Понорниці базар. В зв'язку з введенням податку ціни на всі продукти значно впали. Мені кається, що це тимчасове явище. Ще 2-3 понеділки ціни впадуть, а потім коли податок буде виплачений знову піднімуться ціни. Сало мало таку ціну: старе 35 крб. хунт, молоде – 20 крб. мука 100 крб. жито – 60 крб. м'ясо свинина 9-10 крб. овече – 6 крб. і т. ін.

Сьогодні погода змінилася. Коли то стояли морози до 40^о – то сьогодні увесь день бушувала хуртовина і снігопад. Для багатьох в знаки добре буде ця зима.

28 СІЧНЯ

Весь учорашній день і всю ніч хуртовина неприпинялася. Не пригадую, щоб коли намітало такі кучугури снігу. Ні проїхати, ні пройти. На всю зиму Наточіївка ізольована від їзди. Поперемітало шлях висотою в 2-3 метри. І сьогодні дньом майже не припинялася хуртовина. В управлінні мені поручено щоб переписав колгоспників «Веселий гай» на великий лист бумаги з нарахуванням кожному одноразового збору.

29го СІЧНЯ

Ночу знову добавило снігу. Ранком кожного дня тільки й роботи що сніг відкидати. Думав було сьогодні поїхати по дрова у Кленове десь біля Жуклі, але снігопад помішав цьому. Зайнятий був тим що з бухгалтером колгоспу «Веселий гай» виписували площу усадьби колгоспників для нарахування збору.

Як видно з настроїв ряду селян що вони не вельми задоволені податками, особливо тим що мають невелику площу присадибної землі.

30го СІЧНЯ

Учора по справах МТС у Понорницьку райполіцію визивали 21 чоловіків. Будьто визов їх був обгрунтований розбазаренням майна МТС. Чим справа закінчилася – не знаю. Знаю тільки те що за німецькими законами розмови короткі: взяв – поверни негайно інаше до стінки становись.

Церковні обряди набирають свою попередню силу. Сьогодні вперше за кілька років вінчались в церкві. Кому, кому а попу найбільша з цього вигода.

31го СІЧНЯ

Останній день січня. Пригадується як прошлий рік 31 січня я закінчив заочно інститута і як добре ми з товаришем гульнули і ходили з співами по Харкові. Що коли б, тоді сказав що буде через рік. Так і тепер – живеш і не знаєш що буде через рік, через півроку, через місяць, через день. Ось пишу я зараз щоденника, а чи знаю я, чи можу представити собі що буде зі мною через кілька хвилин. Ні не можу, і не

тільки я а кожна з живих людських душ країни що перебуває в огні великої війни. Інший раз коли подумаєш про створивші умови, то сам собі не віриш, поки привикнеш до оточуючого.

Ті люди які раніше були в якихось політичних організаціях зараз взяли за зброю проти більшовизма. Або ж тоді вони маскірувались, або тепер маскіруються так круто повернувшись. Більшість я вважаю, що тоді маскірувались, манівріруючи в складних умовах існування. Бувші комуністи тепер в похоронних процесіях не-суть попереду христа. Оце та діалектика, що говорить: нічого постійного немає все рухається, а душевні предмети привичаються до оточуючого світу.

ЛЮТИЙ

1го ЛЮТОГО

При пригніченому настрої пройшов день. Інший день ще і нічого себе почуваш. А от сьогодні нічому не рад. Одних тільки дітей і жалко. Їм тільки і радієш. Інші люди знаходять розвагу в зброї. Які можуть бути шутки з бойовою зброєю. Ось сьогодні через необережність, а інші говорять через надмірно веселий настрій (без сивухи тут не обійшлося) один поліцейський вистрелив і попав другому в ногу. Пуля була розривна. Ноги як не було. Кістка посипалась на кусочки. Остався чоловік без ноги.

Бригадир 1^ї бригади загадав мені, щоб я ночю чергував на Наточіївці з сусідкою Яценко Марією П. Безумовно, що без рушниці. Було щось біля 9 годин. Я знаходився в одній хаті, грівся. Нам туди навідались один хлопець, що в Авдіївку з лісу приїхав лижник. Прийшлося залишити хату і йти на пост. Мені кажеється, що лижник був не хто інший, як хтось з хлопчаків сільських, бо такі хлопця і бачили як їхав, ще й з одною палкою. Тільки чому йому треба було їхати повз могилки і школу? Та і часи вже пізні.

2го ЛЮТОГО

От цю ніч не спав, але і дньом сон мене не бере. Часто виникає безсонниця. Голова болить, але не засну. Безумовно, що це все через напруженість мозгової діяльності. Без думок ні заснеш, ні пообідаєш. Сьогодні особливо настрої пригнічений.

Сьогодні понеділок. Люди стараються добути грошей на налоги. Погода вітряна і холодна. Дорогу засуває снігом. Але це не заважаю, то поодинокі, то групами, чи саньми їдуть люди на базар. Ціни падають. Та тільки це явище тимчасове. Налогі виплатяться, ціни піднімуться. Сало старе було 25 крб., свіже – 20 крб. жито – 60 крб. мука 100-105 крб.

3го ЛЮТОГО

Зайнятий сьогодні був тільки тим, що приводив у порядок деякі шкільні справи, як інвентарна книга, відомості за будівлі. Погода вчорашня, морозяна і вітряна. Не пригадую я такої зими морозяної і сніжної. Скільки пропаде народу в ці холода на фронті і в лагерьях. Десь і моїх три брати. А де? Нічого не знаю. Може вже голови поклали. Ох життя, ти життя! Яке ти не веселе настало. Розбрелись по світу люди, очікуєш смерті на кожному повороті. Я не перенешу особливого тягару війни але співчуваю їм.

4го ЛЮТОГО

Різкий вітер з морозом прямо таки забиває дихання. Ось уже другий тиждень не перестає східний вітер. Говорять, що з тих підводчиків, що поїхали разом з старим багато померзло: поодморозували вуха, носи, руки і ноги. Кожному вже набридла зима і радіє коли чуть відлигне мороз. Навіть деякі роботи в колгоспі припинилися через холод. В мене все настирливіше і настійчиво виникає думка перейти в школу жити. Особливо коли мені стало позавчора відомо відношення старости села до старого. Чуть тільки потепліє перейду в школу.

5го ЛЮТОГО

Настрої увесь день гіршому вже й не терба бути. Нічому не рад. Одні тільки діти і служать потіхою. А до всього цього ще в побуті з мене хочуть зробити якусь неряху, некультура. Якщо скажу щоб було так як це буває в путящих людей, то мало на мене зважають. Вдаватися в нарікання в даний період непристойно. Погода вітряна

і холодна. Вечером розійшовся сильний вітер, який туманом поніс сніг. На півдні горизонт покритий хмарами. Вітер був насичений вологістю. З цього в мене виникло таке предбачення: ночью треба очікувати сніжного опаду. Всі дані наче говорять за це. Якщо до цього вітер був різкий, то це говорить за проникнення з верхніх шарів атмосфери повітря. Тепер же вітер надземний, а в верхніх шарах меншої сили, поскільки хмари майже незмінно чорніють на півдні і на сході. Вітер перегнав хмари, а тому і м'ягший в своїй різкості. Можлива зміна вітра з східного на південного, бо наче південь все більше і більше засувається хмарами. За близькість опадів говорить і те, що зірки не мерехтять попередніх вечорів, а наче розміщені в легенькому тумані.

7го числа буде непогана погода.

6го ЛЮТОГО

Мої вчорашні предбачення погоди на сьогоднішній день справдились. Ночью почали осадки. Весь день пройшов в хуртовині. З обіду більшої сили. Вітер чуть змінив курс південніше. На завтра очевидно погода буде така як і сьогодні, поскільки сніг падає набігами тучах, що являється явищем кількох днів. До обіду 2 рази звернувся за дровами з лісу, зараз же за селом. Жалко становиться того лісу. Але далі не поїдеш по цій дорозі. А тут ще морози. Чудно привикати до того становища, що є. Сьогодні зайшов у сільуправу. Там на покуті в углі висіла ікона.

7го ЛЮТОГО

Погода не зовсім погана. Вітер південно-східний. Зрідка прояснювалось сонце, а зрідка поросив і сніжок. Нічим важним діяльність моя сьогодні не була зайнята. Поблукав по селу, пройшов у школу, а потім узяв пружину з патефона і пішов її кудинебудь склепати. В колгоспі зустрів одного слісаря, який і взявся склепати пружину. Договорились за роботу випити бутилку самогону за мої гроші. Дістав таку за 1 германську марку. Так що сьогодні вперше пропив германську марку.

8го ЛЮТОГО

Сьогодні неділя. Заговіни на масляну за християнськими обичаями. До родичів, чи знайомих поспішають парами. Багато сьогодні полетиться самогону. В цьому питанні я почуваю себе самотнім. Ніхто мене не зове, бо немає кому і самому не має за що звати.

Черга мені сьогодні на джурство в селі. Цей раз дали рушницю з затвором, правда без подаючого механізму. Стоючи на розі усього надивився. Начальство села гуськом пройшло випивши, кудись гулять. Там проїхала підвода з втікачами з Малоюрславця кудись до Конотопа. А день випав теплий.

9го ЛЮТОГО

І сьогодні випав день не холодний. Правда ночью підкинуло снігу. Я рішив сьогодні з'їздити на базар в Понорницю, щоб купити що, чи дізнатися ціни на продукти.

І так я в Понорниці. Грошей в кармані ні копійки. Зато зарплата буде видаватися. Доки одержав зарплату, то і базар почав розходитися. Думав, що ціни на продукти знизяться, вийшло ж не так на хліб повисились. Пуд муки не 75 крб., а 90, жито не 50-60, а 75 крб. Тільки й купив соняшнику 10 стакан за 15 крб.

10го ЛЮТОГО

В сільуправі мені поручено переписати по «Веселому Гаю» сад в колгоспників. Було сьогодні і пішов по Наточіївці переписувати, а потім облишив через деяку неясність.

11го ЛЮТОГО

Нагрянуло таке сьогодні повідомлення: з 15 лютого повинні розпочати школи заняття. Так швидко. А тут ще не маленький кусочок роботи. Сьогодні продовжував переписувати сад на Єгорівці. В двох місцях наскочив на виробництво самогону. Спасибі і людям дали попробувати.

12го ЛЮТОГО

Стоять теплі дні. Сьогодні навіть закапало з стріх. Вперше за цю зиму відлига. Зранку рушив був лапастий мокрий сніг. Було зібрався в Понорницю, але облишив. Рішив накреслити необхідні негайні роботи в школі, щоб потім про це говорити в школі. А роботи багато. Тип школи 4^х-річний. З паралельними класами буде всього сім. Тут же є по 2 класи на 5 класів треба робити столи. І за такий короткий час! Це

можна було робити і раніше, але вважали, що в цьому нав. році заняття вже не буде.

13го ЛЮТОГО

По питанню школи спеціально зробив сьогодні поїздку в Понорницю, дізнатися про умови шкільного навчання. Але нічого ясного в це питання не вдалося внести. Нач. земвідділу з програмами і установкою ще не прибув. Що до підбору вчителів бачу підход з густим ситом просіву. Ні комуніст, ні комсомолец не повинні бути на роботі. Буде велика трудність в кадрах. Більше 50 % учителів були або в партії чи комсомолі. Не дивлячись на те, що відкриваються чотирьохрічні школи кадрів не вихватає. В Понорниці з начальства опитано було мене про належність до партії, чи комсомолу.

14го ЛЮТОГО

Зайнятий був в шкільних питаннях. Добував досок та виконував інші об'єкти роботи. Погано іде на зустріч окремі громадяни села. Прийшли було плотники біля 11 годин, тоді коли я до цього часу їх ждав, а потім поїхав за досками. Мало й ждали пішли додому. Чув від окремих громадян села, що моя посада в школі ще стоїть під питанням. Іншу хвилину подумаю – для чого прикладуєш енергії – коли не буду працювати в школі. Для чого сьогодні потів, доставляючи доски в школу, коли тому всьому правда. Погода тепла. Правда хмарно. Відлига.

15го ЛЮТОГО

Неділя. Ось ідеш кутком і чуєш співи в багатьох хатах. Проводять заговіну. Та краще не пити тієї горілки в настоящий момент. Може привести це лише до неприємностей, як це було сьогодні в гульні начальства села. Правда нудно ходити одному. Що наче всі мене цураються. Кожен тепер хоче дружити з раніше заможною частиною села. На днях відкривається школа. Сьогодні так треба мені було побачити старосту «Веселого Гаю», але через гульню навіть на наряд не прибув. Погані риси людини якщо водка вище громадських інтересів. Погода сьогодні похолодала. Піднявся вітер, що зривав сніг.

16го ЛЮТОГО

Ще рано збігав до плотників, щоб прибули сьогодні на роботу в школу ремонтувати парти і столи. Потім пішов у Понорницю по питанню роботи школ. Остаточо про це розв'яжеться питання 18 лютого на нараді завшкол. З програмою ознайомився. Німецька мова вводиться з 2го класу. Учителів комуністів, комсомольців і тих що прибули з других районів не дозволяється приймати на роботу.

Базар сьогодні в Понорниці зірваний найжкими спекулянтами. Спекулянти забігали напроти їдучив на базар і гнали ціни на хліб. Коли в прошедший понеділок пуд житньої муки коштував 80 крб., то сьогодні догнали до 200 крб. Сало з 20 до 60 крб. хунт і т. ін. З такими спекулянтами треба вести боротьбу. Вони тут думали купити за 100 крб. пуд муки а продати в Шостці за 200 крб.

Читав сьогодні обласну газету за 4 і 6 лютого. В номері за 4го лютого пишеться, що Московська армія прорвалася, але оточена і буде знищена. Бої ідуть біля Курська.

Здивував сьогодні мене толк одної людини, що хоче робити в школі. В одному місці він заявив, що колиб Браженка убили, то його поставили б завшколою. Безглузда і дурна та людина коли бажає моєї крові. Кровожадна гіена і не що інше. А ще має освіту за учительський інститут.

17 ЛЮТОГО

Посилено працюєш в школі, щоб дати їй належний вигляд, щоб підготувати її до заняття. В відповідь на шукання О.А. ***** мене, я зайшов до неї. І така неприємність. Наскочив на якийсь від неї могорич видним людям села. Страх не люблю магаричів. На могоричі далеко в'їдеш. Безумовно совість підказала О.А. пригласити й мене, хоч в душі як потім догадався посилала к чорту. Це вийшло з того, що позвавши одного з учасників, щось шепнула їй в сінцях і кудись збиралась. Той, кому шепнула сказав мені, що вона хоче замість мене піти. Наче мене зове сторож школи Прокіп Семенович. Потім ще у присутніх і запитав: «А хто це Прокіп Семенович? «Та це ж дід Прокіп,

***** 23 січня розстріляний у Понорниці радянський активіст Єврах Єфремович Куліш з дружиною Онисею Федотівною

що живе біля вас. Бачу що не бажають щоб я там був, і іменно небажає О. А. Хутко зібравшись вийшов, хоч і переніс незручність. Хай буде так.

18-ЛЮТОГО

Чудна стоїть погода останніми днями. З дня в день тепліє. Приміщення стає тісним. Хочеш погуляти надворі. Сьогодні їздив у Понорницю на нараду завідуючих шкіл. Дали настанову про початок навчання. Перед нарадою було опитано хто з завідуючих комуніст або комсомолец. Я змалював картину за себе, і підтвердив документами. Питання так про мене ще залишилося неясним чи буду працювати в школі. Було оголошено про те, що ті учителі комуністи і комсомольці, щоб поступити на учительство, повинні одержати на це дозвіл від комендатури Сосниці. Залишилося працювати якихось три місяці, але роботи – ой-ой-йой-йой! Підручники учитель може використовувати тільки видання до 1917 року. Зошити відсутні. Учителі в більшості будуть набрані з контингенту молодих, що ще не працювали. Але діти не повинні гуляти. Вони мусять учитись. Планування упрощається. Завідуючому надаються великі права. Думаю що Авдіївська школа розпочне заняття з 23 лютого з дня моїх іменин.

19-ЛЮТОГО

Надзвичайно чудовий сьогодні день. Проти сонця в затишку не відчуваєш, що лютий місяць. Днём зайнятий по школі. Через це шкільне ніколи навіть спізнився було на чергування в село. Через перегруженість роботою треба б для мене чергування відмінити. Все ж таки три часа прочергував.

20-ЛЮТОГО

Сьогодні сама поживалена діяльність в школі. Возка, різка дров, побілка класів, виготовлення столів та інше. Через ніколство тільки сьогодні вдалося зносити чоботи шити до сапожника. Зовсім вже обірвався. Не офіційно ще, дізнався сьогодні, що мене затверджено завом Авдіївської школи, а О. А. відмовлено в прийомі на роботу вчителем.

21-ЛЮТОГО

На кожного учителя треба скласти особові листки, завітрити старостою села і відправити в Понорницю. До півдня учителя складали листки. Біля 2^х годин були вже готові. Відправити в Понорницю не вдалося, староста був у Понорниці, та й підводи не вдалося взяти. Погода днём тепла. Сонце добре пригріває.

22-ЛЮТОГО

Ранком відправили в Мізин п'ять підвід за партами. Ранок і день шукав старосту, щоб завітрити документи учителів. Але не знайшов. Де був і чим зайнятий не знаю. Завтра ранком завірю документи і поїду в Понорницю.

По селу циркулюють слухи, що наче в Мізині чи Радичеві висадився парашутний десант. Вечером ці слухи підтвердилися, що захоплено одну парашутистку, яка зачипилася на вербі парашутом. При неї обнаружено: самопал, конфети, шоколад, гранати та інше. Сама говорять добре була вдіта. Цінне пальто і валянці, при часах. Скільки їх висажено невідомо. Говорили 4, а насправді цього ніхто не знає. Кілька ночей підряд літали самолёти і говорять по кілька штук. Очевідно їх візит не закінчився одною парашутисткою. Говорять що в неї був і радіопередатчик. Стоїть дивна погода. Ноччу мороз дозягає до 25°, а днём його не відчуваєш.

23-ЛЮТОГО

В моєму житті сьогоднішній день виключний. Мені сьогодні сповнилось 31 рік від народження. Відзначити цього дня так і не вдалося. Обіднів, а до то й період не потішний. Хотів було відзначити свої іменини в своєму сімейному крузі. Пошукав було де купити горілки, але безрезультатом. Але випити вечером таки вдалося. Зайшов до К. там саме гнавса самогон і тут же його п'ють. Посадили й мене за стола.

Був сьогодні в Понорниці з приводу комплектування учителями школи. За двох молодих вчителів прийшлося застотити. Однак плохий підбор вчителів. З семи вчителів, тільки два, що вже працювали – я і Кочкарда, а треба три для першого і двох четвертих класів. Про це поставив перед Ніною Павловною питання. Що буде побачимо.

Була в Понорниці і О. А. В добрий переплът попалася за Стриженця. На роботу її не призначають.

Сьогодні в Понорниці базарний день. Ціни тіж що і в той понеділок: мука – 200 крб пуд, сало 50 крб. хунт, масло – 60 крб. хунт і т. і. Але під кінець дня ціни помітно почали падать.

Погода стоїть холодна для цього періоду. Ранком говорять інші було 27^а морозу, а інші 36^а. Днем якщо потепліло, то на якийсь десяток градусів. Було б тепліше, та був вітер.

24 ЛЮТОГО

Посилено іде підготовка до навчання в школі. Плотники продовжують робити столи і інший дрібний ремонт. К-п «Перемога вислав двох жінок для мойки школи, «Веселий» підкачав. Дід сторож підкачав сьогодні погано натопив. Вода замерзає на полу. Прийшлося мойку обмежити витиранням пилі з карнизів і вікон. Погода тепла. Чуть мороз.

25 ЛЮТОГО

На сьогодні призначив на 2 годині дня нараду вчителів Авдіївської школи. До початку наради треба було провести уборку школи, щоб вона мала належний вигляд. Колгоспи дали 8 жінок і 3^х плотників. Прийшов і стекольщик. Поліція направила трьох чоловіків на рубку дров, за невихід на роботу в колгосп. В школі закипіла робота. З колгоспу доставили досок на ослони. До обіду класи і коридор були помиті. Облік школи змінився. Канцелярію привели в належний порядок. Вона стала уютною і приємною.

В дві години відкрили першу нараду цього навчального року. Класів організувалось сім: 1 – перший, 2 – других, 2 – третіх, 2 четвертих. Учора прийшла в школу О.А. яка заявила, що її призначили в школу. Дивно. 23 лютого при мені їй було відмовлено, а 24 вже призначено. До в'яснення класу не даю. Картіль К. говорить відмовлено. Відлига. Бризкає дощ.

26 ЛЮТОГО

Учора на нараді було рішено сьогодні ще не розпочинати заняття, поскільки школа до цього ще не готова. Розпочнемо завтра. З усіх днів для мене сьогодні найбільше роботи. З старостату требають відомості за перепис саду. Чуть почало світати, схопився і пішов переписувати на Асютовку сад. До 9 годин переписав майже всю Асютовку. Потім пішов у школу і там організував збирання по селу столів, скамейок і стувльців бувших шкільних і колбудовських. А тут дома напірають, щоб захвалювать сім'я і вибити олію. Хвалювать відмовився, а допомогти бити пообіцявся в 2 год. дня. І знову подався в школу, бо й сьогодні повинні зібратися, щоб запланувати. О. А. дав перший клас. З старостату знову приходять за відомостями про сад. Було перший час дня.

Дома сказав тільки, що йду в старостат, насправді пішов переписувати сад на подолі, Ковалівці і Хлоп'яницькому шляху. Бігаючи стала сорочка мокра до 3^х год. переписав і доставив в старостат. Після чого не заходивши додому обідати пішов помагати олію бити. Там саме приготувались і через півтора часа олія була вибита. Олійниця набагато мені більше сподобалась ніж на заводі. Легше і швидше бити. Після цього забіг у школу, де планували всі учителі. Дякую старим учителям, що допомогли без мене молодим. Уплатив сапожнику за шиток чобіт 70 крб. Погода тепла.

27 ЛЮТОГО

Перший день навчання в цьому навчальному році. Добро пожаловать вам діти! Бажаю успіхів вам в навчанні. Будьте відмінниками навчання. Широко відкриваю вам двері школи.

Як слід було ожидати явка в школу дорівнювалась 25 %. Мало ще знає про початок навчання. Пройде кілька днів і кількість учнів значно збільшиться. А тут ще погода сьогодні значно погіршала. Зробилося холодно і вітряно. Здіймав вітер сніг і мело. Уроків не було. Порішили уроки розпочати з завтрашнього дня, а сьогодні їх ознайомити з завданнями, що стоять перед учнями, розмістити їх по класах. Схвилювано себе почувають молоді вчителі. не дивлячись що перед ними сиділо кілька учнів. Я класовод 4^а класу. Не мішало б відзначити початок навчання трапезою в кругу вчителів, та з складом учителів і в настоящій момент трудно добитись цього.

Сьогодні я дізнався про те, що в Хоролі в лікарні лежить ранений, один житель Авдіївки, і що за ним думають їхати. Обов'язково зв'яжусь з Ново-Аврамівкою, з моїми рідними. Скільки буде для них радості коли дізнаються про мене, або для мене коли дізнаюсь про них. Правда для мене може бути і смуток, якщо що погане повідомлять. З жінкою, що їде в Хорол мав сьогодні беседу і накреслив маршрут.

28 ЛЮТОГО

Останній день холодної зими. Завтра весна. Це по календарю. Насправді ж ще стоять не малі морози. Ось і сьогодні ранком добрий був морозяка, хоч днём від нагрівання капає з стріх. Дивно дивитися на сніжні шляхи по яких після 9 місяців ідуть учні до школи. В першу зміну в школі займаються 1-3 класи, а в другу 4 класи, в тім числі і я займаюся у другу зміну. З 36 учнів у мій клас явилось тільки 11. Очевідно багато не думають ходити. Завтра частину з них відвідаю. Все ж таки по чотири уроки кожен учитель провів.

БЕРЕЗЕНЬ

1^{та} БЕРЕЗНЯ

За день нічого істотного не трапилось. Погода тепла. Днём зовсім похоче на весну. Зайшов було до А. Н. який угостив спиртом. Прийшло сьогодні на думку один такий випадок. Нервний староста «веселого». Коли що не по його, кричить скільки сили і б'є кулаками по столу. Так було позавчора на нараді. Росердився на бригадира і почав скільки сили кричати, б'ючи по столі кулаками.

– Ви партизани, таку вашу мати!! і аж рве сорочку на собі. Це почув на шляху прохожий поліцейський. Чуючи, що щось не благополучно і мабуть чи не вдарило в голову, що партизани в конторі, побіг в штаб. Незабаром в двері, що хутко відкрилися, показали дула кількох рушниць, а незабаром і поліцейські, чоловік на сім.

2^{та} БЕРЕЗНЯ

Заняття іде своїм чередом. З дня на день кількість учнів збільшується. Лише в 4^х класах відвідування погане. В моєму класі з 36 учнів сьогодні було лише 9 учнів. Батки вважають, що вони мусять уже в господарстві працювати нарівні з дорослими. Але вийде не по їхньому. Навчання мусить бути обов'язковим. Приложу зусилля щоб навчити дітей грамоти хоч до 4^х кл.

3^{та} БЕРЕЗНЯ

Не дивлячись що навчання почалося, але настрої нікчемний, нічому не радий. Все це ця проклятуща війна псує. А кінця їй ще не видно. Прийде літо, а разом з ним всякі сюрпризи. Тільки тепер починаю відчувати що значить війна, її тягар.

4 БЕРЕЗНЯ

Сьогодні відвідав одну громадянку села, чоловік якої лежить ранений в лікарні в Хоролі. До неї прийшла телеграма з Хоролу, щоб їхала за ним. Так ось її сестра їздила в Новгород-Сіверсь до коменданта з пропуском і учора повернулася звідти. Дав їй маршрут, в який включив і Ново-Аврамівку. Обіцяє заїхати туди. Скільки буде радості, особливо для матері, якщо дізнається про мене. Для мене також не менш буде радості якщо дізнаюсь про моїх рідних. А скільки пройшло вже ось місяців, як не переписуємось. Мільони загинули за цей час. Сотні міст і сіл знищені. Може спіткала така ж участь і Новій-Аврамівці. Написав листа, та просьбу до старости видати мені справку. Жалко, що я такий бідний, що нема чого ї передати.

Завтра конем виїжає. Бажаю щасливої дороги.

5^{та} БЕРЕЗНЯ

Знову повернулася зима. Учора вже й з стріх не капало, а сьогодні день відзначився сніжною погодою. Весь день трусив сніг, а з обіду піднявся вітер, а з ним і хуртовина. Пишу щоденника вечером, а хуртовина не втихає. І ось в таку погоду прийшлося лазити по заметах на Забігайловці і Чепурнівці, відвідуючи тих учнів, які не явилися у школу та ще й вечером у 7 годин. При такому відвідуванні можуть об'єднати два 4^х класи в один. Не хочеться цього, бо можуть тоді звільнути одного учителя від роботи.

Сьогодні пішла підвода в Хорол. Жду щасливого повернення.

6^{та} БЕРЕЗНЯ

Як під багатопудовим пресом, під таким гнітом сьогодні почуваю себе, особливо ввечері, коли саме пишу щоденника. Здоров'я чогось також не в порядку – кашель не дає дихати. Холодом трусить, а до цього побутові умови огидно впливають на мене. Інколи себе за пеньок вважаю.

Та ні за чоловіка тебе не вважають. Хочуть зробити, щоб вовк у ліс не дивився. Соромно від людей, коли хто в хату зайде. Чуринки – і все. Інший раз подумаєш – то наче краще не жити чим животіти, та жаль дітей. До свого в мене слабкий характер. Не можу настоїти свого.

Говорине говорити не буду. З приводу шкіл. Сьогодні в учителів виникла ініціатива повісити ікони в школі. Про це і я ставив питання, але не купиш їх. Але все ж мені кається що виховання в німецьких школах не тісно зв'язане з релігією. Молись в церкві, учись в школі. Там ікони, а тут учебні прилади, картини, карти повинні бути богом. Буду в Понорниці виясню це питання.

Погода не відповідає березню. Весь день метелиця. Вітер північний, холодний. Кашель душить. Закінчую писати і йду на лежанку спати.

7^{та} БЕРЕЗНЯ

День холодний, морозяний. Хоч би одна капля капнула з стріхи. В заняття вже втягся. Втомленість почуваєш значно більшу ніж в попередніх роках. Це пояснеться насамперед тим, що прийшлося пережити і переживаєш страхітливий період, особливо біля лісів, де з дня на день очікуєш партизанів і наслідки після їх відвідування відомі. Сьогодні читав газету за 28 лютого з якої дізнався, що Східні землі поділено на два імперських комісаріата. До першого віднесено Прибалтійські землі і Литву та Білорусію, до другого Україну. Галіція увійшла як п'ята провінція Генерал-губернаторства. Імперський комісар України призначений якийсь Ерїх Кох. Серед Українців були і думаю що й тепер не мало тих що хотіли і хочуть незалежну Україну. Офіційно вже оголошено в зверненнях і в газетах що ніякої незалежності України не буди.

Не ясне мені одне питання – це розвиток української культури, мистецтва і ідеалів. В одній статті газетній сказано, що за спиною бандуристів виступають спекулянти, лихварі проти яких треба вести жорстоку боротьбу. Багато ще неясного, говорити про завтра ніяк не можна, тим більше не читаючи газет, не слухаючи радіо. Від себе не видумаєш. Тепер чуть збочився – можеш бути покараним.

8^{та} БЕРЕЗНЯ

Як розповідають, сьогодні цікавий був конфлікт у церкві. Як уже ті богомільні і моляться туди ходять. Після богослужіння відбулися збори, щоб обрати старосту релігійної общини. Одна жінка (К. Дорогенька) сказала:

Якщо вже проситься, то й переберіть.

Не витерпів староста і:

Я вже давно казав батюшці, не ходіть до Дорогенької.

Дечка ти дурний! А докажи! – закричала Катя. Староста села тоді:

Та хіба ж можна таке в церкві казати.

Днем в школі відбулися збори колгоспників Веселий Гай про наслідки господарювання 1942 року. А наслідки то плачевні. Всього припадає на трудодень всіх зернових культур по 1 кг. 200 грам. На зборах було оголошено, що землею присадибною будуть наділятися покищо лише ті, хто буде вести активну боротьбу проти партизанів. по стількі, скільки в його вже є усадьби. Службовці і робітники, які можуть робити на землі одержать землі середню норму по селу. Об'явлено що землю будуть ділити на трудодні. Багато тепер всього нового коли подумаєш, то не приведеш, що до чого.

А партизани не забувають про себе дати знати. Говорять що з Авдієвки їх аж вісім чоловіка.

9^{та} БЕРЕЗНЯ

Надворі мороз. Очікуєш по порі тепла, а маєш такий холод. В школі холодно. Рями в вікнах одні, а дров мало. Ось сьогодні очікував до самого вечора дров з «Веселого Гаю» і тільки в 10 год. вечора привезли. Говорять що їх було затримано поліцією.

Строго тепер в питанні опалення. Лякають великими штрафами (до 1000 крб.) і

навіть розстрілом за самовільну рубку лісу. А народ цього не поміває рубає аж тріски летять.

В Понорниці сьогодні базарний день Ціни, лякаєшся від них. Мука вже досягла до 250 крб., але базар розбігся. Бачте в Понорницю прибув комендант. Він явився на базар, віддав за кілька хунтів сала по 6 крб. а потім заборонив дорого продавати. Базар розбігся.

10го БЕРЕЗНЯ

Учора було збирався відвідати Понорницю. Інспектор наросвіти прибув з Новгород-Сіверська. Туди їздив по питанню вияснення самого болючого і цікавого учителя питання – їх ставок. Сьогодні й рішив пожертвувати день для цього і розв'язання інших питань. Підводи вже не хотів брати. Не великі вже ті сім кілометрів, ноги привичні до цього.

Прихожу в Понорницю і незабаром вдалося побачити інспектора наросвіти Ніну Павловну Зюскову. Поки що в неї прийомної нема. Живе в сусідах і то за чужим столом. Перш за все вияснив про учительські ставки. Аж ніяк вони мене не потішили. Ось вони: учителю з середньою не спеціальною освітою – 270 крб., з середньою спеціальною освітою – 300 крб. тоже з стажем до 10 років – 330 крб. тоже з стажем більше 10 років – 360 крб. За завідування мені – 100 крб. Отже ставка моя 430 крб. всього на два пуди хліба.

Виходячи з цих ставок там же в Понорниці виписав відомість на зарплату за лютий і одержав гроші. Заняття будуть до 20 травня. Підручниками радянськими користуватись дозволяється з рядом поправок. Ікони в класах вішать покищо утриматися. Хай вони назавжди буде так. Назад уже найшлися люди, що підвезли хоч і боком на одних ребрах саней.

11го БЕРЕЗНЯ

Рішено було в школі зібрати всі підручники в учнів і те, що не потрібне для навчання, як шкідливе в настоящий момент заклеїти або викреслити.

Сьогодні мене хотіли вислати дома по дрова, якое вдалося відказатися. Чудно що про це приходиться писати в щоденника. Рідко щоб коли завустановою кидав установу і їхав по дрова! Ще смішніше коли його дружина на собі возить з лісу санками дрова. Взяти б з школи дров, так на це є не дві, а аж 6 таких рук, та й начальство села буде нарікати, що кому я дрова на квартиру везу.

Послав було жінку одержати пайок мукою 21 кг., але така була відсутня. Теща з боязні заколола сьогодні кабана.

12го БЕРЕЗНЯ

До чого сьогодні був розхвилювався через несправедливість. Списки на одержання пайку передані в сільмах. Мені голова кооперації особисто сказав, щоб я поспішив її одержати, бо кращої якості муки небагато. Посилаю дружину. І він нечестивий своїми руками насипав якоїсь дерті, а не муки. Там і горохова, і вікова, і овсяна і яка тільки не є мука. Не так би за це було обідно як за те що ряд працівників села (верхушка) там же і цей нечестивий, повиписували пайок на своїх «утриманців», що вже здорові, що ті бики і мають сотні трудоднів. Знаю що три чоловіки виписали своїм утриманцям по три душі сім'ї, що було саме в розквіті своєї працездатності (по 20-25 і 40 років). І їм кращу муку нечестивий залишає.

До того був сьогодні не при собі, що розгнівавшись на одного учня в школі (за баловство), допустив себе до того що дав кілька щолчків пальцем руки йому по голові. Це вперше за 8 років мого вчителювання.

Учора вечером явився один з сподвижників мого старого до Курського. Десь говорить іде. Бачу що моя вже теща рада і чуть не на одній кривій нозі вертиться.

А погода сьогодні розігралася. Сніг пішов. Рідко коли й зимою такий буває.

13го БЕРЕЗНЯ

Всі сьогодні очікують старого. Ось уже майже два місяці пройшло з часу виїзду його з Авдіївки. Щось було 1 година дня як являється. Казалось що найбільше радості було в Валі, так уже вона реготала від радості появи діда. Та тільки дід не був схожий на того діда що виїзжав. Тепер він явився бритим, стриженим і приніс одні кості та

шкіру, та вошей, що тої полови. Наче солдати на муштрі, так і вони бігають по діду.

При таких умовах життя як він розповідає – хоч у кого заведуться. Майже два місяці пройшло, а ніразу не був у бані і не передівався. Спали як свині покотом на соломі. Харчі погані півбуханочки на два дні та якась юшка. До цього ще холод. Не думав мій старий, щоб ще прийшлося майже воювати. Був недалеко біля фронту. Чув канонаду. Потім всіх таких як він відпустили, забравши в них коней і вручивши їм пропуски.

До чого паскудна погода. Особливо з обіду розігралася. Вітер північно-західний. Сніг іде зверху і зриває з землі. Інколи так повіє, що за 100 метрів нічого вже не видно за хуртовиною. Дивує мене зараз поведінка одного учителя, який говіє. Треба було йому учора вечером відпустити учнів раніше, сьогодні утром пішов, і вечером раніше відпустив учнів та пішов до церкви. Думаю, що досить булоб сьогоднішнього вечора і завтра ранку.

14го БЕРЕЗНЯ

Уже сьогодні і по старому перше марта, але погода схожа на середину січня. Днём коли сонечко вже високо стоїть в небі то й то не відчуваєш цього коли стоїш в класі біля вікна проти нього. Ночю добрий мороз ударив. До морозу й північно-західний вітер, який з силою весь день дув, зриваючи сніг і намітав кучугури снігу в затишках.

Зовсім мало учнів явилось в школу (25 %). Прийшлося зробити уроків по два. В другу зміну три. На другу зміну не явився учитель, що говів. Це вже черезміру мені не сподобалось. Не хочеться приймати і мір. Який глухий його поступок. Учнів було мало і я зацікавився, об'єднавши обидва класи.

Не обмину такого моменту. Сьогодні до мене заходила за порадою і допомогою дочка сільського писаря Катя. Вона поступає на вчительську роботу в с. Хлоп'яники. З її освітою, та особливо при германських законах і вимогах – сидіти дома. Фактично її освіта – 8 класів середньої школи, хоч і має справку за 9 класів. Але людина бажає цієї роботи. Буває так що «премудрих немудрі одурять». Є зараз момент влаштуватися на роботу, чому не влаштуватися. Потім дасть непогані наслідки в роботі, пошлють на курси і буде не погана вчителька. Я ж допомогти в корисному кожному завжди готовий. Багато є в селі, що не хочуть, щоб вона робила. Тому вона й не розповсюджується призначенням.

15го БЕРЕЗНЯ

День сьогоднішній провів, то за ігрою в карти, то за виправленням тексту в підручниках з української мови. Карти не погані нарисовав на фотобумазі і сьогодні, навіть ще учора вечером знімав з них пробу. Днём закреслював і заклеював шкідливе для учнів в даний момент. Коли ще якбудьго вчора говорив про великого й мудрого Сталіна, а сьогодні приходить його ім'я закреслювати. Від непривички аж не віриш цьому і почуваєш, що робиш великий злочин.

Погода сьогодні вітряна, холодна. Зараз коли пишу вечером щоденника, знову розігрався вітер і піднялась хуртовина.

16го БЕРЕЗНЯ

Казалось би що по періоду повинна стоять тепла весняна погода, але це приходить забути і почувати себе наче в січні. Ночю був добрячий мороз, а до цього ще й північно-західний вітер. В цей весняний день одна вчителька нашої школи приморозила щоку. В школі холодно. Вода замерзає навіть в канцелярії. Заняття проводив в кожусі. Винувний в цьому не так мороз, як дід сторож. Учора школи не топив, а сьогодні затопив пізно і дров було мало.

Розповідають, що сьогодні базар в Понорниці був розігнаний. Забороняється продавати по спекулятивним цінам.

17 БЕРЕЗНЯ

Сьогодні в кооперації давали спички. Одну коробку за двоє яєць. В Авдієвці кооперація організована, хоч правда і немає там чим торгувати. За свої майже три місяці існування продано по 2 кг. солі на двір, кілька центнерів крейди та оце заготовка яєць за сірники. Добре що є люди з яйцями. А я чоловік без яєць, безумовно курячих, а

тому й спичек стільки ж. Але все ж таки пару коробок взяв, бо службовцям рішено було дати й без яєць.

Погода як той осел вперлася – холод і холод. Правда вітер трохи зтих, то днём проти сонця відчуваєш тепло.

18 БЕРЕЗНЯ

Днём наче почувається тепло, наче похоче на весну, але ранком і вечером на весну не похоче.

Будучи в сілуправі, я бачив біжинців з Харкова: дві жінки з дітьми. Скільки того народу тепер пішло по світу. Частина їх їде від села до села підводами ті що мають дітей, а більше їде пішком або тягнуть санки.

І найбільше їх їде з Донбасу, звідти їх гонить голодна смерть, хочуть ще жити. Шахти за їх розказом затоплені і не працюють. Донбас раніше називався всесоюзною кочегаркою. З цього визначення видно було значення його і питому вагу в промисловості і ось тепер ні одна шахта не працює, всі затоплені. Правда і працюють вони не можуть, поскільки зараз через Донбас проходить фронт. Говорять що Ворошиловград, Ізюм ще в руках Червоних.

Ось і ці харківчани розповідають, що в Харкові центр розбитий, універмаг, пасажи, вокзал розбиті. Фронт проходить між Харковим і Чугуєвим, навіть через район заводів: ХТЗ та інших.

Та й тут не спокійно. Знову позвано решти поліції з села (більшість уже виїхало) на якусь операцію кудись до Сновська, не то на партизанів, не то говорять десант висадився. Поскільки це таємниця, то точно не доб'єшся, та й добиватися не інтерес. Вечером подавалися в селі якісь ракетні сигнали.

19 БЕРЕЗНЯ

Сьогодні рано-вранці по напрямку на Ховми* проїхав загін Батуринської поліції чоловік двісті. Так як учора вечером авдіївські поліцаї терміново визвані, так же і вони по цьому очевидно завданню їдуть. Біля Сновська говорять партизан чоловік 800. Населення Сновщини дотримується традицій Щорса. Щорс також був із Сновська.

В Понорниці організовується вільне козацтво – регулярні частини України. Говорять що забезпечення козаків і їх сімей нарівні з німцями. Сім'я одержує щомісячну допомогу грошима від 600 до 900 крб. і іншими продуктами. Цікаво вечером було спостерігати за цілим обозом з дровами, що був затриманий лісниками і направлений до штабу поліції.

По шкідницькому винищується ліс. З приводу цього є розпорядження комендатури, що злісних лісокрадів, або тих що чинять опір розстрілювати на місці. Але й це не помагає. Ліс винищується. Ось і ці п'ятнадцять чи двадцять підвід затримані з чудовим безрезультатом. На їх складено акта і тільки передать його далі як одержать штраф до 1000 крб. Товці колодки вони скидають, а останнє везуть додому. Боротьбу проти винищувачів лісу вести треба, але треба б старостам колгоспів в лісництві договорити участки для розчистки, звідки брали б населення дрова.

20 БЕРЕЗНЯ

Сьогодні приїхав один поліцейський з операції проти партизанів, приїхав за підкріпленням. Він розповідає що робиться в Сновському районі. Партизанів там зібралось чотири роти, командує якийсь черніговець.

Одного дня партизани з пов'язками на руках явилися у одно село, де стояли мадяри і сказавши що прийшло підкріплення з Сновська. Так перебили вони там 100 мадярів. Щотижня, розповідають, прилітає від Червоних до їх самолёт від Червоних. Для цього зробили посадочну площадку. Населення окремих сіл вороже настроєне проти німців і поліції. Коли в такі села з'являються поліцаї, то їх обстрілює населення з рушниць. Розправляються партизани з поліцейськими, як розповідає поліцейський, страхотливо: розрізають живота, випускають кишки і вішають.

Зараз видно з розповіді, що збираються сили для оточення партизанів і повного їх знищення, щоб не залишити їх на літо. Говорять що щоденно туди літають німецькі літаки (4 шт.) і скидають на позиції партизанів по 60 бомб.

Погода стоїть ясна. Ноччю стоять сильні морози, а днём тільки проти сонця трохи капає з стріх.

21го БЕРЕЗНЯ

Мене сьогодні поразило таке явище: днём у школу прийшов староста села. Я тоді саме був дома. Прихожу в школу він сидить за столом. Учитель Кочкарда дав говорити по питанню церкви і школи. Ставить питання про ікони в школі, про відпуск учнів на великодні свята передчасно, про те що я вчора виніс своє невдоволення з приводу того що не домовившись зі мною відпустив учнів з п'ятого урока.

Я не проти того щоб передчасно відпустити учнів, щоб вивісити ікони в класі і інше. Але на це немає ніякої установки. Є лише одно роз'яснення, що закон божий в школі до особих вказівок покищо не вводять, а з цим і другі релігійні обряди. Коли я сказав старості що така була установка з району, то він це назвав більшовицькою стрункою. В чому прояв цієї струнки? Релігія не є наука, релігія для совісті позвана людині. В релігії свобода вибору вірувань. В установах, де вивчають різні науки і повинно відводитися належне місце цим наукам. Я ще не знаю правильної точки зору на релігію німців. Але сподіваюсь що релігія в них в пошані, але не в такому стані і віровченні як вона була в Царській Росії. Є багато таких, які думають її зробити такою, як була в Царській Росії.

Німці дали свободу релігії. Віруй, справляй всі обряди, ходи на богослужіння. Але горе тому, хто щиро вірує і одночасно наносить ущерб державі, її обороні. Ніщо тоді не допоможе від кари.

Ось ти учора відпустив учнів з уроку, наче б тому що співати по случаю поста не можна, а потім коли я йому сказав, що можна б замінити цей урок співів арифметикою, чи мовою, то він знову мені віднікується тим, що в церкві сьогодні похвалу вбирають, то треба учнів відпустити. Якщо так, так тоді треба було тобою організуватись і повести їх організовано до церкви. Я вважаю цей факт не чим іншим, як недисциплінованістю, як факт розгільдяйства, чому не місце в трудовій діяльності. І доки я стою на своєму дорученому місці, буду вести боротьбу аби була сувора дисципліна праці. Залишилось якихсь 2 місяці до кінця навчання, а ще тільки місяць прозанимались. За три місяці треба підготувати учнів і перевести в наступний клас. Сумлінному вчителю дорога кожна година, кожна хвилина. А ти ними розкидаєшся вже втретє. Підводити збираєшся мене, тіряєш людський облік. Будь сам справедливий і чесний, сумлінний в роботі! Але цього в тебе немає. Ледарів ніхто не любить.

22 БЕРЕЗНЯ

Сьогодні от неділя. Вихідний день, але ніякого вдоволення не одержуєш. Ніяких розваг, а до того холодна погода надоїла і впливає на нерви.

23го БЕРЕЗНЯ

Кілька слів про партизанів. Говорять, що командує партизанами перший секретар обкома партії Федоров, і що він уже спійманий. Говорять що навіть в партизани пішла бувша учителька Авдієвської школи Рибалко Ст. Порф. і що наче її послано в розвідку, яка приставилася нищою, а потім спіймалася і її виказав бувший її учень, який був у Сосниці.

24го БЕРЕЗНЯ

Школу сьогодні відвідали з Понорниці санітарний лікар і інспектор наросвіти. Лікар зробив санітарний огляд. Було указано на антисанітарний стан учнів, що вони займаються в верхньому одязі і частина з них не стрижені. При таких умовах і стані шкільне помешкання трудно отопити. Але думаю що це вскорому буде усунуто.

Сьогодні було вже офіційно оголошено про доведення на корову двісті п'ятдесят літрів молока за перше півріччя. При нинішніх умовах це небагато.

25 БЕРЕЗНЯ

Сьогодні вже всі признаки весни. Правда день випав хмарний. Вітер віє з заходу і приніс туман, який хутко поїдав сніг. На вечер уже було помітно що снігу ген-ген поменшало.

Я все ждав тепла, щоб перейти в шкільну квартиру. Нарешті тепло прийшло. Витопив шкільну квартиру. Слухи про те що спіймано вагажка партизанів Федорова сьогодні не справдились. Ходять інші слухи, про те що частина партизанів вирвалася з оточення. Зараз оголошено набір добровільців в загін по боротьбі з партизанами. Сім'ї і вони добре забезпечуються.

26 БЕРЕЗНЯ

Повірте, мало коли в житті буває стільки радості, як є її в мене сьогодні. Доки ліг спати кілька разів перечитав листа, якого я одержав з дому. Жінка, що їздила в Хорол нарешті повернулася. Правда для своєї сестри не привезла вона чоловіка, бо не пускають його звідти, зате для мене вона зробила незабутню услугу. Вона привезла для мене звісточку про моїх рідних, про моє рідне село. Тільки дізнався, що вона приїхала хутко пішов до неї. В мене наче молотками по ковадлі било, колотилось серце. Бо ще не знаю що дома. Може нікого і в живих немає, може від досади померла моя мати старенька. Все може трапитися в цей страшний період, в цю страшнотливу війну.

Як там дома!.. було першим моїм запитанням, коли ввійшов я у хату.

Краще рідко коли буває, промовила втомлена від дороги жінка.

Наче важкий тягар, що гнітив мене довгий час спав з моїх плечей після такої відповіді. І я почав з нею розмовляти. Інший раз кажеється що я розмовляю не з цією жінкою. Ось перед мною в уяві стоїть уже стареча постать, втомлена від турбот і заботеньки, що від радості заплакала і витирала сльози й наче рибонька об лід б'ється, так хоче щоб я був біля неї. Ось в уяві промелькнув мій брат Петро, який, як каже жінка, заплакав теж від радості за звістку від мене, що я живий, і теж турбується і за те щоб і документ мені дістати, і щоб дістати махорки для хворого авдієвця, що лежить в пліну в лікарні і що тільки не робить щоб послужити вістовому нашому. Ось в уяві стоїть сестра Галя, обездолена судьбою і теж рада-рада. То промелькне в уяві уся рідня з дядьками, тітками і дядинами. Всі дядьки дома, трохи пощастило нашому роду.

Що далі буде, то цього ще невідомо. А братів два. Де ви є? Живі чи може вже і кістки ваші проклятим воронням покльовані, в чужих землях поховані, та ні поухажувані ніким, ніким не посажені квітами могила, а може щастя нашої сім'ї, що живі ви десь і прийде може та щаслива година, коли зустрінемося ще ми всі і з сльозами від радості на очах будемо згадувати дні пройшовший страхіть і переживань. О, коли б так!

Кілька разів перечитую листа, і щораз здається що все щось не все прочитав, знову тягнє до листа і я знов і знов читаю і перед мною знову й знову в уяві і мати і брат Петро і Галя і найменший братик Антоша, який, як розповідає жінка, перед виїздом в Авдієвку ночі не спав все турбувався об мені, то чи так справку написали, візьме було й прочитає, то чи завірять же то в Хоролі, то хоч би ж то він приїхав до нас. Ось він перед мною в уяві уже здоровий такий, лежить на полу, кулаки під головою і не засне від думок. Думки наче ті бджоли нападають, ніяк не дають заснути. Бідний мій брате, скільки я тобі вдячний твоєму клопоту. Ти лежиш так і думаєш, а старенька мати порастєється біля печі, готує мені гостинця орішків, пече хліб. Інколи втрє сльози. Але ті сльози не від горя, а від радості за дану мною звістку.

Все кругом таке знайоме і рідне мені. Як сильно в'їдається в пам'ять, сказати б у кров все те оточуюче, в якому проводив своє дитинство. В яких би розкошах не жив, серед якого б доброго товариства не мешкав, а те де проводив дитинство тягне до себе, не забувається ніколи.

Були б крила полетів би!

В листі мені повідомляють, що Петро був у страшних боях, пройшов усю Білорусію, був недалеко від Авдієвки в Мені, у полон попав 18 вересня в Пирятині в Хорольський лагерь пригнали 23 вересня. Тільки подумати яке щастя – остатися після таких страшних боїв живим і потрапити в полон в Хорол за 8 км. від рідної оселі. 25 вересня він уже був відпущений і був у кругу своєї сім'ї, своїх рідних і дрібненьких дітей.

Брат Іван 11 серпня під Києвом у боях був ранений в правий бік. Пуля пройшла наскрізь через м'якиш легенів. Лежав у госпіталі в Серго Ворошиловградської області. Цю звістку вони було одержали 25 серпня, а потів ні слуху. Що з ним і де він – невідомо. Я думаю що живий і десь ще лічиться. Ворошиловградська область ще не зайнята і можливо, що він у Серго, або ж більше того що відправлений далі у тил.

Брат Микола 27 серпня дав телеграму з Тамбовської області з м. Рассказово. Тоді він був у тилу і думаю що й тепер він у тилу поскільки така його спеціальність, що треба бути подалі від фронту.

В листі мене просять, щоб я не гаявся і їхав додому. Знаю те чого вони не знають,

що виїхати зараз ніякої можливості немає. Коли б нігде не працював, вірніше коли б не був на посаді тоді б була інша справа. Але при першій можливості поїду. Думаю, що ця можливість раніше травня не прийде.

Ну сьогодні вже весняний день. Погода вітряна. Вітер з заходу. Уже на шляхах появилися перші калюжі. Та коли б скоріше хоч весніло.

27 БЕРЕЗНЯ

Учора вже була весна, а сьогодні знову вернулася зима. Грає природа наче в шахмат. Інший раз як набіжить хмарка та схопиться вітер то зніметься таке, що й світу не видно. Сніг іде його вітер підхоплює і аж страшно робиться. Вітром чуть з корнем дерев не валяє.

А з стріхи все ж таки капає. Був третій урок. Раптом щось як зашумить, загуркоче. Вражіння таке наче не то будинок валиться, не то бомба розірвалася, не то самолёт пролетів повз самі вікна. Всі учні аж ойкнули з переляку. Та я й сам перелякався. Вспіло тільки в голові промайнути – бомба, самолёт. А то створило такий шум і переляк сніг що лежав товстим покривом на криші і зсунувся наниз.

Вечерком заходив знову до побувавшої в Новій Аврамівці жінки. Думаю може вона мені не все розповіла, та й я не все спитав. Поговоривши з нею наче дома побуваеш. Жінка ця думає удруге поїхати до хворого і хоче щоб і я з нею поїхав. Та тільки почуває моє серце що раніше двох місяців звіді я не виїду.

28 БЕРЕЗНЯ

Була весь день тиха погода. Треба ожидати повороту вітру. Сонце ледве світило через легеньку пелену хмар, що застиляли все небо. Розтає погано, правда трохи краще ніж учора. На вечер дійсно вітер з заходу обернувся у східний і уже туди ген-ген к 10 год. вечора пішов сніг (?!). Дивуєшся природі.

Жаль бере за тих людей, що самотужки тягнуть санки, або з дітьми їдуть від села до села. Вони такі схудалі і змучені. Частина з них ледве волочить ноги. Ось їде одна сім'я – жінка і кілька дітей, одному з них шостий день, родилося в дорозі. Не добродушно їй прийняли в старостаті.

Надоїли ви мені, – каже староста.

Ну що ж хоч і надоїли, а прошу з дітьми, дайте притулок, щоб переночувати де, а також підводу від села до села.

Направили до одної жінки, дочка якої вчителька. Світ не без добрих людей. Кілька жінок зібралося і не могли не поцікавитися як же їй малих, старих, хворих і втомлених в дорозі приймуть хазяїва. Через якийсь час вони послали посланця в хату, який приніс їв вдовolenня. Всі подорожні: і старушка, і хвора жінка і маленькі діти були на печі і грілась уже вода, щоб вимити мале дитя, яке від непристойних температурних умов було обірване.

В дні іменин, як живе буде, буде мати і більшенькі дітки згадувати, щоб їй ніколи нікому не було, далекої і трудної подорожі. Не помилюся і впевнено від імені населення винесу тобі Проня Катренко подяку за добродушний прийом судьбою обіжених подорожніх-біженців.

В цьому обов'язок людини де б вона не була. В чому тільки сила і змога треба допомагати потерпілим від війни жінкам дітям і старикам в далеких подорожах. Чи знає кожний, що з ним завтра буде?

Є люди, які заа для себе, для своєї шкури скоріше б штовхнули ніж підняли б ледве плентаючи від втоми людину, відняли б кусочок хліба з рук голодної дитини. Ех, земля, земле! Для чого ти на собі держиш таких людей?... І не караєш ти їх всевишній.

Дуже я вдячний своїм матері, братам і сестрі за добродушність, за гостинність. Жінка, що їздила в Хорол своїми очима бачила і своїми ушами чула гостеприймність полтавську, удачу галушників. Скільки сліз проливали і тепер проливають мати і сестра. Останні копійки збирали і подавали вони розиски нас трьох синів і братів, заплативши за кожного по 150 крб.

29 БЕРЕЗНЯ

Ранок

Примушений кілька рядків написати ранком. Ось через пару днів квітень. Одна тільки назва – квітень уже говорить про квітки. В цьому місяці уже появляються

перші квітки. А от тепер на дворі чудна погода. Снігу за ніч увалило вколіна. Зима от проходить але ніколи за ніч чи за день не падало стільки снігу. Годинник показує половину на восьму, а сніг нахально валить, ще й вітром запахає де й не було його ніколи.

* * *

От і вечер. Погода наче покращала. Не було за цю зиму такої ще погоди, як була сьогодні. Увесь день ішов снігопад з сильним вітром, який здіймав сніжну хуртовину. За 50 м. нічого невидно.

І от в таку погоду я ходив аж у другий кінець села на поминки Федора. Не хотілось було і йти, а просить уже його жінка. Не цікаво було відказатися. Не був на похоронах і уже було кілька поминок і я теж не був. Рішив сьогодні сходити. Федя був не поганий чоловік, можна за його упокой випити і закустити. Мало коли в його я в хаті буваю. Ось уже шість місяців як він відпочиває вічним сном. Але ніяк цьому не віриться і думається що ось-ось відкриються двері і його висока постать повільно переступить порога. Ніяк не забуду того як ми з ним весною 1941 року пішли в ліс на прогулку. Хотіли в Дерпі рибку поудити, але загубили крючок. Ідучи додому пішли напрямку. Ось перед нами болота. Я в ботинках, а він в чоботях. Вода ще була холодна і він рішив мене перенести на плечах. І ось серед рівчака одна його нога полізла в глей і я серед рівчака шубовснув прямо в воду в своєму новому шерстяному костюмі. Було вже потім сміху. Годин 2 чи три сушилися на горбику проти сонця. Ідучи з поминок додому пішли було навпростки, поскільки дороги поперемітало.

Кажуть що та ворона що навпростки літає ніколи дома не ночує. Так і нам ще було гірше. Скрізь грузне. В одному місці вскочив підплечі. Найгірше попало Дуні. Нахолодила голінки.

Частина поліцаїв повертається з операції проти партизанів, вони розповідають, що вони було сильно укріпились. Поробили було гнізда на деревах і звідти сікли з автоматів. Трупів біля їх лагерів сила-силенна – і мадьярів і якихсь вільних не воєнних, і свіжих і давніх з повикльовуваних воронами очей і поїдених лисицями. Доки вибили партизанів, то багато поклато голови і німців і мадьяр і поліцаїв. Але бої ще ідуть з партизанами що прорвали передові лінії.

30 БЕРЕЗНЯ

Добрячий був сьогодні мороз. Правда дньом сонечко нічого гріло, але куди не так як це треба б було по періоду. З стріх побігло тільки з соняшної сторони будівлі. Вечером знову вдарив мороз.

Один з поліцейських підтвердив, що партизани одчайдушно бились. Один з них примостившись на дереві кукушкою держав фронт кілька часів, очевидно прикриваючи відступ партизанів. Дуже багато трупів валяється біля лагерів. Тільки одного разу було окружено 400 мадьярів, з яких тільки й залишилось чоловік 60. За 1 час бою було виведено з строю 50 німців. Багато перебито й партизанів, але багато й прорвало передові лінії. Але розповідають, що й ті оточені. Характерно те що вони з собою забрали всі воєнні припаси і зброю. Найдено в їх лагерьх 60 парашутів.

Розповідають, що кількох партизанів вдалося спіймати живими і поскільки партизани мучили поліцейських, так і цих партизанів роздіто, руки зв'язали на потилиці і в такому стані робили допит. Трудно в них тільки випитать. Вони одно твердять: – не хочемо і не подобається нам німецька влада. Одного вб'єте, десять народиться. Прийде літо і коли будуть партизани, то тривожно буде в лісних селах.

31го БЕРЕЗНЯ

Сьогодні з приводу відпуску учнів перед пасхальними днями а чи на бездоріж'я і за зарплатою їздив в Понорниці. Гроші вдалося одержати. Але не рад їм. Що з цих грошей тепер? Базару немає. Учора на базарі відбирався хліб, яйця, сало і передавалося в магазин, навіть не даючи гроші. Ці міри приймаються з приводу черезмірно високих цін. По цих цінах моєї місячної получки не хватить на два пуди муки, бо ціни її 250 крб. а одержую я з вичитом 405 крб.

Хоч підстригся та побрився за троячку в Понорниці.

Сьогодні погода зовсім холодна. Не розтає. Наче іде к різдву.

КВІТЕНЬ

1го КВІТНЯ

Другий місяць весни, місяць квіток, але ніяких признаков на це немає. Тільки дньом чуть капає з стріх. Не видно що йде до паски. В селі зараз іде говіння в церкві. Кілька разів уже староста села заявляв, що говіння обов'язкове для всіх.

В настоящий момент безумовно, що на тих що не говіють будуть дивитися вороже. Скільки терпіння, видержки і переживань треба було мені перенести, щоб прийняти ісповідь і мені. Але вірь що біле є чорне. Христос чи Микола Чудотворець творили не такі чудеса! Коли зайшов до церкви, то кажеться що всі на мене дивляться, бо фактично це в неї я перший раз за 16 років. Останній раз говів і був у церкві в 1926 р. Купивши свічку за 1 крб. пішов на ісповідь. З ісповіді пішов додому і добре наївся.

Багато говіючих іде не з своєї власної охоти, а гонить їх страх. Щоб зробити з невіруючого віруючого робота церкви в цьому значна. Не страхом його зробити віруючого, а внушенієм, доказами.

2го КВІТНЯ

Ранком знову ходив до церкви. Богослужіння мені не сподобалося. Можливо хіба тільки тому, що воно є постове. Піп кілька разів відкриває вітар. Дрож по спині проходить мурашками, коли здумаєш, що колись де тепер піп читає молитви, проводить богослужіння, міст аж ходором ходив від танців в різних п'есах як в п'есі «Ой не ходи Грицю та й на вечорниці» та численно інші. Я теж любитель грати в п'есах. І мені приходилося не раз виступати на сцені і як артист і як доповідач.

І ось такий крутий поворот. З нас молодняка ніхто тоді б не повірив коли б хто сказав що буде так як сьогодні є. Але це совершилось. Тепер це наявний факт.

Сьогодні телефоном прийшло розпорядження з Понорниці що займатися всі дні перед паскою. Одпустити учнів лише на три дні з 5 по 7 включно. Вечером з 4 годин була страсть. Я не був. Підготовляв квартиру в школі.

Говорять що виступив староста села, який заявив, що ті які крізь пальці дивляться на церкву являються прибічників жидів і партизанів і говіння обов'язкове для всіх. Краще було коли б він про це говорив не в церкві.

3го КВІТНЯ

Ранком погода знову було налякала, піднявся було такий сніг, оце думаєш знову буде таке як в неділю. А дньом це замінила весна.

В школу відвідування учнів погане. В другій зміні в 4^й клас явилось 5 учнів, а в 4^а клас 4 учнів. Краще б отпустили учнів, а ніж так займатися. Товчешся на одному місці, бо нового матеріалу проходити не можна.

З поведінки поліції видно що в селі тривога. Десь мабуть близько появились партизани. Сьогодні рушили говіть всі бувші і теперешні службовці МТС і ін.

Вечером добре вибанився.

4 КВІТНЯ

В другу зміну сьогодні зовсім заняття не було. З IV^а класі не прийшло жодного учня, а з мого класу лише чотири. Підозріваю, що керівник четвертого б класу поставився щоб ні один учень у школу не з'явився. Великий ущерб в роботі принесли передпасхальні дні. З дні нового матеріалу не було можливості проходити, приходилося тупцювати на однім місці. А холод ніяк не може покинути нас. Вечером вдарив мороз.

Вечером з старим грали в карт. Переграли 46 раз. 18 раз був я обіграний.

5го КВІТНЯ

З-за любовитства рано-вранці пішов до церкви. Був ще малим коли ходив на Великдень у церкву. А тоді я любив ходити на всюночну. Було якось одного літа на пастівнику мені сподобалася одна дівчина. Так ми з нею зустрічалися кілька днів. А потім де ж її побачиш? Тільки в церкві. Було прийдеши в церкву і вже очима її любиш.

Як дорослий сьогодні в церкві вперше на Великдень. Вражіння склалось не погане щодо організації великодного богослужіння. Багато жінок плакало. Велике християнське свято. Тільки подумає жінка чи мати про свого чоловіка чи сина, якого немає в сімейному кругу і десь воює чи може кості зложив, то не може не заплакати.

Торжество із торжеств Великодне свято і таки насправді. Людина що мало обізнана з науками швидко може стати віруючою. Але була велика невідповідність в керівників церкви. Один з хорів зовсім погано співав, що ті щука лебедь і рак. Великодне богослужіння почалося в 5 годин утра. Ноччу по случаю тривожного періоду ніякого богослужіння не було. Кінчилося в 8 год. 30 хвилин.

Днем мене позвано гуляти до М. Чуть тільки зібралися як заходить священник з дияконом христосувать хазяїна дома. Піднесено і мені цілувать хреста. Гулянка була не погана. Одночасово прийшли свати висватать дочку за одного вчителя. Все пройшло благополучно. Хліб дочкою був розрізаний перед початком загальної трапези.

6го КВІТНЯ

Якщо вчорашній день перевів непогано, то сьогодні був увесь день дома. З Понорниці прийшов гостити Іван Трапезон, то з ним і перевів час, то за ігрою в карти, то так в балачках.

По селу ходє говор як учора піп з дияконом гуляли в особняку попа. Чи вони вже не хотіли щоб хто побачив, посідали прямо долі і ще з двома жінками солдатками давай випивать. Дві любопитни ж жінки поцікавились чому в хатині тій світиться заглянули в вікно, а потім почали добиваться в хату, коли побачили що там серед хати випивка і закуска проходить. Їм відчинили.

Давайте ж і нам закусувать яєшні, – каже одна.

Яєшні вже нема, горілку дам, а хочеш беріть сирі яйця і закусуите, – каже піп.

Ми люди не з голодного краю і хочемо яєшні, – каже вже другий непроханий гість. А вони й яєшні не хочуть, як захотілось їм посміятися не так з того що старики з молодичками гуляють, як з того що серед хати долі випивають.

7 КВІТНЯ

Пригадую прошлогдній день 7 квітня. Саме тоді в школі був перерив і ранком було чуть морозяно. В Понорницю добре можна було проїхати. Була тоді неділя і багато поїхало на базар. Був невеличкий вітрець, але особливо теплий. Сонце почало добре пригрівати.

І вже після півдня почала іти сильна вода. Дорога спортилась і санками вже їхать не можна було, а тих що переїзжали ручейок через шлях за селом, коней збивало і кілька санок перевернуло і підхопило разом з людьми і понесло по водотечі. Декому вдалося вилізти з води тут же таки, а одного чоловіка з сестрою понесло геть-геть далеко за кілометр і чуть підняжки не загинули. Спасибі людям спасли. А от сьогодні мороз і тільки проти сонця капає з стріх. Ця зима на диво дуже рання, холодна і довго тягнеться.

Мені сьогодні донесено, що ніби я був сватом позавчора. Ішли наче ми з Сашком, він грав на гармонію, а я шов з хлібом і танцював на шляху. І чешуться в когось язика. Вечерком зайшов до М. А. (одної вчительки) де угостила кількома рюмками спирту.

8го КВІТНЯ

Паска пройшла наче її не було.

Як стало відомо, що тоді коли ми провадили свято за якихось 9 км. проходили жорстокі бої – з одної сторони німці, мадяри і поліція, а з другої сторони партизани. Про це стало відомо сьогодні коли пробули німці (24 чоловіка) з Козиловки. Вони розповідали, що вбито 20 німців, 40 мадяр і 50 поліцаїв. Інші говорять що багато, партизанів убито 264 чоловіка, і взято в полон 50 чоловіка.

Тривожні часи тепер настали. Живеш сьогоднішнім днем. Сред народу ходять всякі слухи. Говорять про те, що наче Семенівку і Згруй бомбила радянська авіація. Ходять слухи й про те що партизани зайняли Гремячський район, що десь за Шостокою партизани ввійшли в одне село, де вбили 80 німців і багато ще дечого балакають. Багато з балаканого є й вибалаканого, але є й доля правди.

Німці вимушені признати те що партизани вперто деруться і не здається до посліднього патрона. А якщо й прийдеться скрутно, то живим в руки не дається. Як преса так і німці визнають, що Червоні зараз роблять небувалі атаки на фронтах. Особливо ідуть жорстокі бої за місто Харків, де, як пишуть газети, ідуть скажені небувалі атаки червоних. Доля Харкова зараз невідома.

9го КВІТНЯ

Тільки учора та сьогодні похуже на весну. Сьогодні селом пішли ручейки на водотечі вже появилася вода. Всі признаки весни. Коли б ще тільки не холоднуватий вітер, то вода рушила б каламутними потоками по водотечі. Багато опасуються, що цю весну вода повалляє печі в хатах.

Деякі батьки моїх учнів недовольні мною, що наче б то непосильний матеріал я даю учням. Я сам бачу це, але це не від мене залежить, а залежить від їх підготовки, від тих учителів, що учили їх в попередніх класах. Жахаєся інший раз їх слабою підготовкою. Наскільки безвідповідально ставилися раніше учителі (безумовні не всі) до дорученої почесної їм роботи учити і виховувати дітей. Інші діти не знають таблички множення. А ось сьогодні мене здивувало те, що багато учнів не знають назов місяців в році, скільки їх, які відносяться до весни, літа, осені і зими.

Вразив мене сьогодні один момент уже не з шкільного, а громадського життя. Зайшов я до Х., там мені сказано, що мов якомусь Браженку дають 0,70 га землі (бачте це казала в Х одна жінка, що хоче очевидно подавитися землею), що мов і раніше він грабував (?!). Обідно стало коли пальто пришивають собачого хвоста. Де, коли і що? Очевідно що ця жінка умом помішалася. Ніякої садибної землі я ще не просив, а спасибі «людям» що хоч вони мене нею наділили.

10го КВІТНЯ

Здивував мене сьогодні такий момент: мене саме не було дома, коли до мене приходила одна жінка, одного в свій час розкуркуленого селянина. Не було дома і Дуня. І чого вона приходила?

– Ваші дочки мій платок шовковий зносили, то я прийшла, щоб повернути його мені, – каже вона старим. А платок цей був для Дуні куплений в одній громадянці, яка ніби купила з публічних торгів. Та не бачить їй цього платка як своїх ушей, бо й поганій тряпки не залишилося з нього.

Погода сьогодні тепла. Ноччу йшов дощ, ранком сніг. Вечером зовсім похуже на весну. Збираються великі лощини. Пішла водотечею вода.

11 КВІТНЯ

Скільки настало тої неправди!!! І ніхто її не осудить, а якщо і осудить, то не гласно. Кожен хоче жити, кожен боїться смерті. Дізнались би німці і ті б осудили дію місцевої влади.

Пригадую, що не так давно в сільстаростат було відношення, щоб перевірили точність відомостей за утриманців для одержання пайка. Так-так тепер хліб має основне стремління робітника, щоб утримувати сім'ю, бо вікно в завтрашній день засунулось пеленої невідомості. Можна ожидати за вікном і голоду який той грім серед ясного неба нагряне в хату.

Так ось в цьому відношенні і писалось, що утриманцями з'являються діти до 14 років і старики з 70 років. Так чому ж ви тоді, місцева владо, не перевірила цього, а поставили своїми утриманцями дочок, синів чи жінок, здорових, як бики чи лошиці, що від жиру і бездіяльності почали товстіти?

Наскільки я ознайомився з германськими законами, то вони строго переслідують таку неправду. Якщо ці утриманці мають право на ті 6 кг. муки, то чому цього права позбавлена моя дружина з грудною дитиною, а також багато інших жінок теперешніх службовців. В інших свій хліб з пельки лізе, а вони ще одержують державні, незаконні кілограми, а потім гонять самогони, і особливо це торкається В.Я., який і невеличким являється заправилом села всього навсього поставщиком крейди, мусорних ящиків і іншого скабяного товару. Хай уже тим, хто має численну сім'ю і бідно живуть. Зараз серед селянства, точніше серед окремої частини, іде пожвавлення з приводу наділу присадибною землею і в першу чергу бувших розкуркулених, поліцейських і потім службовцям та тим у кого мало садибної землі, а сім'я велика.

Заяви в земельну комісію посипалися наче спілі груші. Думаю і я подати заяву. Бо на тих 0,5 га не приживеш, а за гроші дзуськи тепер що купиш. Хоч і думаю виїзжати на батьківщину, але як говорять: умирать готовися, а хліб паши.

Весна в своєму розквіту. Коли б тільки пригріло сонце, то вода пішла б бурхливими потоками, але днів кілька все хмарно. Учнів зовсім мало в школі. В другу зміну було по 4 учні з класу. На кілька днів прийдеться припинити заняття.

12-КВІТНЯ

В вихідний день скучніше, ніж в буденний. А до того ще й погода наче нарочно гнітить і до того гнітючу від тоски і досади душу. Проходить половина весни, а весна наче кіт бавиться з мишею, а з'їсти викіне. Так і сніг тільки взявся водою. Сьогодні ранком було почав іти сніг і так увесь день зривався. Вітер обернувся з північного сходу і температура повітря впала.

Щоб укоротити день пройшов у село. Але й там нічого потішного. Кілька блюстителів порядку – поліцейських з співами пройшли п'януваті селом.

13^т-КВІТНЯ

Ноччу і ранком немало увалило снігу. Весь день переривами також сніг. Дув холодний північно-східний вітер. Температура якщо була і вище нуля то не більше 2°З°. Заняття в школі через погану погоду не було.

Думаю отпустити учнів на три дні, але зараз боюсь, бо весна затягується. Видно буде завтра.

14-КВІТНЯ

Вечером значно потепліло. Ожидаю зміну погоди. За християнськими обичаями сьогодні поминають дідів, і всі гуляють. Діставши бутилку самогону за 30 крб. поминати і я пішов до діда Андрія і випиваючи рюмку говорив: – Хай царствують.

15-КВІТНЯ

Сьогодні чуть не рву чуба, через невдоволення сам собою. Через міру випивши, стаю дурнуватим. Немає в мене сили волі дотримувати обіцянкам даних самому собі. Не раз мені приходилось будь таким п'яним і завжди говорив: це востаннє стільки п'ю. От учора випив черезмірно і потім пішло цілування, безладне танцювання та інші некультурні трюки. Зараз усього в пам'яті і не пригадую. Не пригадую як і додому прийшов.

Погода зовсім паскудна. Вітер майже північний, холодний. Зранку ішов дощ. Дав розпорядження по школі отпустити учнів на три дні, до неділі, бо відвідування погане.

16-КВІТНЯ

21 година 30 хвилин.

Пишу перед сном. Першу ніч ночуємо в шкільній квартирі після прибуття німців в Авдіївку. Дуня зараз заколихує Ніну, а Валя чуть заснула. Жили ми це все в мого тестя, а сьогодні перейшли в школу. Буде краще і зручніше. Дуня боїться. Говорить, що завтра буде в батька ночувати. А я вважаю бояться немає чого. Кожен чоловік має свою судьбу і куди б ти від лиха не ховався, але воно тебе найде, якщо це написано на судьбі людини.

Сьогодні я відчув настоящу весну. Вода пішла бурхливими потоками. Особливо тепло відчувлось вечером. В школі на дереві помістились ворони. Почали гніздитися, якщо не покинуть, завтра побачу, бо вечером, ідучи сюди, попужали їх і полетіли ночувати кудись геть у ліс.

Цікаво спостерігати як мостять гнізда. Ламають тут же вітки і укладають їх. Сильніші ворони налітають на гнізда слабших і розтягують їх. Або ж вихоплюють з клюва і більше ця боротьба закінчується, що вітка падає додолу. Під цими деревами на землі потіряні воронами численні гілочки з яких можна зробити кілька гнізд. Вперше сьогодні побачив диких вутят. Говорять що ще 7 квітня летіли назад на південь дикі гуси. Позавчора бачив уже шпаків. Дехто бачив їх тиждень назад.

17-КВІТНЯ

Чудовий весняний день. Тільки сьогодні відчувається настояща весна. Вода пішла найбільше з попередніх днів. Скучною і тісною стає хата. Кожного тягне на сонце.

На північний схід учора і сьогодні все грюкає. Говорять що на Десні лід рвуть. Сьогодні відвідав Шаболтасовку. Носив патефон ладить.

18 КВІТНЯ

А сьогоднішній день краще учорашнього. Любо й мило в весняний день стає, коли бачиш що все оживає. Та як тільки подумаєш, що іде війна, то сум і жудкість знову оволодіває тобою.

19го КВІТНЯ

І в гадці в мене не було, щоб сьогодні прийшлося гуляти. Вийшло не ждано. Іду в Шаболтасовку за патефоном. Прийшлося вернутися, бо того кого мені було треба зустрів, ішов в Авдієвку до директора МТС. Зайшов і я до нього. Виянилось, що там організується трапеза по случаю його новоселля. Залишили і мене. Спирту було доволі хоч саме трапеза проходила примітивно, обстановка була бідна. Звісно без халяйки в кожного так. Багато понапивалося так, що рачки звідти лізли.

Після цього ще зайшли до старости села (в чотирох) і там випили бутылку. У бесіді з А. Н. виясняється що на мене падало підозріння в час боїв, що з хати тестя хтось стріляв з кулемета.

Всі в мене є докази, що я сидів тоді в бліндажі. Для цього є посторонні свідки. Мені говорять, що я тепер притаїв дух та інше, що на мене були різного змісту заяви і могли б мене уже коцнути, так зрозумів принаймні я.

В роду не без уроду так і село не без моїх ворогів. Але тільки чому та вражда до мене. Я ж нікому кажеться ніколи плохого не робив, окрім доброго. Тривожне врем'ячко настало, можеш погибнути нізащо й ще ніхто тебе потім не оцінить.

20 КВІТНЯ

В 4^й б клас явилось всього лише три учні і то накінець урока, а фактично на початок урока було лише один учень. Прийшлося об'єднати їх з 4^а класом, а собі звільнити руки від заняття.

Вирішив справити патефона і поніс в Шаболтасовку. День сонячний теплий.

21 КВІТНЯ

Ну сьогодні в мій клас явилось учнів більше аж ... шість. В багатьох батьків відроджується традиція царської Росії, коли навчання було необов'язкове і то його закінчували третім класом. Глибоко вони помиляються. Прийде час каяття, і особливо дітей, та буде пізно.

22 КВІТНЯ

До чого була моя необережність 19 квітня в час гулянки, коли я був підпивши. Оказується що наші розмови були підслухані трьома громадянками, поскільки ми говорили на шляху. Можливо що і я щось погане казав. Одна з громадянок докоряла мене, тим що черезмірно я напився і припустив до суперечок з А. і Х. Й справді, коли подумаєш, що горілка може щозавгодно зробити. Чому не слідувати в цьому відношенні людей Заходу?

Зараз стоїть чудова погода. Майже зовсім снігу немає. Хіба тільки там і знайти де були трьохметрові перемети.

23го КВІТНЯ

«Як не перед добром», «наче що віщує», – говорять люди з приводу весілля на Наточіївці. Й насправді женяться три хлопці і йде заміж чотири дівчат.

В настоящий час я б менше всього думав про одруження, тим більше, тим, що в цьому не мають великої необхідності. Учора один з поліцейських, вісімнадцятирічний Іван розписався з одною дівчиною. Через годину після цього прибігає в сільуправу його сестра й пропонує секретаря їх розписати назад (?!) А потім і він приносить заяву. Зеленьяк. Там тільки уявити прокльони і погрози над його головою. Вечером його учора добре прибрали хлопці і дівчата на гулянці. Сьогодні вже порішив забрати заяву для знищення.

24 КВІТНЯ

З 20 учнів, що було явились спочатку в школу сьогодні прийшло лише сім учнів. Це примусило ще з першого дня цього тижня задуматись мені над тим, як їх притягти до школи. Перш за все порішив побувати в них дома.

Відвідування додому сьогодні мною було закінчено. Але наслідки плачевні. Добавилось тільки три учні. Інші учні не являються, причиною чого з'являється це їх

пастушество. Кіз найнялись пасти. Науку міняють на пастушество. Дивна поведінка їх батьків! Хіба не можна обійтись без цього учня якихось три неділі? Інші батьки спираються на те що не хоче їх дитина ходити в школу. Не хоче треба заставити. Ви ж батьки, а не нейтрати.

25 КВІТНЯ

Сьогодні вечером починається весілля в учителя Стеблинко. Весілля йде по всіх обрядах християнства. Староста села за нього віддає свою дочку. Тому й вирішив мабуть відзначити цю першу в себе свадьбу.

Ідучи з села зупинився і я послухати музик. Починають звати в хату весільни. Кілька разів пройшов повз мене сам виновник цього торжества – товариш по роботі, і сам хазяїн, але і слова не проронили щоб зайшов у хату, хоч правда хазяйка й тягла за рукав. Але якщо хтось один не бажає мене, та ще сам хазяїн, нізащо не піду в хату. Це для мене є закон.

26го КВІТНЯ

День недільний. Якщо учора була чудна погода, то сьогодні дув сильний холодний північний вітер.

Рано-вранці мене найбільш цікавило як іде сік, бачте в двох березах я пропустив сок. Так вони оце й капало ніч і сьогоднішній день, і накапало мабуть так що відра два. Та вже вечером нічого в діжещі не було. Хтось з відром приходив, і забрав.

Ранком годин у 9 пішов у Шаболтасовку до Оріховича за патефоном і попав на сватання. Віддає свою дочку за Чортополоха. Учора хустки побрала. Я спочатку не знав про цю штуку і було проговорився, запитавши де жінка його. А про це я знаю що він женатий був. Але де тепер його жінка для мене невідомо.

Підпивши, мене взяла сміливість і я йшовши додому зайшов до старости на весілля. Такого нічого мені там не сподобалося. Більше то вечером весілля закінчилося скандалом. Вважає тільки через якісь старі рахунки між Харитоном і сусідом Михалом виникла суперечка. Михаль вискочив з хати Х. в крові і тут почалося... Один один перед розбитим вікном кричать «я тебе застрелю» (Михаль поліцейський. Потім сюда включились як того так і другого сім'я в повному складі. Чим би закінчилося коли б не завели Михала додому, а в Х. не взяли гвинтівку. (з рук) Потім підняли тривогу в штабі. Зза-чого, через що?

Тільки налякала ця тривога населення села. В час весілля, між іншим, в Михала була гулянка куди більша. Хто хотів бути п'яним ішов до його, де почтували спиртом.

27го КВІТНЯ

Холодна і сьогодні погода. Вітер прямий північний. А учнів в школі зовсім мало. Що буде ще через кілька днів. Опасуюсь, що до 20 травня залишиться не більше як по 5 учнів у четвертих класах.

Весілля в Х. і сьогодні проходило. Бажані ним учора офіцери також явились, не спеціально а так з дороги завернуті. Вечером був і я з дружиною на роздачі короваю. Обичай проходив без особливого. Я сказав побажанням для молодих, щоб у їх було щастя і долі стільки як зірок у небі або води у морі. Більше всього мені не сподобалось «молотіння горіху», десь взяли нечистої пеньки і давай молотить дробленими ціпами. Піднялась пиль, воду ллють на голови, горшки б'ють. Тягнуть за руки людей і серед хати валяють.

28 КВІТНЯ

25го квітня вже почались польові роботи: оранка і посів ранніх. Погода сьогодні знову каверзнула. Північний вітер, як і треба було ожидати, приніс ноччу морозу. Вода замерзла і випав невеличкий сніг. Весь день була відворотня погода.

Пригадую кинокартину «Дванадцять», де здобувши воду, говорив один українець: «тече помаленьку», так оце і мій сік з берез чуть капає. А тут ще сусіди хай би йшли з ротами, а то з кувшинами по сік.

Сьогодні спостерігав за своєю дочкою Ніною. Дуня позавчора вже її відлучила, але до грудей вже відвикла і навіть уже й не просить – так скоро відвикла.

29го КВІТНЯ

Місяць на ісході. Кінець другому місяцю весни. А тепла немає. Сю ніч мороз був

ще більший за минулої ночі. На жолобках біля соку сосульки утворились, чуть не до самої землі.

Днем подув південно-західний вітер. Ожидаю завтра теплішої погоди.

30 КВІТНЯ

Як обычно в попередніх роках це сьогодні було б стільки бігатні шуму з приводу підготовки до святкування 1го Травня. Дивно тепер, що все це увійшло в область минулого. Діти в школі тільки усміхаються. Тільки незрозуміла їх усмішка.

ТРАВЕНЬ

1го ТРАВНЯ

Як обычно раніше це сьогодні скільки того шуму біганини, а к вечеру лементу співів нетрезвих. Святкували Перше травня. Тепер цей день буденний. Всі роблять на своїх місцях наче ніколи нічого й не було, наче інакше й не повинно бути. В школі зайняття проходило нормально. Говорять що німці святкують 1^{ше} травня. Але ніяких же настанов немає.

2го ТРАВНЯ

День суботний на диво й холодний. Холодна і пізня цього року весна. От хоч і сьогодні ранком був морозчик. Не віриться вже чи й буде весна цього року, та й наспрді травень це ж останній місяць весни.

3го ТРАВНЯ

Неділя. Здивувався коли устав ранком. Глянувши в вікно бачив що земля вкрилась снігом, який ще продовжував падати. І доки буде ця надокучлива погода? Згодом сніг перетворився в дощ і незабаром грязі утворилося, що й не ступнути за неї. З обіду розігрався сильний вітер.

4го ТРАВНЯ

Вітер набирив невірної сили. Гніздо грачів, що намостили на осокомах біля школи скинуло вітром.

Вияснюється що й німці святкують першотравень. Це розповідає один старост обцинних дворів, що був у Н. Сіверську. Тільки вони святкували 2 і 3 травня, очевидно щоб не разом з більшовиками. Але як іменують це свято невідомо покищо. Так же стало тепер відомо й те що за Новгород-Сіверським оперують 12 тисяч партизан. Сила не маленька в спину може нанести сильний удар.

В Авдієвку сьогодні прибув інспектор шкіл Зюсько Н. П. але в школу вона не з'явилась, а перебула в старости села, де очевидно підпивши добре уснула.

5го ТРАВНЯ

Рано-вранці вийшли з дружиною копати огород. Тут тепер не приходиться надіятися на коней. Так і скопали за півдня 0,06 га, а вечером засіяв старий ячменем половину.

Зюсько таки з'явилася сьогодні в школу. Відвідала кілька уроків, побувала в другу зміну і в мене на уроці німецької мови. Саме й учнів з'явилося лише шість. Мало коли їх і буває більше. Більше дев'яти тепер не ходить. Але нічого вона а ні мені, а ні останнім учителям в яких була на уроках нічого не сказала, не проаналізувала жодного уроку і не підвела підсумків.

Вечером сильно похолодало.

6го ТРАВНЯ

Сьогодні день Григорія. В церкві готовилися вийти святити жито. Однак цьому помішала погода. Годин з 10 пішов дощ, що не переставав аж до самого вечора. Дощ був холодний. По дорогах пішли ручейки, до того він був сильний. Заняття, через відсутність учнів, не було.

7 ТРАВНЯ

Значно потепліло, порівнюючи з минулими днями, але вітер був особливої сили. Він ламав на деревах гілля, а в лісі й с корінням вивертав дерева. Останнє гніздо ворін біля школі на осокорі було скинуте. По часу весни дерева повинні вже вкритися зеленню, але вони ще не розвиваються.

8го ТРАВНЯ

Сьогодні веломашиною їздив у Понорницю за зарплатою для учителів, але не одержав, хоч і пробув там до вечора. Цю зарплату можна було б давно держати. Але мало кого тепер цікавлять гроші. Обично попередніх років, коли просрочиш одержати зарплату на яких три дні, то учителя чуть не з'їдають директора школи. А тепер гроші не радують, бо вони що та половина, нічого тепер за них не купиш, та ще за такі малі.

В Понорниці циркулюють слухи що за Н. Сіверськом ідуть сильні бої, і що там не партизани, а ціла 13 армія, що перезимувала в лісах і тепер приступила до воєнних дій.

9го ТРАВНЯ

Сьогодні ранком вже одержав такі гроші. Але поки одержав, поки справився з іншими справами школи, то й час минув. Думав, що не спізнюся на уроки, аж спізнився на десять хвилин. Кочкарда об'єднав 4 класи і зацікавився. Моїх 7 та його 9 учні утворили невеличкий клас з 16 учнів.

10го ТРАВНЯ

Сьогодні день випав чудовий – теплий і тихий. До обіду визвали в сільуправу переписувати списки громадян наділивших землею. В поле сьогодні вийшли з хорговми молитися на жито, щоб добре воно вродило. Койде ще сніг лежить. Так біля школи в тіні і ямі ще сьогодні лежав.

Годин у 12 заскочив до Вукола Андр. там саме сиділи за чаркою Вукол і Чепурний Т. К. згодом всі утрюх пішли в Шаболтасовку до жінки старого друга і приятеля Савицького Ол. Дм., де добре випили. Самогон був що той спирт. Тимох заснув там. Себе я також почував уже трохи черезміру випившим.

11го ТРАВНЯ

Базарний день сьогодні в Понорниці. Необхідно для моєї сім'ї жирів, цибулі купити. От через це й пішла моя дружина в Понорницю. Однак нічого там з жирів не вдалося купити, бо нічого не було. Остача продуктів, що була на базарі мала самошешді ціни, тільки уявити хунт цибулі 9 крб. Заплатила за 10 хунтів цибулі 90 крб. Тай мало чого за гроші можна купити. Одиницею обміну на базарі тепер стали не гроші, а хліб чи сіль, саме того, чого в мене немає. Ащо буде як війна ще значно продовжиться? Очевідно найвищу ціну набере сіль.

14го ТРАВНЯ

Сьогодні Вознесіння або Вшестя. Десь там дома на Полтавщині храм. Знаю що зібралися туди родичі, найбільше уважаю своїх дядьків (материних братів) і толкують про се, про те, про мене.

Учнів у школу сьогодні з'явилося зовсім мало, в інших класах по одному, два. Прийшлося зовсім відпустити їх додому. Не хочуть приходити тепер до школи в різні релігійні свята. Сьогодні мене взяла була така досада, що не знаю де б себе дів. А тут ще так уперто говорять цілим селом про виселку з села сімей бувших раніше активістів. Чого доброго комусь зажадається і мене туди зарахувати. З досади випив вечером бутилку самогонки з старим.

15го ТРАВНЯ

Не сподобалась мені поведінка уборщиці Запорощенкої Т. Ав. Кожен намагається виставляти своє я. Приказував їй зкопати в дворі школи грядки для квіток, категорично ж відмовилась і в робочий час пішла копати свій город. Прийдеться зняти з роботи.

День випав напрочуд тихий і теплий.

16 ТРАВНЯ

Сьогодні вже настояще тепло. Земля так і проситься. Гаятись не приходиться. Сьогодні таки вдалося взяти коней й зорати та засіяти 0, 22 га картоплею. Написав наказа по школі про зняття з роботи уборщиці Запорощенко Т. Ав.

17 ТРАВНЯ

Де й не думав сьогодні погуляв. Випадково потрапив на відводини свадьби. В Іпатія ця штука трапилась. Позвав зятя з жінкою закінчити свадьбу, то оце й я туди потрапив.

А тепер кілька слів за погоду. Я люблю завжди літню погоду тих днів, коли відчуваеш тепло. На горизонті в'ються густі купчасті хмари, та й все небо услає пір'ястими хмарами, що наче хвилююча пашня пересувається наввипередки по синій блакиті неба. А кругом стоїть тиша, тільки інколи роздаються далекі удари грому. Такий був сьогодні день. Вперше в цьому році гримів грім і ішов грозовий дощ.

18 ТРАВНЯ

Згідно раніших обіцянок 20 травня мусить закінчитися заняття в школах. З приводу цього я їздив у Понорницю і одержав настанову, що заняття таки закінчуються 20 травня, але поскільки зацікавилися мало ніяких переводів учнів і наступні класи не буде. Залишати в тих класах, в яких зацікавилися.

20 ТРАВНЯ

Зайняття скінчилося. Учнів відпустили до наступного учебного року. Коли він почнеться ще не відомо. Немає тепер того плачу, що колись був, бо всі учні залишаються на другий рік в тих класах в яких і зацікавилися. Після відпуску учнів з'їздив велосипедом у Понорницю за придбанням проявителя. Один патрончик удалося дістати.

Підтверджуються слухи, що правда в тому, що за Н.-Сіверськом оперує велика 13 армія червоних, що вона в себе має самолёти, танки і багато іншого воєнного спорядження. Як вона могла зберегти свої сили зимою і тепер розвивати наступ і наносити в спину німцям удари.

22го ТРАВНЯ

Говорять якийсь сьогодні празник Миколая. Колиб усі празники святкувати, то з неділями їх назбиралось би 182. І робить не було б коли. Учора Івана, сьогодні Миколая і так без пересадки якщо не кожен день, то через день, через два. Сьогодні учням раздавали картки успішності.

23го ТРАВНЯ

Субота. З самого раннього ішов дощ і так без перерви до обіду. Потім перестав. Цим багато колгоспників скористалося і закінчували порать свою усадьбу, бо через дощ в колгоспі роботи не було. В школі я також зорав біля 0,05 га і засіяв проса. Тепер тільки хай родить. Всього обсемінив 0,38 га. Вечером був в Шаболтасовці. Думав самогонку гнати, але апарат бути тільки на завтра.

24 ТРАВНЯ

Сьогодні думав бути в Понорниці в Івана, так йому я обіцяв, але через ряд причин залишився дома перш за все майже до вечора був зайнятий біля самогоніння. Що треба було ще учора вигнати, то почали гнати тільки сьогодні в 11 г. дня. Гнали в Шаболтасовці на паровий апарат. Народ до всього призвичаюється. Самогонка не плоха – чиста і майже не смердить. Первак що той спирт. Подруге помішала погода, що являла собою вітряну і дощову, ту погоду, що завжди навівала писімізм і скуку.

Село сьогодні було уквітчане молодими і дружками – стільки багато завтра весілля.

25 ТРАВНЯ

За вікном гуде ненасний вітер, той же що і учора. Холодний дощ б'є в шибки.

Весільний день сьогодні. Такий вже звичай в християн не в неділю клечанну гуляти, а в понеділок. Не знаю куди і йти на весілля – стільки пригласень. Вирішив щоб ні в кого в Авдієвці пішли з Дунею в Шаболтасовку до Оріховича, який віддавав свою дочку в Понорницю. Дуня взяла з собою Ніну, потім випивши алдігину оп'яніла і з Ніною почала падати в багні на шляху. Тепер я дивуюсь як це могло трапитися. Ось скільки я живу і не бачив ще ніразу її п'яною, а тут ще дитя на руках. Це вивело мене з рівноваги і вперше за десять років подружжя я її ударив, що вона сторчака полетіла в канаву біля профіля траси. Потім велів одній дівці забрати дитя і понести до себе додому, за нею вже попленталась і жінка. Згодом взяв я Ніну і поніс додому на няньчіння старухи-тещі.

Після цього погуляв ще на свадьбі в Катеринчика, де таки добре випив і знову таки потіряв рівновагу не витримав і вдарив в обличчя Дуню, яка проспавшись протверезіла і прийшла додому вся в грязюці з ніг до голови. П'яний не пригадую як і додому прийшов.

26 ТРАВНЯ

Ще спав як в хату зайшли фотографуватися два Шаболтасовці. Аж ніяково зробилося через моє положення в якому вони мене застали. Не роздівшись і не роззувшись лежав я на кроваті на безпорядочній купі подушок з розкуйдовшаним волоссям. Тільки тепер я збагнув все. Так учора прийшовши додому, скинувши лише верхній одяг і не замкнувши дверей, звалився в постіль.

З винною усмішкою прийшла додому й дружина, побоюючись щоб знову я її «гостинно» не зустрів. Але ці Шаболтасовці підбадьорили її. Потім похмелились і випили мирову вже в тестя. Ще й з-за столу не повилазили як мене знову зовуть гулять на весілля до сусіда школи Феді, який ще вчора кілька разів приходив звати та мене дома не було. Почалося з Феді, а потім у дружків і так до самого вечора за столом і чаркою самогону провів час. Та тільки закаявся пити так як учора, а то зараз хоч обминай деяких жінок. В мене п'яного погана звичка, чіпати жінок і лізти в їх «ну-ну» місце. Так було з старостиною села жінкою її дочкою та іншими.

Погода сьогодні тепла, сонячна. День був робочий, але мало хто робив, майже всі гуляли. Пошовши в Лузіки на весілля комендант побив кількох селян палкою, гонючи на роботу.

27 ТРАВНЯ

Сьогодні нічим особливим не був зайнятий. Велисопедом з'їздив у Шаболтасовку до Оріховича. Дістав у нього спиць і договорився вигнути раму в велосипеді. Думаю я таки привести його в належний вигляд, а потім підбравши момент поїхати на Полтавщину. Погода чудово тепла і тиха.

28 ТРАВНЯ

Сьогодні я заробив на фотографуванні 10 хунтів проса і чотири хунти солі. В Шаболтасовці узяв просо, а в одного авдієвця за 4 карточки солі. Що буде з сіллям в дальнішому. Відсутність її починає багатьох тривожити. В мене вже вона була виїшла до грудочки. Дякую цьому випадку.

29^{те} ТРАВНЯ

На заводі іде розборка огорожі для школи. Рішив огородити школу, як вона буде як у путніх людей. Нарешті приїхав жених ще вчора до Картіль Каті і сьогодні вечером в неї хусти. Багато було позвано, та мене обійдено. На кого найбільше надіявся ті не позвали. Багато в чому я їй usługовував і допомагав і вийшло так всяка повага до таких людей тіряється і виникає якесь огидне відчуття до них. Живши на світі – пізнавай людей і тільки пізнавши їх серця і розкривши душу будь таким яким себе хочеш мати перед ними. Буду бачити завтра. Бо ж завтра настане весілля.

30^{те} ТРАВНЯ

Субота. День непоганий – теплий. Ранком зібрався в Понорницю за зарплатою для вчителів. Однак в Понорниці довго не забарився і в дві години дня був дома. Гроші пообіцяли видати в понеділок.

Весілля справді було в Картільових, а мене так і не звано. Якось був наскочив на момент коли везли молоду, то мене затягли в хату гладить дороги. Хотів було відмовитись, але цим би зовсім зіпсував дружбу, прийшлося гладити дорогу з п'яною компанією і бабами. Так же не позвав до себе і молодий Лебедь Д. і тільки тоже затяг у хату, коли я проходив мимо, як скінчилася загальне гульбище. Таких нас випадкових, не передбачених суб'єктів знайшлося чоловіка п'ять. А в мене вже така натура, що не відкажуся. Так попав і я туди.

Але й це весілля закінчилося скандалом. Ще коли всі були за загальною трапезою, почалася сварка, що скінчилася мордобиттям. Один з учасників заїхав розмахисто три рази в обличчя начальника поліції м. Сновська, який схопившись за револьвера хотів було вже стріляти в свого противника. Вечером скандал досяг своєї кульмінаційної точки, коли виникла серйозна суперечка між директором МТС і нач. поліції Сновська з одної сторони і начальника поліції Авдієвки за право носіння револьвера першого і останнього. Середній говорить про свої права і тиче якісь бумажки, що зовсім говорять про друге, а останній каже, що я в селі начальник, а перший, як собачка на прив'язі скочить гаркне і замовчить. Не бажаючи бути свідком скандалу я рішив облишити поважну компанію і пішов додому.

Через півгодини згодя в тому напрямі почулися рушничні і револьверні постріли. А потім тривожні постріли біля штаба поліції. Висновок один – не уміє наш народ поводити і придержувати себе в трапезі, а тим більше з зброєю в руках.

31го ТРАВНЯ

Як виянилось ранком, учора на весіллі скандал закінчився так: після того як я пішов додому, суперечки між особами зазначених мною за учора, закінчилися бійкою, коли директор МТС ударив два рази начальника місцевої поліції, потім з'явилися ще ряд поліцаїв, які були тим же угощені ад'ютантом Добровольського, що також прибув на весілля з Сосниці. Цей ад'ютант по прізвищу Бровченко не пригадує хто йому ножиком розрізав палець на руці. Після цього кожен доведений до відчаю почали стрілянину а хто сп'яна і заплакав.

Один з поліцаїв подзвонив в комендатуру і годин в три ночі в Авдієвку з'явилися комендант з переговорщиком та ще іншими особами і заарештували Бровченка, Лебеда, шофера і Чепурного, також прибувшого з Сновська, який ніби там працює пом. начальника тюрми. Директора МТС Порубая було велено посадити в холодну в місцевому штабі поліції. В злості від цього ним там зараз же було повибивано всі шибки в двох вікнах. Над вечер молодого було випущено. Але не дивлячись на це велику свиню було загнано в весілля.

Днем я, дружина і тесть гуляли в Понорниці в Івана, справляли заговіни, а більш того позвані були на свіжину (ковбаси). Туди й назад прокатався велосипедом з Валею. Вечером гуляли в Лебеда М., який перезивав молодих, де тоже закінчилося скандалом між бригадиром 1 бригади і його жінкою. Він охотник до чужих молодичь, а вона упрікає. Так вони йшовши додому безперестанно сперечались. Слідом бігло двоє діток, а їх батько дощем найогидливіших ругань обсипав жінку. На кладбищі почав бити, а вона в крик «пробу». Прийшлося бігти на крик і їх проводити додому. Але в хаті знову теж саме, і той галасливий крик. Вже й сосіди почали збігатися. Де взявся і начальник поліції Сімоненко, який пригрозивши вгамував сварку. Але все ж таки через страх бути висікшою жінка бригадира пішла з дому ночувати. Отаке діється на світі що на старість одно одному надоїдає і шукає другої, що виховує своїх дітей в вирі ругані, кошмару і страхі бути висікшим в безправдивості.

ЧЕРВЕНЬ

1го ЧЕРВНЯ

Сьогодні їздив у Понорницю за зарплатою для працівників Авдіївської школи. Одночасово одержав і відпускні з розрахунку 4 дні за пророблений місяць. Тубто кожний одержав відпустку по 12 днів. Як відпуск так останній час до початку навчання учитель мусить працювати в обцинному дворі, таку настанову дає директива з району.

Щодо завідуючого, то він залишається платним по 100 крб. у місяць!! Тільки подумати 100 крб. у місяць. Заробиш на хунт сала або курку. Сьогодні був на базарі і чув за ціни. Не червоніючи просять за курку по 100 крб., а сала рідко побачиш, хутко його розхоплюють, ну також по 100 крб. Сіль по 30 – 35 крб. хунт. Хліба зовсім немає. Що буде далі, коли подумаєш, один жах бере. Зараз і працюєш лише за пайок. Дають на сім'ю 21 кг. На жінку не дають. Сьогодні одержав його. Переглядаючи списки бачиш всіяку несправедливість. Староста одержує пайок на всю сім'ю, хоч вони і працездатні, але цього мало один член сім'ї, хоч і не робить він одержує як санітарка, а другий член – дочка вийшла заміж і чоловік одержує і на неї пайок. І це не тільки його. А каже що він стоїть за правду і справедливість.

2го ЧЕРВНЯ

Те про що глухо говорив народ прийшло в Авдієвку. Ще з зими ходили слухи, що працездатне населення буде вербуватися на роботи в Германію. На Авдієвку дано комендантом наряд на 133 чоловіка. Вечером визначали в колгоспах, бо добровільно нікого не знайшлося.

Бригадири всяк намагалися увильнути від такої «вербовки», але на них насідали старости і вони прижаті до стінки примушені давати людей. На роботи визначали людей незалежно від їхньої минулої діяльності і партійності. Більше того, ознайо-

мившись з списками визначених, бачиш, що він пестрить бувшими активістами, або бувшими службовцями. Визначено також і Катю, сестру моєї жінки.

3^{тв} ЧЕРВНЯ

Кілька слів за настрої призначених до виїзду в Німеччину. Перш за все призначено переважно дівчат. Визначали тих якіб своїм виїздом мало відразили на роботі в обцинних дворах, як тепер наз. колгоспи.

Дехто з неохоти їхати аж захворів, і почалися візити до фельдшера за справками, інший в Понорницю аж до самого старшого, тобто до коменданта. Чому ж стільки плачу, стільки переживань і навіть суперечок чи то з старостою, чи бригадиром, чи старостою, хоч як обіцяють вербують лише на 6 місяців. Мало в кого з виїзжаючих є віра в це. Шлях не близький, та й народу ж його їде. З одної тільки Авдієвки 133 чоловіка. Так от кожен і думає, що їде не в Німеччину, а кудись блище, на якісь важкі роботи (збирати камень, чи що інше подібне).

Старий думає, що його Катю визначили через особисті справи. Що його стара і дочки й штовхали, щоб ішов він добиватися відміни, як неправильно визначеної, бо обоє старі не працездатні, і вона лише одна в них. Але до цього його нічим не підважать.

Робить собі на заводі по розборці горожі й уборної для школи. Помагав і я йому в цьому. Трудно тепер найти робочих. Приходиться самому дещо робити. Проскочивши на завод вечерком і викопавш якийсь десяток стовбиків. Так уже біля 4^х десятків і вирвав, заробивши стільки ж і грошей.

4^{тв} ЧЕРВНЯ

Мало хто був сьогодні на роботі. Якщо не свого сім'янина, так товариша чи подругу виправляли в Німеччину. Народу в селі зібралось стільки, що хіба тільки буває стільки на ярмарок. Спеціально для виїзжаючих було влаштовано молебень, очевидно постарався староста.

Найбільше плакала Катя з кутчан. Від її плачу аж Ніна перелякалася. Годин у 9 вирушили на Понорницю. Багато провозаючих в дорозі в обіймах розцілювались ридуючи, прощаючись може й назавжди. Приїхав я велосипедом в Понорницю звичайно їх. В дорозі таких же перегнав лузичан, хлопеньчан.

Скільки того народу було в Понорниці!! Для чого стільки? Що він робитиме?!

5^{тв} ЧЕРВНЯ

Дивуюся відвертістю Савки Ом. який зайшов учора до мене. Мета його візиту до мене так і залишилася туманною.

Сьогодні нічого особливого не трапилось, і нічим я не зацікавився, крім хіба того, що вирвав кілька стовбиків огорожі на заводі та підбивав ворини. Вечером летів самольот, чутно, що високо, але встановити чий, так і не вдалося.

Кілька слів за странствуючих. Один тільки жаль бере, як згадаєш про положення переїзжаючих з Донбасу людей. Цілі обози їх назбирається і гуськом самотужки вигинаючись тягнуть, а в багатьох слідом п'ятилітні діти біжать. Була б в мене сила все б для вас зробив, щоб лише не страдали.

6^{тв} ЧЕРВНЯ

Язики роблять, чи й справді факти дійсні. Говорять що вчора летіло не один, а кілька самольотів і що вони бомбили Макошино, Бахмач і Ромни. В цьому навіть впевнені місцеві поліцейські, які бачили ракетне освітлення, взриви бомб і зарево пожежі.

Частина відкомандированих в Германію людей повернулося через вибракровку в медкомісії в Мені. В колгоспах знову визначили в Германію всього 23 чоловіка. Думаю, що це ще не остання вербовка. Буде їх ще немало.

Погода вітряна. Часто набігали хмарки і йшов дощ.

7^{тв} ЧЕРВНЯ

Увесь день ішов дощ. Думав перевозити з заводу огорожу для школи, та так і не вдалося. Крім дощу був сильний вітер, який вивертав з корінням дерева. Вечером дали наряд підводам на завтра.

8^{тв} ЧЕРВНЯ

Як спеціально для відпочинку був учора дощ. І так майже щонеділі. За розпо-

рядженням німецької влади всі повинні робити і в неділю. Сьогодні чудовий день. Був у Понорниці. Одержав грошей на ремонт 1000 крб.

І сьогодні була відправка в Германію. З Авдієвки поїхало 12 чоловіка.

9го ЧЕРВНЯ

Ранком мене визвано в сільстаростат. Ніяк не міг догадуватися причиною цього визову. Оказується, що поручають мені провести перепис худоби (свиней і рогатий скот) по селу, щоб мати свіжі дані з приводу наявності їх в селі. Безумовно для цього щоб я мобілізував учителів. В функції мені це не входить і я відказався, а собі взяв переписати Наточієвку і Єгорівку.

Таку худобу як свині багато втаюють, не бажаючи бути здатчиком, а завтра ножем в серце ... і чини та їж ковбаси. Втаїли б і корови, та шила в мішку не заховаєш.

10го ЧЕРВНЯ

Рано встав і пішов переписувати скот. Бачу знову таки, що утаюють свиней, та нецікаво доказувати їм цього. Годин у вісім перепис скінчив.

Після цього городили з Сіриком Іваном шкільне подвір'я. Огородили 55 метрів по 3,50 крб. метр і поставили одні ворота за 25 крб., по 108 крб. 50 коп. заробив кожний. Договірив чоловіка вже робити побілку школи. За побілку головного приміщення і справити кирпичні угли та цементні роботи оцінили 2000 крб. Нащо й написали з ним договір.

11го ЧЕРВНЯ

Погана погода. Ранок випав хмарний, а потім пішов дощ. Сьогодні городили подвір'я втрюх. Хотіли через погоду кидати роботу. Та ось вітер розвіяв хмари, показалось сонце і встановилось непогана тепла погода.

12го ЧЕРВНЯ

Багато повішало голов, коли пронесли по селу слухи, що на село не менше 200 їхати в Германію. Якщо цьому правда, то справи не важні. Не що інше як евакуація населення. Та не йму я цьому віри. Я продовжую участвувати в городінні. Огородили сьогодні 36 мт. (удвох).

13го ЧЕРВНЯ

Майже щоденно «гримить» кудись на захід. Так і сьогодні було чути такі громи в погожий, сонячний день. Трудно тепер дізнатися причину канонади. Та приходиться тут тільки догадкою спотворяти причину.

Сьогодні читав газету «Голос Новгород-Сіверщини» за 9 червня. Нічого нідлякого там потішного немає. Фронт на місці. Червоні все атакують. Вміщено виступи Гітлера 24 квітня. З змісту його видно що війна ще в своїй стадії розвитку з великими ще труднощами вперед і кінця їй ще не видно, якщо уже почалась підготовка до зими.

14 ЧЕРВНЯ

Неділя. Циркують слухи, що мого тестя намітили корову в заготовку. Спеціально півдня шукав старосту, щоб поговорити з приводу цього, об'яснитись з ним, що корова це і моя. З обіду мав таки таку розмову але неприступ, корова старого і в першу чергу вона підлягає здачі (бачте тут хліб за хліб, «а він же грабив колись, коли у власті був» – таку відповідь одержав я).

На вироблені трудодні ще в минулому році сьогодні давали картоплю. Одержав і я 120 кг.

Погода холодна. Зрідка сів дощ. Настрій убивающий.

15 ЧЕРВНЯ

Добрі люди підтримують мене, дають підписку, що корова Жука П. М. є і моя, бо вже рік як я з неї питаюся і доставляю харчі. Сьогодні з приводу цього був у Понорниці, був і в нач. земуправи і в бургомістра, і в коменданта; перший і останній сказали, що ані обмін, ані здачу на скотобазу свіжодійних корів заборонено. Це мене трохи підбадьорило, та не надовго. Вечером знов предложено завтра здати корову.

Тільки особисті справи старости до П. М. і більше нічого відривають корову від моїх дітей вибивають з рук стакан молока. Рішено завтра відвести в Понорницю.

16 ЧЕРВНЯ

Жінка з старим повели в Понорницю корову. Думаю і я проскочити. Поладивши

веломашину рушаю в Понорницю. В самій Понорниці наздогнав їх. Побувавши знову в старости району (вже вдвох), але візит даремний: «староста ваш краще знає, ідіт до нього», – одержано було відповідь. Пішов було до коменданта, та його не було, кудись виїхав у село. Тоді й було рішено відвести корову на скотобазу. Я справившись з деякими справами в районі поїхав додому.

17го ЧЕРВНЯ

Жалко дітей коли гляну і подумаю про них. Позавчора городив хлів для корови. Валя з радощів підскакувала, лепечучи: «в нас буде коровка». А тепер і вона з за-смученими очима і зажуреним личком все говорить: «забрали коровку, де тепер ми молочка візьмемо». А коли її бабушка плакала, то вже веселіша прошебетала: «Ми купемо козку і вам молочка принесемо».

В школі був сьогодні інспектор шкіл Крижановський з приводу ремонту школи. Запропонував скласти смету і надіслати в район.

І сьогодні дощ не забув відвідати.

18го ЧЕРВНЯ

Весь день був зайнятий на огорожі школи. Втрюх загородили 83 пог. метри і поставили одні ворота. Заробили 232 крб. 50 коп. Погода сьогодні чудова: тепла сонячна.

19го ЧЕРВНЯ

І сьогодні працював фізично. Городимо шкільне подвір'я. Удвох огородили 76 метрів і заробили по 95 крб. кожний. Погода стоїть паршива. Земля ще в цьому році не бралась пилукою. Уже черезмірні. Починають шкодити хлібним і огородним рослинам.

Один з моментів дорожнечі. Сьогодні дружина хотіла купити квочку з курчатами. За курча (чуть з яйця) було запрошено 50 крб.

Вимушено сьогодні прийшлося уронити кілька сліз. Поразив до всієї глибини душі такий факт. Дньом бачив як троє дітей пішком мандрували з Донбасу в Семе-нівку. Батька і матір їх убито снарядом ще дома у Слов'янську. Найменшому 4 роки на п'ятий. Старшому 15 років. Середньому 10 років. Через що і через кого вас по світу розпущено? Обсирочено дітей? Бідні ви! Мале все присіда на лавку і каже: «Я замочевся». Хоч не хочеш, то випустиш сльозу.

20 ЧЕРВНЯ

Ремонт школи зараз в повному розгарі. Був сьогодні в Понорниці. Одержав 1000 крб. грошей на розплату людям, що городили школу. Відчитався також за ті 1480 крб. що одержав раніше. Погода не нормальна цього літа. Якщо не дощ, то холода. От уже знову встановилася холодна погода.

21го ЧЕРВНЯ

Неділя. Але ця неділя для мене була буденним дньом. Для школи не хватило огорожі, то майже весь день розшукував ополків, чи шильовки на бувшому пенько-вому заводі. Лазав у ставок розбивати двоє воріт. А холод! Чи хоч хто спасибі коли скаже за моє старання.

22го ЧЕРВНЯ

Сьогодні сповнилося один рік російсько-німецької війни. Скільки пережитого за цей невеликий в історії час! Скільки пройшло історичних подій! Що ж сулить наступний рік війни? Трудно сказати. Тим більше нам пішкам, що не читають ні газет, ні слухають радіо. Та розв'язка війни не близька. Фронт більше півроку стоїть на місці. Сили повстали одна супроти одної як два велетні. Червоні все атакують. Чим це закінчиться!?

Одне лише відчуття тягаря війни – це злиденіння населення: робітники і служ-бовці збувають свої що раніше були так необхідні речі і купляють харчі, селяни від страху, щоб в їх не забрали, убивають скот. Якщо це не припиниться, то це сулить великою небезпекою. Відзначаться і 90 корів, що мусить село здати державі.

23 ЧЕРВНЯ

Тільки сьогодні вдалося діждатися підводи з «Веселого Гаю» для перевозки до школи шильовок з заводу. До чого було розгнівався я, коли дізнався, що ті доски, що позавчора я наодбирив, день лазючи в воді, половина було забрані і ще учителем

зятєм старости села. Побачивши його ранком добре було пробрав. Треба скоріше догорожувати школу, ато в неогорожений участок люди роблять нову стежку і саме через мій огород. Жінка спокою не дає. Я рішив ход через шкільне подвір'я закрити. Так буде краще. Школа не прохідний двір. Вона мусить бути культурно озабочено.

Погода паршила. День подобний морському. Вітер, хмарність низька. Мряка.

24 ЧЕРВНЯ

Сьогодні весь день полов просо. Тепер нема за що найняти політника, а тому приходитьсь самому виконувати жіночу роботу. Вечерком проскочив було в село. Там сам чув від старости села, що є наказ від коменданта району, аби лишки зернових і картоплі зняти в селян, залишивши норму, на робочого 9 кг. зерна, а на утриманця 6 кг. Знаю я натуру селян – поховають. Але біда буде й тому селянину в якого знайдуть заховані продукти. Німці як видно цього не люблять. Говорять, що за це можуть розстріляти.

Якщо встановити пайок для всіх, то можливе падіння цін, бо менше буде гонити за хлібом і базарним мірилом знову стануть гроші, а не пуд.

25 ЧЕРВНЯ

Ще рано вийшли з жінкою на просо і до обіду таки закінчили полоти, цур такому полоттю! Сидиш і лежиш шукаючи його. А воно там і заросло, що той кожух. До обіду погода добра. З обіду пішов громовий дощ. Хоч тепло встановилось.

26 ЧЕРВНЯ

Переключились сьогодні на полотна картоплі. Вечером їздив в Шаболтасовку купляти козу. Приходитьсь, немає чого їсти, ми б дорослі ще й пережили без кози, та діти, діти. Але просять по сім пудів хліба за паршивеньку козку. А де я візьму їх?

А й люди є! Кілька днів тому сторгував було за 5 м. матері козу. Утром пішов за козою, а її вже й слід простив. Продав другому. Говорять що в таких людей совість мірками.

27 ЧЕРВНЯ

До обіду полов картоплю. В обід пішов було за перегоном, але одержав каблучку на носа. Немає певних часів відпуску, коли отпускає ранком, а коли в 12, 14 годин. Хоч стій з самого ранку. Тут сидиш на пайку на 21 кг. муки і 300 крб. і прожива як хочеш сім'єю з чотирох душ, коли пуд жита 400 крб. сало 100-120 крб. хунт, сіль стакан 30 крб. і інше.

А тут ще й заготовку яєць довели мені 60 штук. Нема правди! Та чи буде ж вона? Творять її на місцях. Сотих одержуєш як службовець 0,15 га, одержуєш пайок 9 кг. на себе і 6 кг. на утриманця і ще щоб вести г-во нарівні з селянином!

28^{та} ЧЕРВНЯ

Неділя. З обіду відбулися збори громадян села на які з'явилося не більше як десятків 6-7. Питання стояло про здачу лишків державі (зерно, картоплю та інше). Найбільше мене здивувала заява старости села про придбання дзвону для церкви. Той дзвін що колись був в Авдієвці тепер в Козиловці, то вони за його вимагають 50 пудів хліба. Якщо без хліба не вдасться повернути дзвона, то тоді хліб наложим лише на тих, хто знімав хрести в церкві, чи підштовхував до цього, або с...и під церквою.

Його заяви я в цьому відношенні ніяк не оправдовую, не зняли б ті, зняли б другі. Був такий період, були такі закони, може чого хто й не хотів, то приходилось робити. Погода дощова. До обіду ішов дощик.

29 ЧЕРВНЯ

З приводу авансового звіту і одержання зарплати їздив у Понорницю. Як раніше я писав зарплата моя в місяць 100 крб. Тепер встановили вже стару тоб то 300 крб. Але й то нічому не варто, коли пуд хліба коштує 400 крб. 10 % вивертається прибуткового. В Авдієвці проектується відкрити семирічку, в обсязі її і провадити зараз ремонт.

По селу пройшли слухи, що Семенівку зайняли партизани, які з'явилися до неї в формі мадярів і німців. Чи вірогідні ці слухи, про це приходитьсь ще сумніватися, бо тепер більше говорю чим гонору. Буває так що наговорять, чого й не було. Бувший директор школи Макій П.Л. сьогодні добровільно поїхав в Германію. Сьогодні випадково з ним здибався в Понорниці.

30 ЧЕРВНЯ

З приводу вербовки пару слів. Перша вербовка пройшла чуть не на 100 % . Але зараз проходить туго. Так з Авдієвки поїхали в суботу лише 4 чоловіка і то добровільці, а 28 чоловіка не з'явилися. З Понорниці ні один не поїхав, так же і з других сел або 1-2, чи й ніодного. Поліцією в мене мобілізовано веломашину. Наче другої не було, хоч і на один день, та неї до Коропа не доїдеш через несправності. Та й не для поліції, а для механіка МТС для поїздки по справах комендатури. Дньом в селі була тривога. Наче в Кучугурах під Орлівкою хтось бачив партизав, то поїха в тому напрямку.

Дощ не забуває. Рано пройшов не малий дощ. Правда день був теплий.

ЛИПЕНЬ

1го ЛИПНЯ

Не розгинаючи спини все полимо з жінкою, бо як раніше сказав немає за що наймати полотників. Вечером одержав в «Перемозі» сім'я для переробки на олію для замазки в школу.

Історія з моїм велосипедом. Учора ніхто не їздив нею в Короп, а вечером їздили на п'янку, і до того напився пасажир, що велісопед бросив і ночував в ячмені, то сьогодні ранком найшли його діти і направили в 3 бригаду. Хотів було сьогодні забрати додому але не було, того кому його дано.

2го ЛИПНЯ

Знову ранком ходив переписувати людей і тварин та птицю на Ковалівці. Не так давно була перепис як знову ось вона наче її й не було. Все уточнення наявності таких, не що інше, щоб видно було реальну картину з чого потім можна проводити різні міроприємства.

Погода не погана, хоч і вітряна зате тепла. Як і учора робота моя – це полотна. Що раніше закінчеш, тим краще для урожаю, а звідси й для себе. Людські обози продовжують пересуватися з дня на день все більше. Коли закінчиться війна? Коли прийде її плід – кошмару кінець?

3го ЛИПНЯ

Ще рано по селу пішли слухи, які вечером офіційно підтвердилися, про те що учора з Понорниці направляли в Новгород-Сіверськ арештованих, серед них були три авдієвці, арештованих за переховування зброї, останніх для мене не відомо за що. Говорять що вели кількох плінних, очевидно пощитаних за партизанів. Авдіївські – всі конюхи, ночюю на ночлізі з кінями в лісі й проводили стрільбу з урізів автоматів в що приходилося. Так їх і накрили коли вони стріляли залпом в диких вуток. По шляху десь за Іваньковим на них напали партизани і забрали всіх 12 чоловік, разом з поліцейськими. Інші говорять, що самі заарештовані вибрали момент, напали на конвойних, обеззброїли їх, понабивавши їм пики і скрилися. Два арештованих (авдієвці) втекли в Понорниці. Втекло частина поліцейських. Справжню суть справи поки що ніхто точно не скаже. Дньом була тривога. Чуть не вся поліція району поїхали туди, де скоїлась ця подія, чи то ловити партизанів, а чи втікачів.

К чому сю ніч приснився сон, що ніби дома (Полтавщина) я бачив свою хату розкриту. Правда лежала куча нового очерету і ми з матір'ю толкували як би вкрити хату. Стара покрівля пішла б на топливо, бо вона лежала або на землі, чи частина була ще на хаті. В дядька Палтимона бились навкулачки дядько Опанас і дядько Палтимін.

Сьогодні кілька разів проходив дощ. Весь день я полов.

4 ЛИПНЯ

Не можу й я пропустити в своєму щоденнику того що говорить все село. Це про тих же арештованих. Як вияснюється авдієвський мешканець Лазаренко Яків зговорився з такими ж і по дорозі і напали на конвой, понабивали їх, обеззброїли і зникли. Два авдієвців не захотіли з ними і в момент бійки зникло в жито, а потім і в Понорницю, перш за все заявивши місцевій владі про скоївшє.

Сьогодні одержав я пайок за червень місяць. Яюсь виписали 27 кілограмів (6 кг. на жінку добавили). Нарешті полотна закінчилося. Якщо і залишилося дополоти просо то всього на пару годин.

Закінчив і горожу школи. Дивуюсь погодою. Це літо ще не було тепла. Ось і сьогодні. На вгороді в рубашці від холоду не вдержися. До обіду погода була хмарна, мрячило. Вечером ішов дощ.

5 ЛИПНЯ

Розбудили мене розкатисті удари грому і дружнє шарудіння по криші крапель дощу. Добрий дощ пройшов ранком. Після дощу потепліло.

Вже ось три дні як я не виходив у село. Сьогодні ж вийшов погуляти і стільки нового дізнався. Говорять, що вчора сильно тривожно було в Авдієвці, сьогодні також не спав ще цей запал. Дехто вже на колесах. Одні говорять що десь недалеко в Чорному Розі червоні, інші говорять що партизани, що ними зайнято кілька сіл. Чому вірити не знаю, але тривога не без підстав. Учора вечером і перед вечером я сам чув розриви бомб чи снарядів, кудись на північ чи північний захід. Вечером від авторитетного чоловіка чув, що справді за Холмами кілька сіл зайняли партизани.

Тепер кілька слів з приводу тої події, що скоїлась з арештованими і поліцейськими. Арештованих було п'ять, а поліцейських два, один з яких сидів на возі, а другий ішов за кілька метрів від воза. До того що сидів на возі підійшов Яків попросив закурити, коли той давав йому закурити, то Яків схопив за гвинтівку і промовив: «Мені ось чого треба, а не закурити», два арештованих плінних вели розправу з другим поліцейським. Інші два арештованих кинулись тікати в лісок десь за Кудлаївкою, як їх тут настиг Яків

– Ви куди тікаєте, таку вашу...! – прокричав він. Хлопці тоді в яр і посунулися. І вдалося втекти спочатку в Кудлаївку, де вони й розповіли про скоїше, а потім у Понорницю. Поліцейські, що прийшли понабивані, розповідали, що на їх наскочила банда партизанів і забрала заарештованих. Вони не розраховували, що два арештованих утечуть додому, і хотіли гладко збрехати та не вдалося і їх посадили, а втікачів авдієвців випущено.

Сьогодні з приводу школи заходив до старости. На привітання його жінка й не відповіла. Староста також чогось понуро і холодно мене зустрічає. Чим пояснити зміну їх відношення до мене точно не знаю, але догадуюсь, що тут щось не гаразд. Невже їх заділо за яйця?! Було кілька днів тому таке:

Зайшов я в сільуправу там побачив списки здатчиків яєць, в якому був і я. Сільписар заявив що яйця накладаються на кожне господарство. Тоді я запитав, а чому ж не всі службовці є в списку, в тому ж числі назвав зятя старости Стеблину, тоді писар і вніс у список, а вже виконавець сказав старості що ніби через мене його внесено в список, що цього я настояв. Староста то його викреслив з списку, а мені така тепер неприємність. Очевідно тут грають і ті доски, за які я пробрав Стеблину; можливо іде підготовка, щоб зняти мене з роботи і поставити свого брата Павла Махійовича за яким поїхали в Харків. Обгорчило мене й те що сьогодні стоячи купкою староста сказав, що багато ходить партизан у нас за спинами. Кого він має на увазі, але може він подумати на зовсім безчасного в цьому чоловіка.

6го ЛИПНЯ

Кажуть, що сьогодні приходив додому Лазаренко Яків. Відчайнний чоловік. З другої сторони організація чергування охрани погана. Правда він вибрав момент коли чергові додому пішли, бо це було коли вже сонце сходило, а поліцейські лягли придримнути. Потім спохватились та було вже пізно. Житами він зник в ліс. Це бачили й ночліжники, що вели вже додому коней. Гвинтівку він оставив дома, яку поліція забрала.

В селі знову запановує спокій. Те що вчора говорене воно більше зафарбоване було бабськими язиками. Погода сьогодні чудова – тиха і тепла. Все добре росте. Жита значно покращали, особливо відмінний стан вони мають на усадьбах.

7 ЛИПНЯ

Чудовий літній день. Все на очах росте. Радієш всьому цьому, інколи в красоті і гармонії природи навіть забуваєш за загрозливий і смутний період.

8го ЛИПНЯ

Сьогодні в Шаболтасовці в гумні якоїсь тітки спіймано Лазаренко Якова. Заміти-

ли його після того як він в тітки попросив води й пішов в напрямку гумна. Гумно було оточене і таким чином спіймано втікача. Що вигадав він цієї втечею? Коли б він був не тікав можливо Новгород-Сіверськ його випустив би, а тепер безумовно після такого злочину, коли плінні невідомо куди зникли, тільки й треба очікувати смертної кари.

Днем їздив у Понорницю за одержанням грошей на ремонт. Вдалося одержати кілограм солі з кооперативу по записці від коменданта. День сьогодні ще краще учорашнього – теплий і тихий, коли говорити з погляду погоди.

9^{те} ЛИПНЯ

Як розповідав пійманий, він прийшов у Шаболтасівку, щоб роздобути харчів для всіх трьох втікачів. Він розповідає що один серед оставшихся в лісі бувший начальник Новгород-Сіверського НКВД, а другий бувший голова сільради одного з сіл Новгород-Сіверського р-ну. В пійманого був наган, що заховав у стріху гумна. Сьогодні до 2^х год. дня була добра погода, а потім пішов добрий грозвий дощ.

10 ЛИПНЯ

День полов просо. Цим і думаю заговіти полоття. Дехто упрікав сьогодні мене цією ніби занадто низькою бабською роботою. Я роботою не перебираю. Ця ж людина помиляється. Високо літять, та ще і в цих умовах для мене буде згубно.

А життя не дивлячись нінащо іде своїм чередом. Люди барахтаються, що ті мурашки вивернені на поверхню з усім своїм збіжжям, народжуються, одружуються, умирають. Ось біля школи кладбище. Хрестів все потроху прибуває. Так сьогодні похоронили одну ще не так пожилу жінку-вдову, що залишила трьох дітей сирітами. Так ці діти судьбою обездолені, залишилися сиротами як курчата без своєї матері безпорадні, беззахисні, так і вони тепер, аж доки то вони вийдуть в люди, тобто вб'ються в колодочки.

Але й дітки! Це вони частково й винувники скоропостижної смерті своєї матері. Старший часто через свою незвичайну поведінку нервно розхвильовував її, цим і іншим і визвана запалення мозгів і нервне розстроєння.

Скільки не живу, лише сьогодні вперше їв локшини з козячим молоком. Відворотню почуваш себе, таке воно вже «добре». Але в цих умовах буде таки і добре. Погода тепла. Сильно парило. Ожидав дощу, аж обійшлося без нього. Та це й краще.

11 ЛИПНЯ

Читав сьогодні газету «Українське Полісся» за 5 липня. В ній було вміщено сводку верховного командування німецької армії за 2 і 3^{тє} липня. За 2 повідомляється, що німцями після 25 денного бою взято фортецю Севастополь 1^{тє} липня, а так же на інших ділянках фронту мають великі успіхи. Дано зведення потірь в людськїм складі німецької і союзних армій за один рік війни з СРСР. Убитих, ранених і пропавших без вісті командного і рядового складу сягає всього 337342 чол. Про інші потірі не говориться.

Цікаве зведення дає радянське інформбюро. Говорять, що з літаків червоних скидали листівки з зведенням одного року війни. Потіря війська становить близько 10 мільйонів, з них одних тільки убитих 3,5 мільйонів. Потіря пушок 30500, танків – 24000, літаків – 20000. Як бачите і каплі близості в вірності сводок немає.

Як я догадувався, так воно і вийшло. Сьогодні я звернувся до старости села за характеристикою. Як топором одрубав мені:

Я вам характеристики не підпишу.

Чому? – питаю я

Всі докази говорять за те що ви були партійний.

Наче з неба звалились йому ці докази. Безумовно причина тут зовсім інша. Їде його брат з жінкою, обоє вчителі, думає тут учителювати жінка судді. Я чия шкура ближча біля тіла, безумовно, що своя. Тут і пішло витискання тих, хто стоїть на шляху благоустройства свого роду і по крові і по черзі всіх колін на роботу.

Не пройшло поза увагою і той конфлікт за яйця і ополки, і мною не було умовчане, бо я чоловік любящий правду. Справа була не в вартості того зробленого чи в фізичному виконанні його, а в справедливості і рівності всіх перед законом. Та тут виходить так, що бачиш неправду – мовчи і обернувшись піди від неї.

Сьогодні в школу прибув сказав би я на оглядини один учитель-мовник для роботи, та видно з його настрою, що не приходитьсь на його сподіватися.

Тепер же коли мені відказано, і навіть заявлене в районі старості, що для чого ти мов держиш в себе на роботі його (тобто мене). Знаю, що це продукт видумки старости, бо на роботі держить не староста а район і треба б було, то зняв би давно мене з роботи.

Жалко становиться ту знецінку людей, які до поту працюють на благо народу в користь його. Авдіївська школа, що потерпіла найбільше за всіх мала умови для відновлення її в належному стані занадто нелегкі. Жодної щекошини огорожі не лишилося, парти були спалені, та взагалі школа мала вигляд грусний. Тепер же коли привів її в належний стан, коли в інші моменти самому приходилося лазити на колінах в розшукуванні матеріалів і в самому ремонті школи, то тепер в подяку за це ти негоден.

Погода сьогодні сонячна з південно-західним вітром.

12 ЛИПНЯ

Неділя і сьогодні ж релігійне свято Петра і Павла, як кажуть день тих, що тримають в себе ключі від раю. Тим-то і підобрюються їм уже так. Намагання випити якбільше горілки. Чому б і не бути завбачним. Чим стояти в черзі в рай, так чи не підобритися й собі до Петро-Павла, чого доброго пощастить. Самі ж подумайте: вік живеш і вже так описаний, той рай небесний, що не то босячком, а й штани скинув так спішив би до нього. А таких праведних чимало набереться біля райських воріт. Тільки подумати більше 2* мільярдів населення має земна куля! Щороку умирає мінімально 20 мільйонів, або щодня 55555 душ. Безумовно що таких уже що не по-сміляться стати біля райських воріт смільчаків набереться 50 %, назовем ми вже їх грішними, що на землі прокошеній гнули в господа, чи з чужими бабами путались, або нишком товаришу кармани порожнили, десятками тих професій набереш. Їх уже рогатий з вилками в без дверей двері готується заганяти. Тут як бачите вилка замість ключа. Мабуть і не знайдеться того, хто б сьогодні випив за те щоб йому такий ключ встряв в бока чи спину.

Так от хай нас в черзі біля раю назбирається 27777 душ. Попробуй достоїтись свого. Добре якщо роблять двоє дверей круглу добу. Та думаю, що без відпочинку і сну і там гам і галас можуть підняти. Та й не без перебоїв! Бо якщо рай замикається, то не без тих пеклян, що спробують і в рай пройти. Доки то з ним прововтузишся. А час же іде і черга збільшується. Чому б і не бути щасливцем прийти без черги. А тут і справді пощастило сьогодні, якщо можна назвати це щастям за 3 хунти сала купили півлітру спирту втрюх. Може б і не купляли, та вже рішили настрої нормально настроїти.

А день і сьогоднішній не обійшовся без дощу. Правда не так великий, та до обіду кілька разів зривався. Зате з обіду погода була не погана: тепла і сонячна.

13го ЛИПНЯ

Сьогодні ще раз звернувся до старости села з приводу одержання характеристики. Так само як і позавчора одержав відказ. На цей раз одержав упрікання в тому, що я ніби був у винищувальному батальйоні в боротьбі проти парашутистів (німецьких) літом минулого року. Та замітив, що відказ одержав не остаточний, «хай побачим», одержав я остаточну відповідь. Це дає предпосилки, що можливість на одержання характеристики зовсім з рук не випала.

Якщо в хаті в сні муркнуло, стучи – відкриють двері.

14 ЛИПНЯ

День почався і закінчився дощем. Ці дощі, що більмо на оці. Зараз іде косовиця і уборка сіна.

Причина гарматної стрілянини у суботу вечером вияснилось, що біля Шептаків партизани напали на три німецьких машини. 8 німців убили і кількох з собою забрали. Один ранений німець утік в Новгород-Сіверськ звідки і вибули німці проти партизан. Партизани були саме в Шептаках. Тоді й почалася бомбардировка села Шептаків артилерією німців.

Наскільки це вірно, ручаться не буду. Можливо це чия видумка.

15 ЛИПНЯ

Встав ранком коли стояли кругом калюжі. На розсвіті пройшов громовий з бурею дощ. Мій ячмінь уже зовсім виложило. Покрутило його в усі сторони. Сьогодні ветер був південно-східного напрямку. Весь день пройшов при дощовій і вітряній погоді.

Сьогодні втретє звернувся до старости за характеристикою. Нарешті сьогодні написав такого змісту, безумовно виготовленою мною:

«Характеристика

Авдієвська сільуправа свідчить, що учитель Авдієвської школи гром. Браженко Дмитро Захарович, переживає на терені села Авдієвки з 1932 року, працюючи учителем старших класів. Серед населення користувався і користується повагою. В час вступу німецької армії в село гр-ин Браженко Д. З., як до неї так і до місцевої влади ворожих дій як тоді так і тепер не проявив.

В партизанах не перебував і зв'язків з ними за ним не замічено. Всі доручення, що давались сільуправою гр-ин Браженко Д. З. виконував своєчасно і акуратно. З грудня 1941 р. працює на посаді завідуючого Авдієвської школи. До своїх обов'язків відноситься сумлінно.

15/VII – 1942 р.

Староста села /Роговенко/

Секретар / Каргель/»

Правда довго мулявся доки підписав, прочитавши її два рази. За любов справку треба платити 5 крб. За характеристику теж.

16го ЛИПНЯ

Учора вечером виділено 59 чоловік для відправки на роботи в Німеччину. Треба було 60 та одного вже не хватило, не підшукали такого в селі. Та й з тих виділених багато таких що по здоров'ю не підходять, які мають про це відповідні документи на руках. Є такі що уже виділялись, але їх по хворобі вернули з Мени. Виділялись люди з таким розрахунком аби наряд виконати по числу, а по здоров'ю, то ми мов не врачі, а колгоспам краще здорових залишити в себе, а тих повернуть. І кози ситі і сіно ціле.

Возив у Понорницю документи на учителів. Нічого нового. День сьогодні був сонячний з свіжим вітром (північно-західний). Не обійшлося без дощюку.

17 ЛИПНЯ

За останній час часто бувають тривоги. Приміром сьогодні годин у чотири було оголошено для поліції двойними ударами дзвона, а потім трократним пострілом тривога. Запропоновано поліції вибути в Розлети. Очевідно щось не спокійно. На ніч також було посилене чергування людьми і з кіньми.

Учителі, що були на курсах в Новгород-Сіверську сьогодні прибули додому. Розповідають, що історикам була прочитана історія України з древніх часів і до 1917 р.; географам – географія Нової Європи і України. Викладачі німецької мови були поділені на дві групи для I-IV кл.; і для V-VII кл. Ті що були на історії й географії бачу високої думки за себе і хочуть робити в старших класах. Думають, що двохнедільні курси дали їм право на учителювання в старших класах, коли не мають вони права навіть на вчителювання в молодших класах.

Сьогодні читав газету за 15 липня «Голос Н.Сіверщини» в якій повідомлялося про взяття німцями Вороніжа і відступ червоних в південній ділянці фронту. Була замітка про те що ще 3го березня англійські літаки зробили наліт на Париж, результатом чого 350 будинків, фарфорну фабрику «Севр», водопроводи, електростанції були знищені 600 родин мають убитих, а 750 скалічених. Втрати досягають 7000000000 франків. Я ще не знаю в історії авіації такого крупного нальоту.

Сьогодні погода втрималась від дощу.

18 ЛИПНЯ

Якось тільки сьогодні по случаю приїзду інспектора шкіл К. в одного учителя Авдієвки пили ефір. До чого противний. Я пив його це уперше. Можливо що через це і показався він мені такий. В бесіді з ним заявив мені, що прийом на педработу буде провадитися спеціальною комісією в складі інспектора шкіл, нач. земуправи, бургомистра і нач. райполіції. Всі учителі пройдуть просів на густе сито. Прийом

на педработу, на цю відповідальну роботу (адже учитель вихователь!) мусить бути особливого підходу, чим було б це на іншу роботу. Тут буде враховуватися політична належність, освіта і ряд інших факторів.

Погода не погана, але без дощику не обійшлося.

19 ЛИПНЯ

Веломашиною їздив сьогодні в Рихловську школу за учнівськими партами. Одночасово вийшло п'ять підвід на які і було взято 25 парт. Годин у три дня в селі було дано тривогу.

Поліцейські вибули знову в Разлети, там наче хочуть партизани форсіровать ріку Десну. Учора вечером, говорять, що вони обстрілювали катер, що йшов по Десні. Час набирає тривожного характеру. Менше боїшся фронту ніж переживаєш щоденно неспоків.

Розповідають, що підчас зайняття партизанами Гремяча, Звруя та інших сіл, багато випалено хат і перебито населення, що їм співчувало. Багато лягло і німців, що хоронились в Н. Сіверську.

20 ЛИПНЯ

Ранок. Ще спав, як мене розбудила Дуня, сповіщаючи про тривогу в селі. Прийшло розпорядження нікому нікуди з села не вибувати. Ті що будуть замічено за селом на 100 мт. можуть бути розстріляні, а в крайньому випадку заарештовані. Наряд на роботи в колгоспах відмінені. Черета на пашу не пішла. Їх зойке ричання створює жуткий настрій. Населення збирається групами по шляху і толкує створивше положення.

Дізнаюсь, що це визвано появою десь близько партизан, які переслідуються армійськими частинами і поліцією, які начеб-то цепом просуваються за партизанами. Комендантом Новгород-Сіверська дано суворий наказ, що на випадок появи партизан, тих що будуть їм давати їсти будуть розстрілюватись, а їх житло буде спалюватись. Німецьким частинам чи мадярам в селах, де вони будуть проходити давати списки співчуваючих партизанам.

Це вперше створилося становище таке в Авдієвці, а тому населення ходить руки попустившись і не береться ні за холодну воду, очікуючи чогось загрозового. Щодо мене, то я не відчуваю особливо цю тривогу, знаючи, що війна сучасна інакшою не може бути. Що створивше становище характерне для сучасної війни. Будь тільки чесний, до роботи відданий. Смерті боїться трус, хоч звідки б не йшла вона.

Проходить день. Настає вечір. Але нічого не змінилось. Становище теж, що і ранком. В селі вивішений приказ Новгород-Сіверського коменданта, якому підлягають кілька районів, в тім числі і Понорницький. Це становище, рівносильне осадному, введено з 3^х часів ночі 20 липня. Порушнику його пахне з кожної стрічки смертю. З приказу видно, що партизани пробують перебратися Десну. Ними було кілька днів тому обстріляно і потоплено катер на Десні, що йшов з Чернігова в Н. Сіверськ.

Сьогодні з приводу іменин Валі і Ніни виготовили самогону, хоч правда і не особливо удачний, та сухо не пройдуть.

Сьогодні нарешті повернулася підвода з Харкова, але без Павла Микітов. День був сонячний, без дощу.

21го ЛИПНЯ

Вечером сьогодні повернулася поліція. Як розповідають, вони були в районі задесення далі Мізіна, Разлетів біля Пироговки. Там партизан оперували дві групи. В них німецький самольот (очевідно захоплений в полон). Бою не було. В одному селі косарі їхали на сінокос. Мадьяри їх прийняли за партизанів і відкрили по них огонь, результатом чого було багато вбитих і ранених. В одному ж місці зустрілись розвідка партизанів і поліцейських. Виник бій. Тут також було убито і поранено кілька поліцейських. Один поліцейський розвідчик попав у полон до поліцаїв*.

Чуть пізніше потрапили туди ж дві жінки з того ж села, що і поліцейські, які на питання, «чи знаєте ви його, відповіли, що знають, і що то поліцейський. Тоді партизани розпорили йому живіт і насипали туди солі, мовлячи при цьому: «у вас солі немає, зате в нас є. Хватає й вас посолить».

Положення, яке ще учора було оголошено, продовжується і сьогодні. Правда дозволено організовано виїзжати на роботу і виганяти череду на пашу.

Сьогодні фактично день народження Ніни, хоч я і записав в день народження Валі 22 липня. Однак, поскільки сьогодні літня Казанська, престольний празник, то відзначили іменини обох дочок. Побажання моє, вам мої діти, пережити щасливо війну, а потім хай вам буде в майбутнє, такий світлий, як промінь сонця, хай буде ваша судьба щаслива як весна красою, а вік ваш довгий як вік добродійної.

22 ЛИПНЯ

Треба було мені бути сьогодні в Понорниці. Беру пропуск такого змісту:

«Пропуск»

Авдієвський сільстаростат Дан зав. школи с. Авдієвки г-ну

Понорницького р-ну Браженку Дмитру З. Дозволено йому

22. 7. 42 р. їхати на велосипеді в Понорницю в

№4 Райуправи. Дійсно на один день.

Староста (підпис)

Секретар (підпис)»

З ним і прибуваю в Понорницю хоч нігде ніхто й не питав його. В Понорниці уточнив питання з укомплектування школи, придбання інвентара, одержання грошей на ремонт та інші питання. Не пройду мовчанкою про мою п'ятирічну юбелійницю Валу. Їй словнилося сьогодні п'ять років, а Ніні два. Що вони в цей для себе знаменитий день робили. Відзначили ми цей день в сімейному кругу учора, хоч не без чарки поснідали і сьогодні. Жінка сьогодні робила з своєю сестрою побілку школи №2, за що виплачую їм 300 крб.

То й іменинниці весь день ліпили лепьошки з глини і мазали собі хатку, вірніше викладали, або в смородині, в її розкішних куцах укорочували день, вгамовуючи жажду до них. Валя уже сама добре чистить картоплю. Вечером добровольно (і за вуха не відтягнеш) чистила картоплю.

В селі толкують, що сільуправа складає списки підозрілих, згідно приказу Пальма, коменданта Н.-Сіверська, для передачі їх воєнній частині, що перша проходить через село.

Погода останніми днями стоїть не поща. Дощ почав утримуватися уже з понеділка, що сприятливо для уборки сіна, що в розгарі.

23^{тв} ЛИПНЯ

Без тривоги не обійшовся і сьогоднішній день. Двоєкратні удари дзвона і трикратній постріл зивали загін поліції. Знову десь недалеко появилися партизани. Та не помічається боєвої дисципліни серед поліцейських. Багато тільки ноги тягнуть до штабу. По боєвій тривозі всі повинні збиратися якнайшвидче. Однак збираються тут через якісь дві, а то й три години.

А партизани видно десь таки недалеко. Годин у 10 вечора про це говорила артилерійська канонада, що невгавала всю ніч, кудись на північний схід. Інші автоматичні вибухи казалося що ось тут зовсім близько. Хто на кого стріляє – невідомо. Та по безупинній канонаді можна опреділяти, що обидві сторони мають артилерію, якщо вже кілька днів ідуть бої.

Тільки одна природа й її багатий тваринний і рослинний світ і не переживають тягару війни. Як конвеєром щороку в свій відповідний час природа щедрить своїми плодами. Вже вперше сьогодні їв свіжі огірки.

День пройшов наче рік, так довго казався. Погода чуть вітряна. На завтра треба очікувати дощу, бо вітер не втихав і вечером, а роса не падала.

24^{тв} ЛИПНЯ

Сьогоднішній день для населення Авдієвки пройшов тривожно. Та й було чого тривожитися. Годин у 10 ранку до мене поліцейський прийшов за веломашиною для поліції. Мною було відмовлено, поскільки камери потребували ремонту. Мені було доставлено і клей. Прийшлося клеїти камери і віддавати веломашину. Обідно лише тим, що в тих кому зараз машина не потрібна не беруть, а мені вона необхідна для службених поїздок, то забрали.

Днем годин у дві пройшла грозова буря. Вечером виянилось, що перед грозою трапилась така пригода. Авдіївська поліція послала в Жуклю в розвідку двох поліцаїв на підводі, Сімоненка Івана і Чепурного Федота (битого і бувалого парня). По дорозі заїхали в Лузіки, випили дві пляшки самогону в одній молодиці, в основному пив наче Федот (записую з розповіді Івана). П'яний Федот звалився на воза і так підїхали до Жуклі і нарвались на партизанів. Іван збудив Федота. Застава партизанів запитала хто їде.

Свої. Авдіївська поліція, – відповів Федот.

По формі Іван бачить що то і каплі не скидаються на поліцаїв і хоче стріляти. Федот заперече, доказує, що то жукленська поліція. Партизани не дожидали, обеззброїли поліцаїв і забрали їх з собою. Підібравши момент коли біля Івана не було партизанів, наш Іван крутнув в сторону і змієюю тікати в ліс. Скільки не стріляли по йому на його щастя випало ще пожити, жодна куля не попала. Так бігаючи по лісу він попав у другу сторону Жуклі і тільки звідти його направили в Хлоп'яники.

Чи йняти віри реальності цій заяві Івана це справа кожного. Можливо, що вона варта заяві поліцейських, що вели арестованих в Н. Сіверськ. Тепер не перевіриш коли ніхто не чув і не бачив. Як спроможна голова придумати, так і кажи. Гладко буде. Повірят люди, ще й в герої призведуть.

А партизани, розповідають, що в Жуклю ввійшли рано, коли гнали на пасовисько череду. Партизани завертають цю череду назад і слідом за нею входять в село. Враховуючи, очевидно, що поліцейські пожалують череди і по їх не будуть стріляти. Так в село вїхала кіннота і обоз партизанів. Частина поліцаїв з села не встигла втекти і ще невідома їх судьба.

Партизани заходили в хати, в першу чергу до поліцейських в яких брали і харчі, і одяг, розповідають, що і печі валяли. Населення зивалося на збори.

Після таких коротких і повністю неясних повідомлень село й стривожилося. Інші приготувались на випадок появи партизанів в село тікати, для чого стояли коні в упряжі. Охрана села посилилася тими що вибули з поліції і поліцейськими інших сіл. На окраїнах села були виставлені пости і застави.

Кожен насторожував вуха, чи не чути стрілянини. Такі постріли й були та ще днем, коли мало хто знав, що в Жуклі партизани, хоч догадувались про щось тривожне, якщо стріляють з мінометів в сторону Жуклі. Коли б така стрілянина піднялась вечером, то значна частина населення тікало б з села. Хоч і так багато з села, що прилягає до лісу, дома не ночувало. Я порішив ночувати в Євгені на протилежному кінці села. Але в неї дізнаюсь, що сьогодні перед вечером до неї приходили поліцейські когось шукать. Тоді я вирів облишити в неї ночівлю для обережності і ночував в її сусіда Чупурного Дмитра в повітці на соломі. Доки заснув, довго прийшлося м'яти боків. Що визвало і кого саме шукали в Євгені сьогодні – невідомо. Дуня з дітьми ночувала в своїх батьків.

25го ЛИПНЯ

Погано спав сю ніч не в себе дома та ще й не роздітий на соломі. І сон приснився загадковий. Снитися, що наче в цього господаря що ночував згоріла моя смушева шапка, якої в мене немає і відгорів рукав у моєму новому зімньому пальто, та наче правий (пальто теж немає) і пришила вже господарка рукав від старого пальто, а з нового залишилися одні лише рубці, які я теж пообрівав.

У 5 годин прийшов додому. В селі тривога не зменшилася. Охорона на своїх місцях. Мені треба було виїхати по службових справах в Понорницю. Але всякі виїзди, крім по воєнних справах заборонені. Всякі виходи в поле чи в ліс на роботи відмінені. Черета залишилася в селі.

На видному місці сьогодні вивішено в селі відозву коменданта Н. Сіверська майора Пальма до населення Н. Сіверського, Семенівського, Гремячського, Понорницького і Хільчанського районів, в якій говориться, що за останній час помічено підтримку з сторони населення партизанів, причиною чого кілька німецьких солдатів було замучено, що німецька армія не збирається вдруге вести війну на зайнятій нею території, але в дальнішому там де буде убито або коварно замучено німців до на-

селення будуть прийматися суворі міри покарання. В відозві говориться що жиди є підбурювачами партизанської боротьби, що в боротьбі проти них населення повинно згуртуватися навколо бургомістра (старости). Ті що насильно введені в партизани, якщо повернуться до 15 серпня додому, то не будуть розстріляні, а будуть взяті під охорону німецької армії. Всі ворожо настроєні і партизани повинні бути знищені.

Німці люди що виконують свої наміри. І якщо почнуть воєнні дії проти партизанів, то нещасливе буде те село, де вони хоч будь-яку одержать підтримку. З цього села може залишитися лише назва.

* * *

В Авдієвку сьогодні повідомлено про те, що поліцейський Чепурний Федот убитий в тому місці, де і був затриманий. Вечером поїхали за його трупом. Повідомляють, що партизани вибули з Жуклі, убивши і там двох чоловік, одного поліцейського і цивільного.

26го ЛИПНЯ

Сьогодні я мав бути в Вербі за партами. Та староста села відставив поїздку, бо в Понорницю прибув загін мадярів і німців. Щоб чого плохого не трапилося, поїздку облишили.

Учора вечером привезено труп поліцейського Чепурного Федота. Дньом хоронили його. Саме випала неділя. Жаркий липневий день. На похорони народу зібралось багато. Участь приймав і бургомістр району. Мене було попрошено сфотографувати покойника. Пригадую як кілька разів Федот просив мене сфотографувати його сім'ю. І ось ти діждався. Та не так як хотів. Біля тебе стоять діти заплакані й жінка виснажена сльозами. А ти без усякої уваги, що навколо діється лежить посинілий такий, з відкритим ротом, наче пісеньку якусь співаєш.

Біля труни держали надгробні промови бургомістри району і села та замісник посліднього, переповнені прокльонами і погрозами на партизанів і тих що ще є в середовищі села, притаївши дух. Це ж було повторено перед впусканням в могилу, а потім відзначили останній шлях покійного троекратним дружнім рушничним салютом. На всіх виставлених постах відгукнулися також пострілами з рушниць і кулеметів. Хто в лісі в цей час перебував, то тікали в село, думаючи, що почався бій між партизанами і поліцейськими.

З Жуклі партизани вибули ще позавчора вечером. Там вони убили одного поліцейського і директора школи, який був у поліції до початку навчання, і ніби видав окремих партизанських сімей. Тривога з села ще не знята. Поліцейські других сіл ще займають прежні пости. Вечером чути гарматну канонаду, кудись на схід і північний схід. Ось туди вже кілька днім безперестанно гуркотить, яка говорить, що там ідуть сильні бої і що партизани мають в себе значні сили.

Помічається як населення безтурботно відноситься до роботи й відчуває гнітючий настрій і безперспективність.

27 ЛИПНЯ

Сьогодні дньом, копаючи червей вутятат натрапив на якийсь ящик закопаний. Що могло бути в тому ящику все передумав. А коли викопав і відкрив його, то оказались там учебні патрони (з дерев'яними пулями) німецького зразка 1500 штук. Про цю знахідку заявив в поліцію, яку й забрала вона. Коли сонце звернуло з обіду один з поліцейських повідомив батьків Дуні, що Назар іде додому і находиться в Понорниці. Прибув же в Авдієвку лише вечером. Вояка собі кумедний: в лаптях, обіріванець не абиякий. Розповідає, що був у Червоній армії аж до 5 липня, а потім коли німці прорвались, попав в оточення, взяв пропуск в мадярів і з ним прийшов додому. Розповідає, що він був в будівельному батальйоні, будували різні земляні воєнні споруди, рубали ліс десь аж за Вороніжом. Харчували погано. Були такі що пухли з голоду. Хліба то каже давали по 700 гр. але приварку майже ніякого.

* * *

Дивуюсь я виразу старости села з приводу вчорашніх похоронів поліцейського. Він сказав, що мов на похоронах була й інтелігенція. Були директор школи і директор

МТС, люди з вищою і середньою освітою, але ніодин не виступив. Це треба прийняти до уваги. Це ворожий їх погляд. Є тут чому дивуватися. Тим більше що я ніколи не виступав з промовою біля покойника, хоч були такі моменти, що тягли до цього.

28 ЛИПНЯ

А партизани не дають спокою ні поліції, ні мирним жителям. Учора вони були в Олійникових хуторах, а сьогодні говорять в Жуклі. Десь в лісі по шляху до Орлівки також бачили партизанів. Ночью особливо було тривожне становище. Мені про це нічого не було відомо, як зав. школою. Тоді коли деякі службовці були приготувалися з підводами. Адже партизани, говорять, беруть і тих, що «продалися» німцям і тепер служать. Я спав собі в школі на квартирі, не знаючи про такий сполох.

Добре що все добре пройшло. Сьогодні мені було загадано чергувати біля штабу. Вже було й на пост заступив. Ось прийшов Харитон Михайлович, щось переговорив з нач. поліцією і мені чергування відмінили на завтрашній вечір. Якщо і завтра не прийдеться чергувати, то це я пояснюю лише як акт недовір'я до мене. Але чому саме – не знаю.

Останніми днями чогось тривожно на душі, щось пече моє серце, наче що віщує, а тим більше сьогодні вечером. Коли лягав спати, то тільки з одною думкою – ось прийдуть ночью і позвуть мене. З таким неприємним вражінням я й заснув.

Але хай що не буде, в якому б положенні Авдієвка не була, але працювати треба. В цьому обов'язок кожного. Мені треба школу привести в готовність. Ремонт наближається до кінця.

29го ЛИПНЯ

Годин у чотири розбудили мене з тривожним повідомленням про те що приказано негайно прибути з батьком Назару до сільстаростату, захопивши з собою продуктів на три дні. З Авдієвки направлять на Понорницю, а потім очевидно в Новгород-Сіверськ. В чому їх підозрівають – не знаю. За Назара говорити буду менше всього, а щодо його батька, то того аж нівчому не запідозривав з самого початку вступу німців в с. Авдієвку.

Назару й треба було явитися в такий період тривожний і загрозовий для Авдієвки і в цілому цих місцевостей на Поліссі. Більше того і тільки так, його вважають партизаном. Краще б де пережив цей тривожний час. Взято одну жінку з села і одного учителя, жителя Лузіків, а робив зав. школою в Рихлах. В Понорниці багато назбиралося таких.

Я для себе даю висновок, що це через патизанські дії які за останній час непокоять населення. Розповідають, що в степних районах і слуху немає про партизанів, бо там немає підходящого місця для їх дій. А тут ці ліси багато вже прокляло, хоч вони в мирний час мають велике значення, як топливна і будівельна база.

Сьогоднішній день для мене був гнітючим. Не пригадую чи й був коли такий в моєму житті крім 26 серпня 1941 року. Чому саме? Та тому, що є такі люди, що чимсь не вгодив колись. Хоч правда серед населення я користуюсь повагою, але один може натворити ой-йо-йой чого! Не страшно ще цього як того, що Назар і старий як не є а по жінці родичі. З цих родинних відносин, мав з ними родинні зв'язки. А найстрашніше з цього це результат партизанських дій.

Який вивод з усього цього повинен бути? Виїхати мені на батьківщину та й тільки. Сприводу цього звернуся до старостату за дозволом виїхати.

30го ЛИПНЯ

Ранком погода що той настрій холодна і пасмурна. Дув знойний північно-західний вітер. В бесіді з старостою села порішили краще буде для мене, якщо я поїду на батьківщину. З цим наміром і з задачею авансового звіту я й пішов у Понорницю, взявши пропуск в сільстаростаті.

Однак пропуску, навіть дозвола на виїзд в Райуправі взяти не зміг, поскільки з 3^х годин ранку комендантом м. Новгород-Сіверська знову заборонено ходити з села в село, працювати в полі, чи на лузі, виганяти череду на пасовище, взагалі далі 100 мт від села не виходити. Зав. відділом освіти не прийшлося побачити, з приводу звільнення

мене з роботи хотів з ним поговорити. В Понорниці біля бувшого будинку РВК***** зібралось гурт жінок, які принесли передачі арештованим, чи чоловікам, чи синам, чи батькам, чи братам, або це те саме для жіночого полу.

Там їм ішли допити і частину при мені було відпущено, душ 40-50, а за останніх нічого невідомо. Більше того, що постріляно, бо їх рідних, що принесли передачу було зачинено в той момент як тих вели, а потім на настирливі запитання окремих жінок їм відповідали, що ідуть і ростить своїх дітей. Перед вечером в Авдієвку в'їхав карний загін. Вечером стало відомо, що Жуків* постріляно.

31 ЛИПНЯ

Все населення в селі. На роботи заборонено виходити. Навіть заборонено печі топити. Очевідно, щоб димом ніхто не давав сигналізації для партизанів. День пройшов що той рік такий довгий. До цього ще й непогожий. Дощ кілька разів проходив.

Зустрівся сьогодні з одним земляком, який є мешканець самого м. Хорола. Розповідає, що живуть там не погано. Кругом тихо, спокійно і про партизанів і чутки немає. Колгоспи уже поділилися і створилися десятихатки. Є рація їхати. Хай скоріше тільки знімається це становище, що створилося для району.

Дружина моя сьогодні до смерті перелякалася. Один поліцейський прибув до мене повідомити, щоб я знову приймав молоко, а Дуні сказав, що я заарештований. То й було чого їй лякатися, бо з села взято кілька чоловік, частину з них пущено, а частину постріляно (сім'ю бувшого голови с/р*, який в партизанах, одного, що активну участь приймав в розкуркуленні і одну жінку, сестра якої за партизаном, але евакуїровалась). Весь день так ото і пройшов у ожиданні що ось відчиняться двері і скажуть: «Збирайтесь, ви заарештовані». Хоч і не почуваш вини, а чомусь страшно.

Молока треба було прийняти 45 літрів, а загадали нести двом куткам. Принесено 150 літрів, мобілізував у сусідів відра, а потім у дїжку зливав. Получено німцями лише 83 літри. Останньому завтра ряд даватиму.

1го СЕРПНЯ

Сьогодні ранком частина загону, що поміщалася біля школи виїхала, але над вечер знову повернулася. Хлопці розповідають, що приймали вони участь у бою з партизанами десь туди за Хлоп'яниками. Партизанів там багато. Вони цесом, вбільшості з євреїв вели наступ на німців. Дружнім залпом їх зустріли німці і українські добровільці козацтва. Про наявність і хід бою говорила артилерійська канонада на заході.

Ця канонада, що казалась зовсім десь тут близько, наводила страх на населення, кожен не був упевнений в тому що в Авдієвці не будуть падати снаряди. Розповідають що ще учора в Жуклі за 9 км. були партизани, які в усіх поліцейських повалили печі, в кожному дворі брали що в руки попадеться, забирали худобу. Тепер населення села ще боїться і того, що коли німецький загін виїде з села, а з ними і козаці частини, то можуть прийти партизани і будуть плюндрувати село, убивати людей в помсту за убитих німцями. Якщо партизани залишаться, то це може бути і впершу чергу тим що взялися за рушницю та пішов на службу до німців.

Сьогодні в Шаболтасівці арештовано 15 чоловіків, між ними говорять і Макій Петро Л., бувший директор Авдієвської середньої школи. Його оказується комісія забракувала в Мені, коли він виявив бажання їхати на роботи в Німеччину. Погода вітряна і дощова.

2го СЕРПНЯ

Сьогодні неділя. Але також як і буденний день: роботи відмінені. Погода була чудова. Тільки б робити уборку сіна. Німецькі частини ще перебувають в селі, а найбільше козаків. В їх рядах можна бачити окремі загони грузинів, вірменів, казахів та інших народностей Росії, що добровольно проявили бажання воювати проти більшовицьких полчищ.

Сьогодні все село було окрилено новиною. В картоплі Васюка піймано самого Васюка, бувшого голову сільради, а нині перебувавшого в партизанах. Тільки й бала-

---

***** Загинув Петро Мусійович Жук – перший голова колгоспу «Перемога» та його син – Назар Петрович Жук – учитель Вербенської школи.

чок в селі на цю тему. Говорять, що натрапили на нього випадково, копаючи картоплю поліцейські і німець. Бачучи таке безвихідне становище, Васюк схопився на ноги і сказав, що в нього зброї немає і що він увесь час переживав дома.

І дійсно в хаті в нього аж тепер найшли дві лазійки під піч і під полом, що зводились в одну під мостом. Зовні був вихід під призбу, яка незаметно була замаскована. Населення його обездарило як батька і хазяїна своєї сім'ї. І справді, чому було не вийти хоч тоді коли вже його сім'ю було забрано і спасти цим її, спасти своїх малих дітей. Що він ще думав робити, що планував після того лежачи в себе в картоплі. Коли б він залишився живий, то міг би натворити багато шуму, а потім міг би зникти. Знову лягло б кілька безвинних жертв на яких упало б підозріння.

І сьогодні продовжував приймати молоко.

3^{тв} СЕРПНЯ

Таких днів як сьогодні мало буває в кого в житті для таких істот работлюбивих і малодобувалих, як жителі Авдієвки. Та й взагалі подія, що сьогодні трапилась дуже рідко в житті народів і являється мірою найвищого покарання. Сьогодні в центрі села на майдані повішено партизана Васюка.

День почався як і попередні дні. Люди просиналися ще темно було і топили печі, бо такий був приказ щоб до 5 годин ранку печі були витолені. Я як і попередні дні приймав молоко. Частина, що була розміщена в школі готовилась до виїзду і дньом таки виїхала. По селу їздили поліцейські веломашинами і загадували на загальні збори в село на майдан.

– Всім, всім на площадь на збори! Васюка будуть вішати, – вигукували поліцейські, – явка обов'язкова.

Частина населення з страхом а частина з любопитством групами валило на площу. Годинник показував щось біля 12 годин. На площі вже зібралось сила-силенна народу. Коли б хто попав з посторонніх в цю гущу, то по настрій народу не зміг би определити для чого зібрався він. Тільки по групах людей що геть десь сторони держаться, як наляканий табун гусей, по тихій розмові присутніх та по гойдаючій петлі на турніку, говорило, що тут щось мусить скоїтись надзвичайне. Ось гучно розноситься голос старости села:

– Господа! Підійдіть блище! Зараз ви побачите свого врага негодя, труса, а не батька своєї сім'ї, що нагло віддав до смерті свою сім'ю, ховаючись в своїх чорних норах. Ви побачите того що виганяв вас з хат, руйнував святиню, обрікав на голод і смерть кращі сім'я села. Ви побачите як він понесе заслужену господню кару. Його перед вашими очима повісять. Викривайте тих негодяїв, які ще притаїли дух капостять нашій мирній роботі, ведуть ядовиту агітацію. Викривайте тих, хто говорить що вас сюди зібрали для того, щоб всіх пострілять.

Є в нас труднощі. Та ці труднощі визвані війною. Тепер іде війна і в тилу і на фронті. Були б більшовики нічого б у вас не було. З ложкою за халявою і з котьолком в руках ходили б ви до комунального общого котла, а там знаєте не коржі з медом».

Потім виступив один з старост общинного двора, який зазначив, що він писав Васюку: «Ніколай Омельянович! Киньте своє грязне діло і приходьте додому. Якщо поступитеся так, вам буде прощено». Однак хоч і попала ця записка йому в руки через його сина, він не послухався і проносив її в кармані три дні. Тепер же він боягуз предав свою сім'ю і сам буде повішений як злочинець народу.» Після коротких виступів народ посунув блище до вішальниці.

В ожиданні найстрашнішого, люди толкували, від себе безумовно добавляючи про переживання Васюка в Авдієвці останнім часом. Кажуть що під час побачення Васюка з Аврамом Никоновичем, перший розповідав йому, що він завжди переживав у себе в хаті. Якщо хто з сусідів заходив, то він ховався на піч. Колиж заходили хто з поліцаїв, чи з службовців, то ховався в лазійку під міст. Роповідає, що він все знає, що творилося в селі, хто коли до нього заходив, по якому ділу, за чим. Однажди, говорить, до його зайшов поліцейський Лях за камерами, в цей час він находився в другій хаті. Лях було і заглянув у ту хату, та Васюк стояв за дверима. Хотів було каже задушити Ляха. Каже, що коли б був у нього револьвер, то живим у руки не

дався б, убив би поліцейського і німця і спробував би утікати, хоч ця попитка була б напрасною. В той час як несли Чепурного Федота хоронити (поліцейського), Васюк стояв у хаті і дивився у вікно.

Підчас допита і аж до останньої хвилини свого життя себе тримав стойко. Так учора, говорять, висунув свою рижу голову в вікно і прокричав: «Хай живе радянська влада і мудрий Сталін! Смерть фашизму!» Після цього випадку, вікна, де сидів Васюк закрили, ще й гвіздками позабивали.

Серед натовпу пробігло якесь зворушення. Інші підводились, забігали наперед та їх осаджували задні.

– Ведуть, – глухо пробігло хвилику серед натовпу. Від штабу поліції ішов Васюк. Рядом ішли німці, а позаді поліцаї з рушницями. За кілька хвилин перед цим недалеко біля вішальниці построїлась група бувших активістів і членів партії, що в свій час допомагали Васюку в переведенні господарчих і політичних кампаній. Серед них були директор і бухгалтер МТС. Так вони говорять і всі підготували на вішальниці і зашморг зробили. Ось і тепер один з них перевіряв чи добре зроблений зашморг.

Під петлю підставили стулець на якого стає Васюк. Один німець закидає зашморг на шию партизана і питає в його чи харашо.

Харашо, – чуть в голос хрипло промовив партизан.

Хтось перед цим було з маси жіночим голосом викрикнув: «А чи знаєш ти як з хати мене виганя, послідню свитку брав?» Та Васюк на це і слово не відповів. Очевідно він був уже зовсім безсильний після трьохденного голоду (як сім'ю забрали). Німці ж були очевидно здивовані такою спокійною відповіддю «харашо» і щось глузливо заговорили, повторюючи кілька разів «харашо».

З під ніг вибивають стулець, два дужих німці потягли тіло Васюка, як бичачу тушу вирьовкою вверх. Слабі нервами жінки ахнули і закрили обличчя руками. Тіло судорожно гойднулося і плавно почало чуть кружачись качатись. Кілька хвилин присутні мовчки, наче майдан був пустий, дивилися аж доки староста об'явив: «можна розходиться по домам». Більш любопитні тепер підійшли ближче, щоб розглянути його заросше судорожне обличчя.

– Ай-а-ай! – прокричало разом кілька людських голосів.

Ха-ха-ха! – закінчився реготом той переляканий крик.

Люди, що та отара овечок. Переляканий крик був причиною, що гнила вирьовка не витримала тіла партизана і перервалася. Тіло важко повалилось на землю, придавивши когось з присутніх, спричинившись тому переляканому крику і розсипу в усі сторони любопитних. А потім почали реготати з самих себе. Один німець щоб тіло партизана не ожило пристрелив його в голову.

Групи, бувших активістів, уже й пелеху не було. Знову почали їх збирати, щоб закопати труп. Такою наглою смертю загинув комуніст-партизан.

Ще перед тим як накинули петлю на шию партизана, переводчив чисто західноукраїнською мовою виступив до громадян. Він сказав, що це не тільки для селян неприємно, а й для німців неприємне. Українці живуть найбідніше в світі і це ось через таких як цей партизан.

А там у лісі за кілометр від села, де розміщена частина добровільців козаків з воєнними почестями хоронили одного убитого козака з рук партизанів. Кілька дівчат розкуркулених виготовили кілька вінків з квіток і направили йому. Інші кажуть, що він загинув з рук своєї засади, яка через необережність обстріляла козаків, одного з них було убито, а шість ранено. За день раніше було убито більше десятка коней і тепер їх беруть в обцинних дворах. Та тільки в авдієвських обцинах, особливо в «Веселому гаю» трудно щоб нашлися підходящі коні.

Перед вечером було розстріляно трьох Шабалтасовських жителів, серед них бувшого директора Авдієвської середньої школи Макія П. Л., якогось Боню, що активну участь приймав у розкуркулюванні і тепер ця частина селян заворушилась і одного партійця, що очевидно невгодив багатьом, коли він був заготовачем.

Історичний день сьогодні був для Авдієвки, а й до того чудний своєю погодою, такий соняшний теплий, тільки б убирати сіно. Та ніхто нікуди з села. Становище

ще не зняте. Ранком з-за села а вечером уже десь там з-за Хлоп'яників козаки били з гармат на партизанів. Інші говорять, що то так обстрілюється ліс.

4 СЕРПНЯ

Дивний сон мені сю ніч приснився. Сниться наче я приїзжаю додому на Полтавщину. Дома збираються радо мене зустріти. Найбільше в пам'ять мені вліз брат Іван, а останніх рідних не знаю чи й були. Коли дома дізнаються що це явився я, а не батько (знову ж таки прояв Івана), мною не довольні і я покидаю дім і йду шукати іншої квартири.

Сьогодні день пройшов більш спокійно, хоч відчуває кожен після цих днів, наче на похмілля. Однак частини воєнні продовжують рухатися. Безперестанно гудуть машини, їдуть обози, іде кіннота. Я ще й сьогодні ранком приймав молоко, а на вечер посуду передав в молочний пункт, де й буде прийматися молоко. Погода сонячна, вітряна.

5 СЕРПНЯ

Теплий погожий день. Та робота стоїть. Нічого не робиться. Положення, що створилося для району не знімається. Скот в селі вже повиїдав всю траву на межах, вигриз всю пашу на Подолі. Правда напружене становище в селі зменшилося. Військові частини вбільшості вибули. Так вечером кілька ескадронів козаків вибули з піснями з села.

Покищо руки нідочого не беруться, хоч роботи ще уйма. Це вперше переживаю таке становище коли не зацікавлений працювати тут, то відпадає енергія до роботи, та ще переживши такі кошмарні дні.

6 СЕРПНЯ

Про що найбільше думаєш, те й сниться. Так сьогодні знову приснився брат Петро. Сниться мені, що наче ми з ним ішли і прийшли до якогось моря і треба було нам обов'язково іти через кладки і ворини навколо якоїсь глибини. Я пішов перший і легко обійшов. Петро зараз же потіряв рівновагу і зійшов убік, а потім пішов у саму глибину і почав тонути, тоді я скинув з себе чоботи і верхній одяг і, не дивлячись, що вода була занадто холодна, пішов його спасати. Нащастя глибина була незначна і я його відшукав, підняв над головою і подав його якійсь незнайомій людині. Виносячи з води ми давили його за живота, що викачать з нього воду. Винесли на берег і положили біля якоїсь хати.

В хаті розповідаються новинки, що в Курському убито голотовну, (авдієвську жінку) яку я й не знаю, тільки й чутки що така є. А потім хто-то співає пісеньку складену німцями про те що німці прийшли до третього і останнього завдання – чистки тилу від тих на кого люди вкажуть. Ніби-то і ця жінка була чужою в Курському, та ще й партійною до того. На неї і було вказано. Дивний сон. Та до чого він?

Погода стоїть чудова. Тільки проситься робота. Але становище те ж що учора і кілька днів тому. Правда сьогодні вперше веселовці в цьому році вийшли жати ячмінь під самим селом. Військові козаці загони продовжують стояти в селі.

7го СЕРПНЯ

Сьогодні дньом високо-високо летіли самольоти. Так високо що оком і не видно їх було та ще в таку соняшну погоду з небом наче легким невидимим туманом за-сланим. Говорять що то радянські літаки. Та тільки де б вони взялись? Розповідають, що фронт швидко пішов пересовуватись на Схід. Німці захопили Кавказ.

Говорять, що учора вечером в 2^й бригаді «Перемоги» був вечер, на якому повисили в чину якогось командира. Тим-то увесь вечер і розносились по селу крики «ура».

Для чого ж мене шукав учора перед вечером переводчик. Приїзжав учора він велосипедом та мене не було.

9го СЕРПНЯ

Ноччу прийшла велика гроза. Блискавка пезперервно мережила небо, а грім протяжно рокотав як дикий звір, дощ ударами своїми в кришу заглушав навіть гуркотіння грому. Так це почалося у 2 год. ночі і закінчилося в 3 годині.

День сьогодні пройшов при нудоті. Дньом було пішов в село і в штабі поліції зіграли в доміно. Там заведена мода, якщо хто програє і одержує «козла» то один з якихсь поліцейських б'є в барабана скільки сили і в тарелі, до того кричучи «хі-ха».

Цей шум і регіт створюють картину наче дикуни раніше злих духів виганяли. Весь день був хмарний холодний.

10 СЕРПНЯ

Сьогодні я рішив їхати в Понорницю з приводу відїзд на батьківщину з районним начальством поговорити. Для цього взяв веломашину в поліцію і нею зїздив. Те напружене воєнне положення що було оголошене ще 29 липня уже частково зняте. В районі можна рухатися без пропуску. В Понорниці сьогодні я одержав гроші за липень місяць. З приводу пропуску нічого вяснити не міг, бо не було бургомістра. Думаю завтра побувати в Понорниці.

Погода стоїть чудесна. Така тепла, сонячна і тиха. Народ спішить з уборкою сіна.

11 СЕРПНЯ

Рано вибув у Понорницю. Бургомістр був. В бесіді з ним нічого про пропуск не добився. Говорить що про це треба справу уладнати з комендантом і тільки тоді можна виписати пропуску. Коменданта не було. Знову приходиться відкласти справу до завтрашнього дня. В Райнаросвіті одержав документа про звільнення мене з роботи в зв'язку з виїздом на батьківщину. Також підписано й характеристику сільуправу.

Сьогодні в домашньому ділі займався молотінням ячменю ціпом з обїду. Намолотив і провіяли з Дунею пудів три. В Понорниці говорили, що десь за Хлоп'яниками знайдено убитого німця. Справа не важна. Це може за собою повести ряд неприємностей, бо німці за убитого німця розстрілюють 100 підозріваючих громадян.

Зараз в Авдієвці перебуває Лебедь Митя. Він розповідає, що одержав відпуску за бойові заслуги. Під його командою в 15 чол. було розбито і забрано в полон 60 партизанів, що йшли від Києва на підкріплення. Ними командував ніби секретар ЦКВЛКСМУ якийсь Кулик. Перед вищим командуваням поставлено питання про нагороду Лебеда Залізним Хрестом. Партизани спали. 5 чол. охрани знято поліцейським. Про їх повідомили діти.

12 СЕРПНЯ

Ось уже кілька днів стоїть чудна погода. Уборочна іде повним ходом. Жнуть жито і ячмінь. Урожай значно кращий ніж ожидали весною. Вище середнього треба ожидати. Розповідають, що в цьому році урожай на мед не бувалий.

В Понорницю два рази сьогодні зїздив. До обїду нічого не добився, крім завірення характеристики райбургомістром. На 4 год. дня знову поїхав в Понорницю. Нарешті комендант є. Однак пропуску не одержав. Говорит, що в другі області пропуску не дає, посилає в Н. Сіверську Орекомендатуру. Було рішив завтра рано брати пропуск і їхати в Н. Сіверськ, а потім рішив взяти пропуск до Прилук Черніг. обл. а там продовжити.

Староста общ. двору «Перемога» в підводі мені до Хорола чи Бахмача відмовив.

13^{тв} СЕРПНЯ

І сьогодні був в Понорниці. В Райстаростаті мені пообіцяли дати пропуск, а комендант його завірить. Але немає бургомістра і буде тільки післязавтрього. Вечером в Шабалтасовці договорив підводу до самого Хорола. Це чудово! Залишилось взяти тільки пропуск.

По селу ходить гомін про окремих жінок, що приймали козаків, що стояли в Авдієвці. Так одна прийняла за один вечер шестерих. Інші «пробу кричали. А одна обїжалась чоловіку в очі, а заочима вилазила в вікно бо замок висів в другу хату, а в першій ночували козаки, а чоловік сторож десь. Замок тільки для чоловіка.

14 СЕРПНЯ

Рано-вранці вже я був на ногах. Укладали з дружиною в мішки і чемодани, щоб видно було скільки буде місць, щоб зазначити їх в пропуску. Все хочеться взяти і всього не візьмеш. Маю жита і ячменю пудів 8, також хочу забрати. Пудів 20 і набереться грузу. Дньом ожидав договореного підводчика, та не дїждався. Їду знову до його. На велике нещастя він відказався, мотивуючи тим що тепер роботи багато та інше. Обїхав я ще чоловіків 7, які мають коней, але й там послїдував відказ. В однім місці й наклонилось. Один шабалтасовець має свою сім'ю в Сенчі за 48 км. від мого дому. Вечером з ним договорилися завтра іти за пропусками.

15 СЕРПНЯ

Після кількох днів доброї погоди ноччу на сьогодні нарешті вона порушилась. Пішов дощ. Весь день був прохладний і кілька разів зривався дощ.

Ранком знову їздив в Шаболтасівку. Знову один виніс згоду їхати до Хорола, однак сказав, що порадиться ще з сім'єю і днём прийде побачити огорода. Був у Понорниці. Весь день проблукатив там, а повністю справи не оформив. Райстаростат пропуск мені виписав, та комендант не затвердив. Весь час був зайнятий. Йому приносили дівчата від общ. дворів, що закінчили жнива вінки. Всім їм видавалось по рюмці спирту. Так з понорницького общ. двору принесло дівчат 30 вінок, саме тоді коли мені треба було до коменданта. Процесія затяглася до самого вечора.

16 СЕРПНЯ

Увесь день був за шуканням підводи. В Шаболтасовці один чоловік що було пообіцяв, знову відказався. Більше всього видно що бояться за те щоб не забрали коня. Днём пообіцяв староста общ. двора «Веселий Гай» дати коня. Вечером був на нараді, то також відмовлено.

17 СЕРПНЯ

Їздив у Понорницю. Комендант зрештою підписав на моєму пропуску, але зауважив, щоб я їхав в Новгород Сіверськ за настоящим пропуском. Прийдеться їхати. В Райполіції одержав справку на власність веломашиною.

Погода стоїть чудова. Жнива в розгарі.

18 СЕРПНЯ

Більше року як не був я в Новгород-Сіверську. Сьогодні зрештою поїхав веломашиною. Виїхав з дому в шість годин ранку і прибув знову додому в 5 годин вечора. В Н. Сіверську справа вийшла удачна. Пропуск скоро одержав. Дивний тепер казався город. Окремі квартири зовсім зруйновані і навіть уже кирпич і мусор убрано.

19 СЕРПНЯ

Нічого важного сьогодні і не зробив. Морочився з веломашиною, клеєв усе. Хотів було передати школу Стебліні Олексію, але він не з'явився.

Погода чудова.

20 СЕРПНЯ

Виїзжаю я з Авдієвки підводою, що йде з Шаболтасівки по сім'ю в Сенчу за 48 км від мого дому. Так от нею й думаю я виїхати. Сьогодні був у Шаболтасовці і договорився з підводчиком завтра виїзжати. Общ. двору заплатив 300 крб. Але цього мало прийдеться латити ще й підводчику.

Ранком, згідно розпорядження Райнаросвіти, передав школу Стебліні Олексію Івановичу. Був сьогодні я у Понорниці, одержав остаточний розрахунок. Одержав також з склепу Райсоюзу за серпень пайок 27 кг. Продав диван за 600 крб. Райнаросвіті.

21^{те} СЕРПНЯ

Рано був на ногах. Сьогодні мушу виїзжати. Все підготовлююся. З'їздив кілька разів до Шаболтасовки. Годин у 10 підводчик сказав, що вирушить.

Звертаюся тепер до тебе я, Авдієвка! Десять років прожив я у тобі. Перший рік працював в МТС механіком, а потім учителем і крім доброго нікому злого нічого не робив. Тепер я покидаю тебе! Не збираюся тебе відмінювати в падежах, та й не можу замовчати те, що порівнюючи з Полтавськими селами ти не гостеприїмна.

Люди в тебе жадні і єхидні. Багато є таких, що хитаючого товариша не підтримав, а зняв би останню з його свитину. Десять років мого віку пройшло в твоїх обіймах. Ці роки були буденними. Скільки не рвався виїхати останніми роками кудись на південь у більш культурні області не вдавалось. І ось тепер коли світ заgrimів пушками, коли на якесь щастя я залишився в стороні світової колотнечі, я одержав таку можливість виїхати на батьківщину в с. Ново-Аврамівку.

Що там мене жде? Виграю чи програю я цією поїздкою? Поки що судьба мені в житті не коверзила. Думаю що й тут не підкачає. Рискнув, а риск говорять благородне діло. Правда жалко залишати всижене гніздо. Та на це вже така природа людини. Та і то жалість ця хіба тільки і сходить з того що я залишаю огороду більше 0,30 га., з якого цього року очікується не плохий урожай. Все майно і урожай я залишаю тут і

доручаю на збереження Чепурній Євгенії, жінчиній сестрі. Думаю осінню, чи зимою взяти з дому підвода й приїхати привести до ладу всьому.

Жалко залишати старушку тещу. Вона залишається одна, як билинка в полі. Чи думала вона, що так похортунить їй в житті. Вона мала багато дочок. А дочки були дома і замужем. Було зберуться її зяті за трапезу, то хати мало. А тепер залишилась одна дочка і та без чоловіка. До цього вона жила в мене, а тепер по сусідах думає, бо і боїться і через її здоров'я не можна їй самій залишатися. Колиб ще хоч не інвалід. З минулого її сім'ї і теперішнього можна творити роман.

В 12 годин дня підвода вибула з Авдієвки. Мало хто прийшов провозати, бо робочий період. Я рішив їхати велосипедом. Виїхав я на час пізніше, бо затримався в деяких місцях. І так прощай Авдієвка! Чи плохим, чи добрим ти мене споминатимеш, та більше робити до тебе не думаю повертатися. Хіба тільки що знову судба до цього приведе. Кажуть тільки гора з горою не сходиться і ясла не йдуть до вола, а воли до ясел. Так до Понорниці прибув велосипедом, навіть не озирнувся ніразу.

За Понорницею здогнав підводу, за якої ішла дружина. Їй саме й положені. Сьогодні початок 250 км. маршу і в неї появилася, що буває в кожній жінки. Валя і Ніна сидять на возі. Бідні діти! Для вас хіба таку треба втіху? Та дарма. Глянеш на стрічних людей, що тягнуть возики з хомутами на шиях, то тільки радієш, що трапилась підвода. Спеціально найняти було б трудно, навіть тепер неможливо. Ночуєм в Коропі.

В данной публикации впервые обнародован следующий отрывок дневника сельского учителя с Авдеевки Черниговской области Браженка Д. З. времен Второй мировой войны. В предисловии материалы этого отрывка сопоставлены с другими источниками и данными научной литературы, обращается внимание на проблемы репрессий оккупационной власти против крестьянства, принудительного вывоза жителей сел на работы в Германию, состояния сельских школ во время оккупации.

Ключевые слова: дневник, немецкая оккупация, партизаны, повседневная жизнь крестьян, сельская школа, принудительный вывоз.

The article first brings into the light the next fragment of a rural teacher's diary of the village Avdiivka Chernigiv region Brazhenko D. Z. World War II period. In the pretext the materials of this fragment are confronted with the others sources and data of the scientific literature, the problems of the repressions of occupation power against a peasantry, the forced removal of villagers for the labor to Germany, the state of rural schools during occupation are paid attention to.

Key words: diary, German occupation, partisans, peasants' everyday life, rural school, forced removal.

